

GA - 60

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

ОТГОВОРИ НА

ДУХОВНАТА НАУКА

ВЪРХУ

ГОЛЕМИТЕ ВЪПРОСИ

НА БИТИЕТО

ЧАСТ ПЪРВА

15 лекции

Берлин, 20. 10. 1910 до 16. 03. 1911 г.

НЕРЕДАКТИРАН ПРЕВОД

изготвил: ПЕТЪР ИВАНОВ РАЙЧЕВ – сканиран от копие

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	СТР.
ЧАСТ ПЪРВА	
1. СЪЩНОСТ НА ДУХОВНАТА НАУКА И НЕЙНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА НАШЕТО СЪВРЕМИЕ Берлин, 20. 10. 1910 г.....	3
2. ЖИВОТ И СМЪРТ Берлин, 27. 10. 1910 г.....	20
3. ЧОВЕШКАТА ДУША И ЖИВОТИНСКАТА ДУША Берлин, 10. 11. 1910 г.....	38
4. ЧОВЕШКИЯТ ДУХ И ДУХЪТ НА ЖИВОТНОТО Берлин, 17. 11. 1910 г.....	55
5. СЪЩНОСТ НА СЪНЯ Берлин, 24. 11. 1910 г.....	74

СЪЩНОСТ НА ДУХОВНАТА НАУКА И НЕЙНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА НАШЕТО СЪВРЕМИЕ

Берлин, 20. 10. 1910 г.

Вече от няколко години аз се опитам тук от това място да държа през зимните месеци сказки върху една област, която си позволих да назова с името *Духовна Наука*. И през тази зима в поредицата от оповестените сказки ще бъде даден от тази гледна точка един образ за факти на духовния свят. Ще разгледаме това, което принадлежи към великите въпроси на съществуването: Отношението между живота и смъртта, между сън и будност, между човешката душа и душата на животните, човешкият дух и духа на животните, а също и духа в растителното царство. След това ще бъде разгледана същността на човешкото развитие през различните възрасти, през детството, младостта и по-късните години, дяла на възпитанието в изграждането на главния характер на човека. Ще бъде осветлен духовният живот, като насочим поглед към великите индивидуалности на човешкото развитие: Заратустра, Мойсей, Галилей, Гьоте. С отделни примери ще се опитаме да покажем, какво отношение има това, което тук наричаме Духовна наука, с Естествената наука, като вземем за пример Астрономията и Геологията. След това ще се опитаме да кажем, какво може да се отговори от изворите на самата Духовна Наука върху загадките на живота. Всяка година тези съзерцания бяха предхождани от един вид ориентиращо общо съзерцание. Този ред ще спазим и през тази година, като днес ще говорим върху значението на Духовната Наука, нейната същност и нейното отношение - бихме могли също да кажем - нейната задача сред различните духовни потребности на съвременното.

В смисъла, в който тук се говори за духовна наука, можем да кажем, че днес Духовната наука е нещо, което в широки кръгове не се ползува с особена любов. Вярно е, че днес също се говори за "Духовна наука", но не от гледището, на което тук стоим. Например под история се разбира нещо, на което се дава името духовна наука. Така се говори и за много други области на знанието в нашето съвремие. Но тук ние ще говорим за Духовната наука в един смисъл различен от този, в който това става обикновено. Когато днес се говори за Духовна наука и това име се прилага към историята, хората в краен случай допускат, че наред с това, което стои пред опитността на сетивата и на ума, за историята важат определени велики тенденции, които се, проявяват като сили в потока на мировото ставане и произвеждат така да се каже историята на отделните народи и на отделните държави. Говори се за общи идеи в историята и в живота. Който размисли върху това, какво разбират хората в този случай, скоро ще разбере, че се разбират отвлечени идеи и към тези идеи се

апелира, когато се говори за силите, за същността, за това, което ръководи съдбините на човечеството. В известно отношение това са общи идеи, към които човешката умствена способност може да добие едно познавателно отношение. В съвсем друг смисъл говорим тук за Духовна наука, предполагайки като духовен свят един свят, който е действителен, както е жив човешкият свят във физическото съществуване. Ще покажем: когато с познавателните способности се издигнем над това, което се предлага на външното наблюдение на сетивата и на опитността на ума, и стигнем до ръководните сили на човешкото и мирово съществуване въобще, ние не стигаме до отвлечености, до лишени от сочност и сила понятия, а до нещо действително, до нещо, което е пропито живо, пълносъдържателно, духовно със съществуване, както самото същество на човека. Следователно тук ние говорим за един духовен свят, който действително съществува. Тази е именно причината, поради която Духовната наука е нещо необичано за гледищата на най-широки кръгове на нашия съвременен духовен стремеж. Съвсем малко нещо е, когато онези, които тръгват по такива пътища за изследване на Духовната наука, биват наричани бърбурци, мечтатели или фантазори. Днес е още твърде обикновено да се казва, че всичко, което в тези област иска да се представи като строг метод, като действителна научност, е нещо съмнително.

През всички времена великите, мощни напредъци са упражнявали голямо внушително въздействие върху човечеството по отношения на всяко мислене, чувстване и усещане. И когато насочим поглед върху големия напредък в общия човешки живот през последните години - можем даже да кажем през последните столетия -, виждаме, че този напредък не е в областта, за която ще говорим тук, а в онази област, с която днес - както веднага ще подчертаем - човечеството с право се гордее и на която възлага още по-големи надежди за по-нататъшното развитие на човечеството в бъдеще. И до наши дни този напредък от последните столетия се намира в областта, която израства от естествените науки. Когато помислим, колко мощно е всичко, което днес е добито не само теоретически в областта на естествените науки за човешкото познание и което обещава още да бъде получено на почвата на естествените науки, когато освен това се постави на везните, какво голямо значение имат за външния живот тези придобивки на естествените науки, тогава трябва да кажем: благодаратта, пълното значение на този напредък на естествените науки можа и трябваше да упражни една внушителна сила върху човешката душа в нашето време. И така стана, че това внушително въздействие се прояви и на една друга страна. Ако то беше се упражнило само в едно такова направление, че човешката душа да изпитва преди

всичко нещо като един миров култ по отношение на мощния напредък, който би могъл да каже и най-малкото нещо против това? Но тази внушителна сила се прояви и в другата посока, именно, не само се признава това, което прогресът на естествените науки и породеният от това прогрес означават за нашето време, а в широки кръгове се роди вярата, че всяко познание, всяко знание на човечеството може да се добие само на онази почва, която днес е призната именно като почва на естествените науки. И понеже изхождайки от тази вяра хората счетоха, че имат право да направят извода: духовно-научните методи се намират в противоречие с методите на естествените науки и за този, който стои на почвата на естествените науки, е невъзможно въобще да говори за едно изследване на духовния свят, в най-широки кръгове се разпространи предразсъдъкът, че духовната наука трябва да бъде отхвърлена като неотговаряща на оправданите изисквания на естествената наука. При това отхвърляне може да бъде преди всичко очебийно, че с него на възникват се хвърля нещо, което има извънредно голяма тежест.

Казва се, че методът на естествената наука е такъв, щото резултатите от неговите изследвания, познанията, които той доставя, могат да бъдат проверени от всеки човек и във всяко време. По-нататък се казва, че при добиването на тези познания, на тези резултати на изследването не трябва да се примесва нищо от това, което царува в субективния човек като чувство, симпатия или антипатия, копнеж или желание. Че не трябва да се примесва нищо от предположението: бихме искали да получим този резултат така или така; че от изследването трябва да се изключи човешкият елемент и да се остави да говори чистата обективност на нещата, когато се касае за резултати на естествено-научното изследване.

Духовната наука не може да постави направо тези изисквания. За онзи, който бързо си съставя едно съждение за общовалидността на това изискване, ще има достатъчно основание да отхвърли просто Духовната наука, тъй като не можела да задоволи това изискване. Защо това е така? Естествената наука има предметите на своето изследване, за които говори, около човека. Тя изхожда от това, което може да бъде поставено пред всеки човек, върху което всеки човек може да размишлява с методите на естествената наука, когато е поставен пред нещата. И привидно съвършено безразличното какви предпоставки пристъпва човек към това, което се предлага на полето на неговия поглед в окръжаващия го свят. Това е именно, което се изказва във всеобщото изискване на естествено-научното познание: естествено-научното познание трябва да може да бъде проверено от всеки човек и във всяко време.

Така както естествената наука добива своите резултати, начинът, по който тя постъпва, истинската Духовна наука съвсем не може да постъпи

по този начин. Тя не може първо да каже: Необходимо е, щото нейните резултати да могат да бъдат проверени от всеки човек и във всяко време. Защото тя трябва да предположи, че тези резултати на изследването се добиват благодарение на това, че човек не разглежда своята вътрешност като нещо твърдо, като нещо затворено, че не счита своето субективно същество като нещо завършено, а си казва: Моето субективно същество, целият сбор на моето душевно съществуване, така както аз мога да го поставя срещу света, не е нещо затворено, завършено, а то може да бъде развито, душевният живот може да бъде задълбочен. Душевният живот може да протече така, че онова, което човек намира, когато насочи своите сетива върху външния свят и приложи своя ум върху това, което сетивата казват, е така да се каже само една основа за по-нататъшни психически опитности. По-нататъшни психически опитности се получават тогава, когато душата се вглъбява в себе си, когато работи над себе си, когато разглежда непосредствения опит в живота само като изходна точка. След това, от тази изходна точка, чрез силите, които първо дремят в нея, но които могат да бъдат пробудени, тя се издига по стъпалата на съществуването до неща, които не могат да бъдат разглеждани така, че да могат да бъдат проверени чрез едно външно око.

Следователно това, през което духовният изследовател трябва да мине като подготовка за своите проучвания, е една вътрешна борба на душата, която е напълно независима от това, което самият човек има в себе си. Следователно, когато от науката се изисква, щото човек да не прибавя нищо към резултатите, които му се представят външно, в такъв случай никак не може да се говори за Духовна наука. Но който размисли малко и се запита: Коя е най-важната част от изискванията, които важат за Духовната наука, - той може да си каже: нейните резултати са валидни за всеки човек, те не са подчинени на личния произвол на тази или онази човешка индивидуалност и нямат значение само за вътрешния живот на този или онзи човек, а имат значение за всички хора.

Това е именно важното при всеки научен въпрос, че то е валидно не само за този, пред очите на когото застават предметите на науката, но когато предметите са изследвани, това може да доведе до познания, които могат да бъдат валидни за всички хора. Ако би било вярно, че това, което бе охарактеризирано по този начин като развитие на човека, е само субективно, че то има значение само за един или друг човек и че поради това то заслужава само едно лично вярване, и в този случай не би могло да се говори действително за Духовна наука. Но през тази зима ние ще видим, че този вътрешен живот на човека, борбата на душата основана на сили, които отначало дремят в нея, но които могат да бъдат пробудени, да се разгърнат и развият и тогава да водят човека от едно изживява-

не към друго, ще видим, че този душевен живот може да се издигне още до една степен, при която душевните изживявания имат една съвсем определена особеност.

Когато разглеждаме човешкия живот такъв, какъвто той се разиграва във вътрешността на човешката душа, ние имаме първо нещо изцяло лично, което за един протича така, за друг, по друг начин. Който здраво размишлява над себе си, ще може да си изясни при едно или друго нещо, което възниква в неговата душа като симпатия или антипатия, което има само един личен характер, че това е така и ще разбере *както* става. Обаче вътрешното изживяване води до определена точка, където именно едно методически провеждано себепознание, едно чисто, неповлияно от личния характер себепознание трябва да си каже: тук личното е отстранено, то образува една особена област, но след това стигаме до определена точка, където за вътрешното изживяване, за свръхсетивното изживяване произволът престава да съществува също така, както той престава да съществува, когато заставаме пред това или онова сетивно явление, и където човек не може да мисли както иска, а трябва да мисли съобразно с предмета. Така и вътрешно човек стига до една определена сфера, до определена област, където ясно осъзнава, че не говори вече неговата лична субективност, а сега говорят не сетивно видими, а свръхсетивни същества и сили. За тези същества и сили неговата индивидуалност има също така малко значение, както тя няма значение и за това, което външните сетивни предмети казват. Без съмнение това познание трябва да се добие, ако искаме да говорим за правото, че това, което се казва върху духовния свят, носи въобще името наука. И през настоящата зима тези сказки ще бъдат едно доказателство за това, че съзерцанията върху изследването на духовния свят могат да бъдат наречени една наука.

И така ние трябва да кажем, че по своята същност Духовната наука се основава на това, което може да бъде изследвано чрез човешката душа, когато в своята вътрешна борба и изживяване тази последната е стигнала до една точка, където вече личното не се примесва в разглеждането на свръхсетивния свят, а се оставя самият духовен свят да му каже своите особености. Когато после Духовната наука бива сравнена с Естествената наука, някой може би ще каже: Но тогава на Духовната наука липсва важният отличителен белег, че тя може да направи едно убедително впечатление на всички хора, който при Естествената наука съществува благодарение на това, че навсякъде, където се явяват резултати на естествената наука, човек има съзнанието: Ако и да не си изследвал и да не си виждал сам това, все пак ако отидеш в астрономическата обсерватория или в лабораторията и си послужиш с телескопа и с микроскопа, ти

ще можеш да го познаеш по същия начин, както този, който ти е съобщил това. И по-нататък би могло да се каже: Ако по пътя на Духовната наука доказателството е нещо чисто вътрешно и душата се бори със себе си, докато си каже: Сега ти не примесваш нищо от твоята личност в това, което нещата ти казват, - все пак това остава една отделна борба. И на този, който стига по този път до определени резултати, или на когото изследователят на духовната наука съобщава тези резултати, би трябвало да се каже: За мене тези резултати остават една неизвестна страна, докато аз сам не се издигна до същата точка!

Както ще видим -, това също за нас е едно неправилно възражение. Без съмнение, тази отделна борба на човешката душа, това пробуждане на спящите с човешката душа сили са необходими, за да се издигнем в духовния свят до там, където той ни говори обективно. Но духовният свят е такъв: Когато резултатите на Духовната наука са съобщени, тези резултати не остават нещо без въздействие. Това, което една човешка душа, изпитана чрез духовно-научното изследване, съобщава като резултат на друга душа, то може да бъде отново проверено от всяка една душа, обаче в определен смисъл, а не така, както човек може да види в лабораторията това, което другият е намерил, а така, че той може да го разбере. Защото във всяка душа живее едно безпристрастно чувство за истината, една здрава логика, една здрава разумност. И когато резултатите на духовното изследване са облечени в здрава логика, в това, което говори на нашето здраво чувство за истината, тогава във всяка душа прозвучава или най-малко във всяка безпристрастна човешка душа може да съзвучи една струна с душата, която предава намерените истини. Можем да кажем: Всяка душа има в себе си заложби, макар и да не се е отдала на гореспоменатата единична вътрешна душевна борба, да приеме в себе си, благодарение на една безпристрастна логика и на едно здраво чувство за истината, това, което Духовната наука съобщава. Ако и несъмнено трябва да се приеме, че в широката област, в която днес Духовната наука работи, не навсякъде при приемането на съобщенията на духовното изследване се проявява това чувство за истината или тази здрава логика, все пак трябва да кажем, че това е един недостатък на всяко духовно движение. По принцип обаче казаното е съвсем вярно. Да, по принцип даже трябва да се има предвид, че би се стигнало до все по-големи и по-големи грешки, ако това, което днес се предлага на човечеството като Духовна наука, би се приело без много да се мисли и на сляпа вяра. Който действително стои на почвата на Духовната наука, се чувства строго задължен да предаде логично и съобразно с разума това, което има да каже, така щото то действително да може да бъде проверено от едно здраво чувство за истината и от всяка логика. Така от

една страна ние охарактеризирахме Духовната наука, като показавме, как трябва да бъдат намерени нейните резултати. Че съществува сега един такъв обективен факт на духа, това може да докаже само тази наука. Но още сега трябва да обърнем вниманието върху това, че тази наука води именно до това, което ние наричаме действително съдържание на духовния свят, едно съдържание, което е живо изпълнено от една такава действителност, както например самото човешко същество е изпълнено с действителност. От тази гледна точка Духовната наука е на ясно по въпроса, че на основата на всяко външно, физическо-сетивно съществуване, на основата на всяко съществуване, на което ни говорят сетивата и опитът на разума, стои в крайна сметка един духовен свят, че човекът както и всички други неща са родени от този духовен свят, развили са се от него. Така щото зад сетивния свят, зад това, което обикновено наричаме физическо външно съществуване, се простира областта на духовния свят. И когато Духовната наука пристъпва постепенно към това, да покаже от своите наблюдения, как изглеждат нещата в този духовен свят, как на основата на нашия сетивен свят стои духовният свят, тогава в много кръгове на нашето съвремие започва да се проявява отвръщане, антипатия, нещо, което в началото на днешната сказка охарактеризирахме с думите: В широки кръгове на нашето съвремие Духовната наука е нещо необичайно. И никак не е трудно да се разбере, че днес на тази Духовна наука се оказва голямо съпротивление. Това е напълно самопонятно и не само самопонятно поради причината, че онова, което в известно отношение се внедрява като нещо ново в културния живот на човечеството, какъвто е случаят с Духовната наука, винаги е било третирано с известно отблъскване, както всички малки и големи постижения на човечеството, а защото фактически в обсега на представите, които човек добива днес например от естественонаучното наблюдение има много неща, които предизвикват необходимостта от подобно отношение: този, който вярва, че стои изцяло на почвата на естествената наука, се вижда забъркан в истински противоречия, когато слуша това, което Духовното наука казва. Който сам стои на почвата на Духовната наука, никак не се съмнява, че с известно право против тази Духовна наука могат да се изнесат стотици и стотици от така наречените опровержения. Бих искал само да вмъкна като в скоби, че за да се внесе веднъж яснота в повдигнатия въпрос, аз ще държа в близко време две сказки на различни места, от които едната под заглавието: "Как се опровергава Теософията?", а другата: "Как се основава Теософията?". Това ще направим само като опит, за да бъде показано веднъж, как този, който стои на почвата на Духовната наука, действително може да изнесе всичко, което се повдига като опровержения срещу Духовната наука. Бих искал

даже да кажа, че случаят е такъв, щото днес съвсем не е особено трудно да се говори за опровержения на Духовната наука така, както те обикновено се правят. Лесно е да се опровергаят изследванията на Духовната наука.

Аз не бих искал да сравнявам направо тези опровержения, но за да поясня това, което искам да кажа, искам да свържа нещата с нещо, което често е очебийно, когато се четат съчинения на някои философи върху философията на Хегел. Тук аз не искам да говоря за това, което е пълно със значение във философията на Хегел, което е вярно и което е погрешно. Това ще оставим за сега настрана. Между познавателите на Хегел ще се намерят малцина, които да не признаят, че в лицето на *Хегел* имат работа с един знаменателен дух. Но в съчиненията на Хегел се намира едно забележително изречение, което може да направи така да се каже дълбоко впечатление на онези, които искат повърхностно да опровергаят Хегел. Това изречение гласи: "Всичко действително е разумно!" Нека си представим сега, какъв вътрешен присмех трябва да събуди едно такова изречение у този, който на драго сърце опровергава! Какъв велик философ може да бъде този, който изказва една такава безсмислица: "Всичко действително е разумно!" Достатъчно е само човек да хвърли един единствен поглед в света, за да види, колко неразумно е това изречение! Съществува един прост метод, за да бъде опровергано това изречение, и то се състои в това, човек сам да извърши една голяма глупост. Защото за такава една глупост може много добре да се твърди, че тя съвсем не е нещо разумно, въпреки че е нещо действително. Нима фактът, че едно опровержение става лесно, трябва да ни накара да го считаме за нещо пълно със значение, без да помислим по-нататък върху него? Това е съвършено друг въпрос, на който вероятно ще може да се отговори, като се размисли върху следното: Каквото и отношение да имаме към Хегел - нима Хегел ще да е бил толкова глупав, за да не разбере, какви опровержения могат да се изнесат против това изречение? Дали той действително е вярвал, че никой човек не може да извърши една голяма глупост? Не трябва ли човек да размисли, в какъв смисъл е разбирал Хегел това изречение и че с подобно опровержение той съвсем не налучква това, което се разбира?

Така може да бъде и с много неща на Духовната наука. За да свържем мисълта с нещо конкретно: Духовната наука трябва да приеме - това може днес да бъде само загатнато - , че това, което у човека признаваме като инструмент, на мисленето, чувствуването и на волята, а именно нервната система с мозъка, е изградено от нещо духовно, че мозъкът и нервната система са инструмент на нещо съществено, действително, което не можем да покажем в сетивния свят, а което може да бъде изследвано

само чрез методите на Духовната наука, за които говорихме. Следователно от това, което външната наука, опираща се на сетивните явления, знае да каже върху мозъка и нервната система, Духовната наука трябва да се върне назад към нещо, което работи в самия човек като една душевно-духовна същност, която не може да бъде изследвана вече със сетивата, а само по пътя на вътрешните способности на душата. Много лесно е сега да се опровергае това, което Духовната наука разказва върху свръхсетивните неща, върху онази свръхсетивна същност, която стои на основата на човешкия мозък. Може да се каже: Всичко, което ти говориш тук, не е друго освен произведение на мозъка. Щом не разбираш това, погледни само, как духовните способности се повишават наред с напредъка на развитието. При нисшите животни духовните способности са още съвсем несъвършени; при по-висшите животни и особено при млекопитаещите те са вече по-развити и по-съвършени, защото техният мозък е достигнал по-голямо съвършенство. Това показва, че всичко, което се явява като духовен живот, израства от мозъка. И щом не вярваш това, тогава обърни се към този, който може да ти покаже, как при определени болести определени части на мозъка се престанали да функционират и определени способности не могат да бъдат вече упражнявани от човека. Така щото определени части на мозъка са били вече изхабени и духовният живот е заличен. Виждаш следователно, че твоят духовен живот може да бъде разрушен от това, което е сетивен орган! Защо тогава говориш още за духовни същества, които се намират зад сетивните неща?

Действително извънредно лесно е да се направи това възражение. Но че то не се прави изхождайки от резултатите на естествената наука, а по внушение, което се създава у мнозина от определени теории на естествената наука, това трябва да считаме днес като нещо от само себе си разбиращо се. Всичко това е свързано с обстоятелството, че нашата епоха стои под властта на внушителната сила на убеждението, че истината, познанието може да се добие само тогава, когато насочим нашите сетива навън и запалим нашия ум от това, което сетивата възприемат. Но по отношение на Духовната наука трябва да кажем: Ако и тези резултати да събуждат опровержения на резултатите на Духовната наука от всички точки по този начин, все пак можем да кажем, че днес съществува от друга страна една дълбока нужда, един дълбок копнеж хората да чуят нещо за онези области, за които Духовната наука говори. Същевременно се е родил един дълбок копнеж и той съществува по един съзнателен начин в една група от хора, копнеж за духовните истини. У по-голяма част от хората този копнеж дреме под повърхността на съзнанието, така да се каже, но той ще се прояви все повече и повече. Нуждата от резул-

татите на Духовната наука ще нарасне все повече и повече. Можем да кажем, че този копнеж, тази нужда за резултатите на Духовната наука се явява като едно странично явление наред с удивлението, с предаността към постиженията на естествената наука. Именно поради това, че постиженията на естествената наука трябва да обърнат по необходимост погледа на човека навън, събужда се като един противоположен полюс копнежът към резултатите на Духовната наука. По отношение на това ние се намираме сред развитието, както то се е получило в 19-то и нашето столетие, но сме стигнали до съвършено различни гледища в сравнение с тези, които човечеството още е имало преди едно столетие. Когато искаме да говорим за стойността на духовно-научните изследвания за нашето съвремие, от голямо значение е да си припомним, че даже по-велики духове преди едно столетие още не бяха почувствували нуждата да се говори за духовно-научните резултати така, как това трябва да стане днес в смисъла на тези поредица от сказки. И понеже великите индивидуалности дават тона за човечеството, понеже в определен смисъл те само изразяват това, което живее като нужда на цялата епоха, следователно и на малките индивидуалности, тогава този въпрос може да ни се представи нагледно, когато насочим нашия поглед към по-великите индивидуалности. Тук с право можем да кажем: Един такъв човек като ГЬОТЕ съвсем не е почувствувал преди едно столетие нуждата да се изкаже върху резултати на Духовната наука така, както това става днес на почвата на Духовната наука. Там където ставаше дума да говори върху нещо, което се намира отвъд външно сетивното, Гьоте, както и много други хора, се е позовавал на това, че то е въпрос на вярата, но не на една строга наука. Гьоте също се е изказал, че всъщност на тази почва съобщаването на общо валидни резултати едва ли би могло да бъде много плодотворно, ако то би било направено от един човек към друг. В течение на едно столетие по отношение на общото развитие на човечеството ние сме напреднали не само така, че Гьоте е живял в една епоха, когато не е имало никакъв телеграф, никакъв телефон, железопътни линии и никакви такива изгледи, каквито се предлагат на пътуването със самолет; и по отношение на духовното развитие ние се намираме пред резултати, които са различни от тези, които са съществували по времето на Гьоте. Това можете да видите при един конкретен случай. Съществува един красив разговор, който Гьоте е водил с някой си *Фалк* по случай смъртта на *Виланд*. Тогава той се изказал върху областите, от които може да се почерпи определено познание върху онова от човека, което надживява раждането и смъртта, което не загива заедно със сетивната обвивка, което е безсмъртно в сравнение със смъртната част на човека. Непосредственият повод на смъртта на така обичания от Гьоте Виланд

го е накарал да се изкаже по един популярен начин спрямо един човек като Фалк, който проявяваше разбиране за това. И това, което той каза тогава, е извънредно забележително, когато разглеждаме въпроса за знанието на Духовната наука за нашето съвремие.

" . . . Вие отдавна знаете, че идеи, които са лишени от една здрава основа в сетивния свят, въпреки тяхната стойност не могат да ми доставят никакво убеждение, защото по отношение на природата аз искам ДА ЗНАЯ, а не само да предполагам и да вярвам. Що се отнася за личното просъществуване на нашата душа след смъртта, за мене то се състои в следното: то никак не се намира в противоречие с моите дългогодишни наблюдения, които съм правил върху устройството на нашата природа и на всички същества в природата, напротив то произтича от тези наблюдения с една нова доказателна сила. Обаче колко много или колко малко от тази личност заслужава впрочем да продължава да съществува, това е вече друг въпрос и е една точка, която трябва да оставим на Бога. Предварително искам да отбележа първо само това: Аз приемам различни класи и разреди на последните първоначални съставни части на всички същества, един вид на началните точки на всички явления в природата, които бих могъл да нарека *души*, защото от тях изхожда одушевяването на цялото, или още по-добре *монади* - нека запазим този израз на Лайбниц! Едва ли би имало друг такъв израз, който да може да изрази простотата на най-простото същество. Но както опитът ни показва, някои от тези монади или начални точки са така малки, така нищожни, че те са годни най-много само за една второстепенна служба и за едно второстепенно съществуване; други напротив са даже силни и мощни. Ето защо тези последните се стремят да увлекат в техния кръг всичко, което се приближава до тях и да го превърнат нещо, което им принадлежи, т.е. в едно тяло, в едно растение, в едно животно, или още по-нагоре, в една звезда. Те продължават това дотогава, докато малкият или големият свят, намерението на който се намира духовно в тях, се изяви и телесно навън. Само последните монади бих могъл аз да нарека души. От това следва, че съществуват мирови монади, мирови души, монади на мравките, души на мравките, и че в техния произход и двете, макар и да не са еднакви, все пак са сродни в първичното същество. Всяко слънце, всяка планета носи в себе си едно по-висше намерение, една по-висша задача, по силата на което техните развития трябва да протекат също така равномерно и по същите закони както развитията на един розов храст преминаващ през листа, стъбло и цвят. Можете да наречете това една идея или една монада, както искате, аз нямам нищо против това; достатъчно е, че това намерение съществува невидимо и от по-рано, отколкото видимото развитие, което ще се яви от него в природата. . . "

Следователно в онова време Гьоте говори в известен смисъл за това, за което тук често ще говорим в тези сказки: върху превъплъщението на човешката душа. И той отбелязва, че според всичко, което си е съставил сам като възглед върху човешкия свят, животинския свят и т.н., такъв един възглед не противоречи на това, което си е изградил като наука.

Лесно можем да си дадем сметка, какво казва едно такова изказване в устата на Гьоте, когато размислим, че Гьоте е направил в 1784 година едно откритие, което само би било достатъчно да увековечи неговото име за дълги времена, даже ако по-нататък не би направил нищо друго: откритието на така наречената междучелюстна кост в горната челюст на човека. И в човешката горна челюст има една междинна кост, както у животните. Но това се отричаше тогава, когато Гьоте се залови до работи в естествената наука. Когато се касаеше за разлика между човека и животното, тогавашните естественици търсеха външни различаващи признаци и считаха, че животните имат в горната челюст една междинна кост, а при човека тази междинна кост не съществува. В това те намираха разликата между човешкия и животинския организъм. Гьоте не искаше да допусне, не можеше да вярва, че разликата между човека и животното се състои в това второстепенно устройство, и с всички средства се залови да покаже, че това, което се нарича междинна кост, у човека се среща още скоро след раждането, но в своя зачатък то съществува и не липсва у човека. И той успя действително да докаже, че разликата между човека и животното не се състои в подобно външно нещо.

От тази изходна точка Гьоте навлезе във всички области на естествената наука и следователно беше добре запознат с научния начин на мислене от неговото време. Даже той изпревари така много своето време, че дарвинисти, които искаха да изтълкуват Гьоте в смисъла на Дарвин, днес могат да твърдят: Гьоте е един предтеча на Дарвин. Въпреки че Гьоте застава по този начин в научния свят на своето време и го надвишава, той все пак може да каже, че възгледът, който си е съставил върху безсмъртната част на човека и който загатва за прераждането, може напълно да се съедини с неговите научни представи. И това, което Гьоте можа да каже на своето време, би могъл да си го каже всъщност всеки човек. И други изследователи, които се стремяха да осъществят по научен начин познавателни нужди за живота, се намираха в същото положение. Характерно е, че на Хекелова почва хората се позовават на едно велико дело на КАНТ, а именно на основаването на механистичния светоглед на Кант, и на написаното в 1775 година съчинение: "Обща история на природата и теория на небето или опит върху устройството и механичния произход на мировата сграда". Достатъчно е само да вземете рекламния екземпляр, да прегледате заключението и след това да се

запитате: Какво становище заемат към Кант онези, които стоят на почвата само на Хекелизма, когато той говори за безсмъртието на човешката душа, където говори върху великите тайни на човешката душа, върху изгледа за обитаемостта на други планети и за по-нататъшния живот на човешката душа на други планети? Какво становище заемат такива последователи на Хекел по отношение на възможността за едно прераждане на човека, както това изниква в посоченото съчинение на Кант от 1775 година? Днес хората се позовават на неща така, че трябва да се учудят, ако онези, които се позовават на Кант действително са прочели тези неща! Днес нещата стоят вече различно от това, което са били преди едно или едно и половина столетия по-рано. Беше една нужда на епохата, да се говори върху нещата на духовния живот по определен начин, който не искаше да има нищо общо с науката, защото хората чувствуваша, че се говори за нещо, което не се намира в никакво противоречие с това, което може да се твърди от науката. Всеки, който остави да му подеждва науката от края на осемнадесетия и началото на деветнадесетия век, ще почувствува, когато приема научните неща само чрез популярните описания, че би могъл да говори така, както е говорил Гьоте: Убежденията, които съм си съставил за един духовен живот, в никоя точка не са в противоречие с това, което днес се предлага като наука.

Нещата са се изменили и днес стават твърде трудни по отношение на науката. Трябва да се помисли, че след смъртта на Гьоте Шлайден и ШВАН са открили човешката и животинската клетка и че едва тогава се е представил по един сетивен начин един елементарен организъм. Защо е необходимо да се говори за един "живот на други небесни тела" и т.н., когато може да се види, как при едно животно или при едно растение телата се изграждат чрез задружното действие на чисто материални сетивни клетки!

След това идват другите големи постижения. Достатъчно е само да помислим, какво впечатление можа да направи върху човешкото размишление, когато Кирххоф и Бунсен донесоха спектралната анализа, която разшири погледа на човека върху далечни светове, от което трябваше да се направи извод, че материалното съществуване, което намираме на Земята, е същото и върху най-далечните небесни тела, така щото можеше да се говори за едно единство на материята в цялото мирово съществуване. И днес всеки ден умножава това, което можем да срещнем в тази област. Бих могъл да посоча стотици и стотици такива неща, които са подеждвали революционно - не върху света на фактите, а върху представите на хората, така щото трябваше да се роди убеждението, че спрямо, това, което методът на естествената наука предлага, нямаме никакво право да говорим по друг начин освен както следва: Изчакайте това, ко-

ето изследването на естествената наука има да ви каже върху основите на живота, върху възникването на духовния живот от дейността на мозъка, и не говорете по фантастичен начин за един духовен свят, който уж стои на основата на всичко това! Всичко това може твърде лесно да се разбере. Така за човешката убедителна сила изгледът на естествената наука се е изменил. В това отношение Гьоте е действително един претеча на Дарвин. Въпреки това съобразно с духа на своето време той се издигна от своите естествено-научни изследвания, от развитието на живите същества от несъвършеното до съвършеното, до духовния светоглед, който зад всичко сетивно търси свръхсетивното, духовното. Хората, които в наше време постъпват по същия начин, вярват, че резултатите на естествената наука ни заставят да спрем пред това, което тези резултати трябва да бъдат, и че всичко, което е област на духа, един вид извира от сетивната основа. Днес човек не би могъл да каже както преди едно столетие че това, което знае чрез своето лично убеждение на вярата или което вярва да знае или пък е добил върху свръхсетивния свят, не е в противоречие с резултатите на естествената наука. Напротив, то му изглежда да се намира в голямо противоречие с тези резултати. И така изглеждат нещата не само за този или онзи сериозен, достоен изследовател на истината и стремящ се човек.

Щом нещата стоят така, ние трябва да кажем: Убедителната сила, убедителните основания, които можеха да се изнесат още преди едно столетие или даже и по-късно, без да се намират в противоречие с външните научни резултати, не са вече меродавни за нашето съвремие. Днес са необходими по-важни импулси, за да може това, което се казва върху свръхсетивния свят, да се поддържа срещу научните резултати на науката. Това, което смятаме, че имаме право да вярваме върху духовния свят, ние трябва да бъдем в състояние да го облечем по същия начин, да го добием по същия обективен начин, както резултатите на естествената наука - само че на друга почва. Само за една Духовна наука, която работи със същата логика, със същото здраво чувство за истината както естествената наука, ние ще можем да чувствуваме, че тя може да застане наред със силно напредналата естествена наука. Когато помислим върху това, ние ще разберем, в какъв смисъл днес Духовната наука е станала една необходимост за нашето съвремие. Ние ще разберем също, че единствено тази Духовна наука може да задоволи копнежите, за които говорихме. И тези копнежи съществуват, затова, защото несъзнателно за много човешки души действа това, което току що бе охарактеризирано - именно при най-добрите търсители на истината и в една област, където хората не очакват - когато изтъкват, че стремежът на човека към познание се старее да излезе от това, което по-рано винаги можеше да

се каже в областта на науката. Несъмнено областта на математиката, областта на геометрията изглежда да бъде такава, в която това, което човек добива, се явява като сигурно в неговото приложение в сетивния свят. Кой би могъл да повярва без много да помисли, че някой би могъл да твърди: това, което светът има да каже върху математиката, върху геометрията, би могло да бъде някак разклатено? И въпреки това характерно е, че в течение на 19-то столетие е имало духове, които са се издигнали чисто математически, чрез строги математически изследвания, да измислят геометрии, математики, които не са валидни за нашия сетивен свят, а имат значение за свършено други светове. Представете си следователно: имало е строго математически мислещи духове, които са чувствували, че могат да се издигнат над това, което е съществувало до тях като математика над областта на сетивния свят, че биха могли да измерят една геометрия, която важи за един свършено друг сетивен свят. И съществува не само една, а няколко такива геометрии. На запознатите с математиката са известни имената на Риман, Лобачевски, Болий. Тук ние не искаме да навлезем в подробности, защото за нас е важно само това, че нещо подобно можа да се получи от математическото познание. Има например геометрии, които не признават теоремата: сборът на трите ъгъла на един триъгълник е равен на 180 градуса, а за които например сборът на трите ъгъла на един триъгълник е винаги по-малък от 180 градуса. Или един друг случай: За нашата евклидова геометрия през една точка може да се тегли само една успоредна към една линия. Измислени са били геометрии, съгласно които през една точка могат да се теглят безкрайно много успоредни към определена линия. А това значи: Имало е духове, които са изпитали нуждата не само да мечтаят за други светове, а даже да измислят геометрии! Това говори силно за факта, че даже в главите на математиците е царувал един копнеж да се издигнат над това, което съществува в непосредствено заобикалящия ни свят.

Още един пример само ще приведа върху факта, че нашата епоха се нуждае от нещо, което може да се добие от Духовната наука. Ние ще видим, че фактически по отношение на това, което е неговата истинска душевно-духовна същност, човекът постоянно се явява в нови съществувания на Земята. Че това, което се нарича прераждане, в духовно-душевната област е един факт подобен на този на еволюционната теория на една второстепенна степен за животинското царство. Че следователно човешката душа се е развила минавайки през възплъщения, които е изживяла през далечните минали времена, които още има да изживее в далечните бъдещи времена. Няма съмнение, че именно срещу такива неща ще се обърне особено силно изкуството на отричането в нашето

съвремие. Но може вече да се твърди, че съвремие то има една дълбока нужда за такива резултати, които са свързани с това, чрез което човек може да се ориентира по отношение на своето определение, на своето положение към външния свят. Човекът е започнал едва неотдавна да се поставя правилно като историческо същество в развитието на света. Това е станало благодарение на външните образователни средства. Помислете само, колко ограничен е бил кръгзорът на човечеството през 14-ия, 15-ия векове, преди печатното изкуство да разпространи средствата на образованието. Чрез това пред човешкото сърце още не възникваха въпроси като този: Как може нашата душа да застане задоволена пред това, което познаваме като исторически напредък? Тук се крие източникът на един въпрос, който днес за много хора е станал вече един въпрос на сърцето. Историческият напредък ни показва, че в потока на напредващото човечество се явяват все нови постижения, все нови и нови факти, които имат значение и за самото вътрешно развитие на душата. Тук човек трябва да се запита: Как стои въпросът с човека по отношение на неговата най-вътрешна същност? Нима хората на миналото са били осъдени да прекратят своя живот в едно тъпо съществуване и да не участвуват в резултатите на развитието от възникналия по-късно напредък? Какво е следователно участието на човешкото същество в редуващите се развития на човешкия род? Макар и това да е един въпрос, срещу който биха могли да се повдигнат известни възражения, - тук ще става дума само за това, че фактически от едно дълбоко чувство на човешката душа възниква въпросът, загадката: Възможно ли е днес да живее една човешка душа, която поради това, че нейният живот е затворен между раждането и смъртта, не може да се ползува от постиженията, които едва в бъдеще ще се влеят в потока на развитието на човечеството? За последователите на Християнството този въпрос приема едно основно значение. Който стои на почвата на едно пречистено Християнство, различава в развитието на човечеството предхристиянската епоха от следхристиянската и говори, че от Христовото Събитие е бликнал един поток на нов духовен живот, който по-рано не е съществувал за земното човечеството. За един такъв човек особено голямо значение ще добие въпросът: Как стои работата с душите, които са живели преди Христовото Събитие, преди проповядването на това, което се е родило от Христовото Събитие?

Такъв един въпрос може да зададе човек. Духовната наука отговаря на този въпрос не само теоретически, а така, че даденият отговор го задоволява. Тя показва, че същите хора, които през времето преди Христовото Събитие са приели постиженията на предхристиянската епоха, се прераждат след като е започнал потокът на християнското развитие, та-

ка щото никой не може да изгуби това, което се явява в културата. Така за Духовната наука от самата история израства нещо, което не представлява само общи отвлечени идеи, които трябва да пропагандират със своите сили потока на човечеството по един студен и отвлечен начин като нещо вцепенено, а Духовната наука говори за историята като за нещо, в което човек навсякъде участва със своето най-вътрешно същество. И понеже благодарение на модерните образователни средства човешкият хоризонт се е разширил, днес този въпрос се поставя в съвършено друг смисъл отколкото преди едно столетие, когато кръгзорът на хората беше ограничен. Съществува едно желание, едно искане да се получи отговор, което желание може да бъде задоволено само чрез Духовната наука.

Когато преценим всичко това - а бихме могли да говорим още с часове и да изнесем много неща, които говорят за това, че Духовната наука има значение за нашето съвремие именно поради това, защото нашето съвремие проявява много силно желание за нейните резултати - , когато, казвам, преценим всичко това, тогава ще добием една представа за значението на Духовната наука за нашето съвремие. И всички сказки, които се изнасят в течение на зимата тук, ще сложат само за това, да изнесат и съпоставят от най-различни страни материал, за да покажат резултатите на Духовната наука и тяхното значение за човешкия живот, както и за задоволяването на най-висшите нужди на човека въобще.

Само това бих искал още да кажа в заключение: Един от най-обикновените, но взет само от една влязла в модата дума упрек срещу Духовната наука е този да се казват: Естествената наука е стигнала щастливо до там, да обяснява света монистично, на основата на един единен принцип, който е даден чрез нейните методи. И станало е почти нещо модно да се говори, предизвиквайки у мнозина антипатия от само себе си, че вижте ето Духовната наука отново идва и поставя срещу този благотворен монизъм в теоретико-познавателно отношение един дуализъм! С такива модни думи се греша несъмнено много. Нима принципът да се обяснява светът, вселената единно, е незачетен, когато се приема че във вселената съществуват две течения, които действуват задружно, като се срещат в душата, единият идвайки отвън, другият отвътре? Не трябва ли да се предположи, че това, което прониква в душата от две страни, - а именно от една страна от сетивната опитност, а от друга страна от изследването на Духовната наука -, е основано на едно единно съществуване и се показва в две течения само отначало за човешкото схващане? Нима монизмът трябва да се вземе съвсем повърхностно? Ако случаят би бил такъв, че монистичният принцип е незачетен чрез това, тогава веднага някой може да твърди, че монистичният принцип е нарушен и

тогава, когато се приема, че водата се състои от водород и кислород. Но въпреки това водородът и кислородът могат да имат единен произход, макар и да се съединяват в това, което наричаме вода. Също така сетивният и свръхсетивният свят могат да имат един единен произход, въпреки че чрез фактите на Естествената наука и на Духовната наука сме принудени да кажем: В душата на човека се съединяват две течения, от които едното иде от сетивната страна, другото от страната на духа. Вярно е, че тогава единството, мононът не може да бъде показано веднага, но това съвсем не противоречи на възгледа за един монистичен свят. Това, което се показва по този начин от две страни, то получава сила на пълната действителност едва тогава, когато го познаваме, че е съставено от двете течения. Когато насочим погледа към външния свят, ние виждаме чрез устройството на нашите сетива и на нашия ум един образ на света, който не ни показва това, от което израснал: духа. Когато вървим по пътя на духовно-научното изследване и преживяваме в душата си подем, ние намираме духа. И душата е мястото, където се срещат духът и материята. В съединяването на духа и материята в нашата душа имаме истинската, изпълнено с дух и материя духовна *действителност*. Сега можем да резюмираме казаното в думите, които предават в поетическа форма същото нещо, което са чувствували във всички времена онези, които са се стремили да добият един възглед за духа и материята. По отношение на Естествената наука Духовната наука ни учи да познаем истинността на думите:

От мировите глъбини загадъчно напират
Към сетивата на човека
Обилно пълнотата на материята.
От мировите висини се влива
В душата съдържателно
Яснителното слово на Духа.
И вътре във човека те се срещат
В действителност премъдра.

ЖИВОТ И СМЪРТ

Берлин, 27 октомври 1910 г.

Когато днес се разглежда един такъв въпрос, който се отнася за отношението на човека към живота и смъртта, можем да си спомним за онези думи, които Шекспир слага в устата на мрачния Хамлет:

Великий Цезар, мъртъв и превърнал се във пръст
Запушва една дупка пред суровий север.

Да би Земята, що света разтърси,
Изпречила стена пред бурята и вятъра.

Така може да се изкаже някой, който в смисъла на дадените преди осем дена обяснения, се намира под внушителното действие на някои представи на епохата, които са добити на почвата на естествената наука, и който би изпитал желание да проследи след смъртта всички движения на отделните вещества съставляващи човешкото тяло, който преди всичко вярва, че има право да запита: Какво правят след смъртта на човека кислородът, азотът, въглеродът и т.н., които са изграждали човешкото тяло? Независимо от това, че днес има много хора, които се намират под влиянието на думите "вечност на материята", има обаче други, които изгубват напълно възможността да си представят в безкрайно празното пространство нещо друго освен материята с нейните действия. Но че при обяснения от този род винаги се касае за това, да бъдат спазени преди всичко по възможно най-точен начин понятията и идеите, подобно нещо може да се види у някои, които разглеждат същността на смъртта. Когато някой установява понятието за противоположност между смъртта и живота и при това, както постоянно се случва, преди всичко забравя, че смъртта и животът са една противоположност, която винаги зависи от съществото, за което тя се отнася, - трябва да имаме предвид, че не можем да говорим при едно по-точно разглеждане на въпроса по същия начин върху смъртта на растението, на животното или на човека. Следващите обяснения ще държат сметка именно за това положение. Но колко малко са на ясно хората върху думите, които се употребяват в тази област, можем да видим например от факта, че във Физиологията на великия естествоизпитател Хъкли се намира следното. Там се казва, че трябва да се прави разлика между локална, местна смърт и всеобщата смърт, смъртта на тъканите в един организъм, и след това изрично се казва, че животът на човека зависи от мозъка, белите дробове, сърцето. Но, казва Хъкли, това е една троица, която може да се сведе всъщност до една двойка, като например ако поддържаме по изкуствен начин дишането, можем да отнемем мозъка на един човек и все пак той да продължава да живее. А това значи, казва се, че животът продължава и когато мозъкът е отнет. Но то показва: Когато човек не е вече в състояние да добие някаква представа за това, което е около него или което става пред него, ако животът би могъл да бъде поддържан само като жизнен процес в организма чрез изкуствено дишане, така този организъм би продължил да живее в смисъла на това определение на естествената наука. И всъщност не би могло да се говори за смърт, въпреки че не съществува мозък. Това е една идея, според която всеки, който макар и да не се съгласи да живее без мозък, въпреки че намира такова определе-

ние за правдоподобно, все пак би трябвало да бъде на ясно в своето чувство, че именно това обяснение показва определението, което естествената наука дава върху живота е неприложимо в тази форма към човека. Защото никой не би могъл да нарече живота на един организъм - макар и това да бъде един човешки организъм -, че това е ЖИВОТЪТ НА ЕДИН ЧОВЕК, въпреки че фактът, който се взема за основа, да е съвършено правилен.

Но и в областта на естествената наука днес хората са стигнали малко по-далече отколкото са били може би преди десет години, когато са се стеснявали въобще да говорят за живот и са приписвали целия живот на живота на най-малките същества. Този живот на най-малките организми те са считали като един сложен химически процес. Според този възглед, ако това определение би било разширено до един светоглед, би ставало въпрос да се говори, че най-малките части на живота продължават да живеят, така щото в този случай би могло да се говори само за едно запазване на материята. Но като се имат предвид изследванията върху радия, днес понятието за вечността на материята е било разклатено. Сега трябва да обърнем вниманието само върху това, че днес вече в областта на естествената наука хората се стремят да говорят поне за един вид самостоятелност на най-малките същества: най-малките същества се размножават чрез делене, казват учените, едното се дели на две, двете на четири и т.н. Тук не може да се приеме нещо като смърт, защото първото живее във вторите по-нататък, и когато тези последните умират, те продължават да живеят в следващите.

Сега онези, които искаха да говорят за една вечност на едноклетъчните същества, потърсиха едно определение на смъртта. Но именно това определение за същността на смъртта е извънредно характерно. Характерната черта на смъртта е намерена в това, че при смъртта остава един труп. И понеже при едноклетъчните същества не остава никакъв труп, те не могат да умрат действително. Следователно характеристиката на това, за което се касае в най-дълбоката основа на живота, се търси в това, което остава от живота. Но много ясно е, че това, което остава от живота, постепенно преминава в неживата материя. Така в смъртта се превръща в нежива материята както външният организъм на най-малките, така и външният организъм на сложните същества. Обаче когато искаме да разгледаме значението на смъртта за живота, ние не трябва да насочваме нашия поглед към това, което остава, следователно което преминава в неживата материя, а към причината, към принципите на живота, докато животът е още налице. Казах, че не можем да говорим по същия начин за смъртта при животните, при растенията и при човека, защото в такъв случай не бихме взели под внимание едно важно явление.

ние. Това явление се среща и при нисшите животни, например при еднодневките, и то се състои в това, че по-голяма част от растенията и от нисшите животни имат особеността, че в момента, когато е станало оплождането и е била създадена възможността за едно ново същество, започва умирането на старото. При растението обратният процес, процесът на умирането започва в момента, когато то е създадо в себе си заложицата за едно ново растение. Следователно за онези растения, при които можем да наблюдаваме това, можем със сигурност да кажем: Причината, която им е отнела живота, се крие в новото или в новите същества; те не са оставили нищо от този живот в старото същество.

Чрез едно просто разсъждение можем да се убедим, че това е така. Съществуват определени растения, които цъфтят многократно и дават плод, при които така да се каже върху старото стъбло постоянно се посаждат нови растителни форми, като паразити. Но тук можете да се убедите, че те изкупуват възможността да живеят по-нататък, като изтласкват определени части в неживо състояние, в смъртта, т.е. заобикалят се с една кора. За едно растение, което се заобикаля с една кора, което може да носи в себе си мъртвото и да живее по-нататък, съвсем оправдано трябва да кажем, че то има един излишък на живот. И понеже има този излишък, който не отдава - то отдава само това, от което се нуждаят младите същества - , то трябва да се осигури благодарение на това, че изтласква смъртта навън. Но също така можем да кажем, че всяко живо същество, което съдържа в себе си възможността да продължи да живее и след създаването на едно ново същество, е поставяне пред необходимостта постоянно да побеждава в себе си самия живот, като приема неорганичната материя, неживата материя. А това достатъчно може да се наблюдава при животното и при човека.

Следователно тук имаме едно разправяне между смъртта и живота в самото същество. Имаме едно взаимодействие между един жив член, който се развива в една посока, и едно постоянно възвръщане в себе си на един друг член, който се развива в посоката на смъртта. Ако сега изхождайки от тази гледна точка искаме да вникнем в най-вътрешното същество на човека, ние трябва отново да си припомним някои неща, за които често пъти сме говорили, но тяхното припомняне никога не е излишно, защото те още не принадлежат към обикновените истини. Когато пристъпим към духовно-научното разглеждане на въпроса за живота и смъртта, като се позоваваме на съвсем обикновени представи, трябва да припомним, че това, което тук разглеждаме, днес твърде малко се признава. Касае се за една истина, която за днешното човечество е също така нова, както за човечеството е била нова, съответно непозната една друга идея, която днес принадлежи към тривиалните неща. Аз често

пъти съм обръщал внимание, че днес за естествоизпитателя и за този, който гради своите възгледи върху естествено-научни понятия, е нещо самопонятно да признае изречението: "Всичко живо произхожда от нещо живо." Естествено тук аз говоря с онова разграничение, с което за това изречение се говори и в областта на естествената наука. При това съвсем не е необходимо да навлезем в разглеждането на въпроса за самозараждането, защото предварително можем да отбележим, че аналогичното изречение, което ще бъде тогава назовано, се използва и в областта на Духовната наука.

Не е много отдавна, когато великият естествоизпитател *Франческо Реди* трябваше да защитава с цялата си енергия принципа: "Всичко живо произхожда от нещо живо." Защото преди този естествоизпитател на 17-тия век не само в кръговете на непосветените, но и в тези на природоизпитателите се считаше за възможно да възникнат и се развият нови организми от гниещата речна тиня, от преминали в гниене органически вещества. Това се вярваше за червеите и даже за рибите. Този възглед, че живото може да се развие само от нещо живо, не е още стар. И само неотдавна, преди около две столетия Франческо Реди предизвика със своето твърдение такава буря на възмущение, че с голяма мъка можа да се спаси от съдбата на Джордано Бруно. Когато човек помисли, че модите на времето се менят, можем да кажем, че имайки предвид съдбата на тази истина, трябва да добием кураж за онази истина, която трябва да изкажем сега тук. Защото тази истина: Живото може да произхожда само от нещо живо - предизвика тогава буря от възмущение. Днес онези, които са принудени да черпят от извора на знанието подобни истини за други области, не се изгарят вече на кладата. Това не е вече мода. Но днес над такива хора се надсмиват; Този, който може да съобщи такива неща, се обсипва с подигравки. И онези, които са принудени да изкажат подобни неща по отношение на духовното развитие, биват убивани духовно. Но съдбата на гореспоменатата истина е именно тази, че днес тя е станала нещо самопонятно, станала е една тривиалност за този, който е способен да разсъждава. Каква грешка правеха още основно хората, когато не признаваха тази истина: Живото може да произхожда само от нещо живо? Една съвсем проста грешка на наблюдението! Те гледаха това, което се виждаше непосредствено и не се стараеха да проникнат във факта, че на основата на едно живо същество стои един зародиш оставен от едно друго живо същество. Така щото едно ново живо същество от определен вид може да възникне само благодарение на това, че едно друго живо същество оставя един зародиш от същия вид. Това значи: Хората гледаха в околната среда на развиващото се живо същество и би трябвало всъщност да видят това, което е останало от едно друго живо

същество и се развива в тази среда. Но така се постъпваше през всички столетия преди времето на Франческо Реди. Могат да се изнесат твърде интересни неща от книгите, които през 7-то, 8-то столетие са били считани за меродавни, както са меродавни писанията на авторитетните модерни природоизпитатели. В тези книги са точно класирани процесите на зараждането, като например от един прясно заклан труп не вол се развиват стършели, от трупа на магаре се развиват оси и т.н. Всичко това е изрядно класифицирано. И точно по същия метод, по който хората са правели грешки в миналото, те ги правят днес по отношение на Духовно - душевното естество на човека.

Хората гледат как един човек се ражда, навлиза в съществуването и наблюдават неговото индивидуално развитие започвайки от раждането и по-нататък в живота. Те виждат, как се развиват формата, различните способности, заложите. Ние ще разгледаме по-точно това развитие в една следваща сказка. Но когато искаме да познаем същността на човешката форма, същността на това, за което се касае, ние се натъкваме на въпроса: Какви са наследствените отношения, каква е околната среда, от която се е родил човекът? Това е точно същият метод, с който си служеха хората в миналото, като гледаха тинята около зараждащия се червей, а не виждаха яйцето. В това, което се развива в човека като заложи, като различни способности, трябва да се прави една точна разлика между характерното, което се предава от родители, прародители и т.н., и определена ядка, която не ще избегне на онзи, който действително наблюдава. Само онзи, който постъпва по отношение на духовно-душевния елемент по същия начин, както преди Франческо Реди са постъпвали природоизследователите по външен начин, той ще може да отрече, че в човека ясно се проявява една ядка, която не може да бъде приписана на това, което се наследява от родителите, прародителите и т.н. Ето защо в това, което се развива в живота на един човек ние трябва да различаваме това, което произхожда от околната среда, от това, което никога не може да бъде извлечено от околната среда. При едно растително или животинско същество винаги ще намерим, че новораждащото се същество има главно заложиба да стигне в своето развитие до това, което е присъщо на неговия вид, което наследява от своите прадеди. Да вземем най-висшите животни. До къде стигат те в своето развитие? До това, което принадлежи на техния вид. И в тях са вложени заложите на вида.

Без съмнение някои ще кажат: Нима конят, нима едно куче или една котка нямат никаква индивидуалност? Такива хора вярват, че бихме могли също така добре да опишем индивидуалното на котката, на коня и т.н., може би даже в една биография, както можем да опишем индиви

дуалното на един човек. Който иска, може да стори това. Но той не трябва да го приеме като нещо действително, а като нещо символично, когато например на учениците се дава темата да напишат биографията на техния писец, както аз и моите колеги можахме да направим това на младини. Тогава бихме могли да говорим и за биографията на един писец. Обаче по отношение на действителността не се касае за това, да се занимаваме с аналогии и сравнения, а със същността на нещата. Това е при човека индивидуалното, което не прави от човека едно видово същество, а една съвсем определена индивидуалност, каквато е всеки човек. Всеки човек се стреми към развитието на индивидуалното, както растението се стреми към развитието на вида. И всяко развитие, всеки напредък във възпитанието както и в историческото развитие почива върху това, че в своето развитие над характерните черти на вида човекът притежава в индивидуалността един излишък. Ако във всеки човек не би съществувала една духовно-душевна, индивидуална ядка, която се развива духовно-душевно така, както животното се развива физически според своя вид, тогава не би съществувала никаква история. Тогава при човешкия род бихме могли да говорим само за *един* вид. Тогава също бихме могли да говорим за едно развитие, но не за една история и за едно развитие на културата. Ето защо естествената наука ще говори за едно родово или видово развитие на коня, но не за една история.

Ето защо в развитието на всеки човек трябва да виждаме една духовно-душевна ядка, която има точно същото значение, какво има при животното видовият характер. Видовото в животинското царство отговаря на индивидуалното в човека. Но щом в животинското царство всяко същество, което се стреми към видовосъобразното, повтаря вида на прадедите и може да се роди само на основата на семенните заложи на прадеда, на физическата заложиба в зародиша, тогава индивидуалното в човека не може да се роди от нещо, което се намира тук във физическия свят, а само от нещо, което е духовно-душевно. Това значи: една духовно-душевна ядка, която влиза в съществуването с раждането на човека, ни сочи не просто към вида човек, доколкото човекът произхожда от прадеди, от родители и прародители, а към един такъв прадед, който е от духовно-душевен вид, сочи ни към едно същество, което е предхождало, което индивидуално не принадлежи на вида човек, не принадлежи въобще на никакъв вид, а принадлежи на самата тази човешка индивидуалност. Следователно, когато се ражда един човек, тогава с него се ражда една индивидуална ядка, която не е заложена на нищо друго освен пак на тази индивидуална човешка ядка. Както животното търси своя вид, така човекът търси своето индивидуално-човешко. Това значи: Както тази индивидуална ядка се явява с раждането, тя е съществувала по-ра-

но, също както за животното е съществувал един видов зародиш. И ние трябва да търсим в предишното време нещо действително духовно-душевно, което съставлява духовно-душевния зародиш, а не физическия зародиш на този индивидуално развиващ духовно-душевен човек. Само този, който няма никакви очи да види, че като ядка духовно-душевното не се развива в общото човешко явление, ще отрече, че току-що даденият извод е правилен.

Така всеки индивидуален човешки живот носи в себе си доказателството, че той е съществувал по-рано. Ето защо един индивидуален човешки живот ни сочи към един индивидуален духовно-душевен зародиш и от този по-нататък отново към един духовно-душевен зародиш, т.е. от нашия индивидуален живот ние стигаме до един предишен индивидуален живот и след това самопонятно към нашия следващ живот. Безпристрастното разглеждане на човешкия живот ни показва това със същата необходимост, както изказаната истина в областта на естествената наука се явява там като истина.

Да предположим, че като човек с безпристрастен ум бихме искали да кажем: Върху това не можем да знаем нищо. Ако правим постоянно и постоянно този извод, тогава бихме могли да изпитаме следната съдба, да си кажем: Ти трябва да грешиш против всяко наблюдение и против всяка логика. Въпреки това тази истина за повтарящите се земни съществувания е малко призната. Обаче тази истина, че духовно-душевното може да се роди само от нещо духовно-душевно, несъмнено ще се внедри в близко време също така бързо в човешкия културен живот, както другата гореспомената истина. И ще дойде време, когато хората ще разберат също така, че по-рано те са вярвали нещо друго, както са вярвали също, че нисшите животни, рибите и т.н. могат да се родят от речната тиня.

Но когато проследим тези индивидуална ядка на човешкото същество, която така да се каже можем да видим, че се явява в съществуването с раждането, когато я проследим по-нататък в течение на живота, тя се показва някакси в двояко отношение, преди всичко в подрастващия човек, в младостта. Тя се показва там като нещо, което обуславя едно възходящо развитие на целия човек. И който действително може да наблюдава интимно живота на младостта, което е научил да наблюдава детето не само външно, но изцяло интимно, който сам си спомня това, което е изживял в това отношение, ще се съгласи, че това, което се намира в него, не е било още там в определен момент, че то се е явило едва по-късно като чувство на една сила, като чувство на живота, като съдържание на живота, което действа силно повдигащо. Това, което човек носи в себе си като индивидуална ядка на своето същество, действа не

само във външното оформяне на живота, а простира своите действия чак до най-елементарните форми на живота и Функции на живота. И когато настъпва определена зрялост на човека и той има случай да приеме в себе си много неща от външния свят, тогава тази индивидуална ядка на неговото същество действа така, че тя се обогатява, приспособява се към външния свят, събира съдържание. Но когато наблюдаваме това взаимоотношение на индивидуалната ядка на човешкото същество с онова, което той в течение на живота не само учи и изпитва, но проявява като изживявания на удоволствие и страдание, скръб и радост, тогава на една по-висока степен в този душевно-духовен живот ще видим едно взаимодействие подобно това, което става между новия растителен зародиш, който се развива от цвета на стария, и старото растение, на което новият зародиш отнема живота.

Ако разпрострем това наблюдение върху дървото, ще можем да кажем: когато в растителното царство дървото се вдървява, и там постоянно се отнема живот. За целта определени части от дървото се превръщат в мъртви, неживи продукти; дървото е обгърнато от една кора, която постепенно става неорганична.

По същия начин, когато разглеждаме по-точно същността на човешкия живот, ние виждаме не само едно възходящо развитие, но едно такова възходящо развитие, което прави духовно-душевната ядка на човешкото същество да се издигне, да израсне, да се включи във външния свят; и като расте все повече и повече, ние виждаме как тя идва в конфликт със старата заложба, т.е. със самата себе си. Това става благодарение на факта, че през младостта тя може да си изгради органи, да си разработи органи според старата заложба, докато сега по-нататък в течение на живота този процес не е вече възможен и тя трябва да съществува сега по-нататък във вдървяващия се живот. Така ние виждаме, че когато именно се развиваме когато в течение на времето, когато приемаме в себе си нови неща и чрез това обогатяваме нашата индивидуална ядка, ние идваме в конфликт с това, което е обвивка на тази ядка на нашето същество, което сме изградили и което се намираше в растеж. Докато растем и доколкото растем, ние не приемаме в себе си никакъв духовно-душевен процес на смъртта. Едва когато приемаме нещо външно, ние приемаме в себе си един духовно-душевен процес на смъртта. Но общо взето това става през целия живот, макар и в детските години да става по-малко отколкото в по-късно време. Така ние можем да кажем, че в духовно-душевната област в най-вътрешната част на човека царува един растеж и едно умиране в духовно-душевно отношение. Но в какво се състои процесът, който става тук? Ние можем да го разберем добре, когато го наблюдаваме в една по-нисша форма и разглеждаме нещо из областта на

обикновения живот, за да стигнем чрез това до понятия и идеи върху по-висшата област.

Да вземем например умората. Ние говорим за умора при животинските и човешки същества. Нека се опитаем да си съставим едно понятие за същността на умората. Сега аз не искам да се спирам на всички понятия, които са били събрани върху този въпрос, а искам да разгледам целия процес на умората във връзка с процеса на живота. Можем да кажем: Човек се уморява, защото изхабява своите мускули и защото в мускулите трябва да бъдат внесени нови сили. В този случай бихме могли да дадем следното определение: Човек се уморява, защото изхабява своите мускули чрез някаква работа. На пръв поглед едно такова определение изглежда твърде правдоподобно. Но все пак то не отговаря на истината. Обаче днес е вече така, че хората работят с понятия, които са именно такива, че докосват нещата само отгоре, но не искат да проникнат в тяхната основа. Защото представете си, ако действително мускулите биха могли да се уморят, какво би се случило тогава с мускула на сърцето? Както знаем този мускул въобще не се уморява, работи непрестанно ден и нощ. Така е и с други области на мускулите на човешкото и животинското тяло. Това ви дава едно понятие, че не е правилно да се казва: в отношението между работа и мускул може да се съдържа нещо, което обяснява умората.

Кога животно или човекът се уморяват? Когато една работа се подбужда не от организма, нито от жизнения процес, а от външния свят, т.е. от света, с който едно живо същество може да влезе в отношение чрез своите органи. Следователно когато едно същество произвежда работа на основата на своето съзнание, съответният орган се уморява. По себе си в жизнения процес не се намира нищо, което би могло да бъде причина за едно уморяване. Така жизненият процес, всичките жизнени органи трябва да дойдат в контакт с нещо, което никак не им принадлежи, когато трябва да се уморят.

Аз мога само да обърна вниманието върху този важен факт. В неговото развитие могат да се намерят извънредно плодотворни гледища. Следователно само това, което се доставя на едно живо същество по околния път чрез един процес на съзнанието, за което повод е съзнанието, може да причини умора. Ето защо съвсем безсмислено би било да се говори за умора при растенията. Можем следователно да кажем: Във всичко, което може да измори едно същество, пред него трябва да застане нещо чуждо нему, трябва да му се придаде нещо, което не се намира в неговата природа.

Така ние можем да кажем, че онова смущение на жизнения процес, което настъпва чрез умората, ни показва още на една по-ниска степен, че

това, което имаме в душевния живот, не се ражда направо от физическия живот, а се намира в пълно противоречие със законите на този живот. Противоречието между законите на съзнателния живот и законите на живота и на жизнените процеси единствено обяснява това, което ни е дадено в умората, за което сами можете да се убедите, ако размислите по-точно върху това. Ето защо можем да кажем, че умората е един израз на това, че всичко, което се прибавя към един жизнен процес, трябва да му бъде чуждо и затова то може само да го смуцава. Но по същество жизненият процес може до изправи това, което е изхабено чрез умората, чрез съня и чрез почивката. Но изхабяване се произвежда благодарение на това, че към стария жизнен процес се прибавя нещо ново.

Поради това, че човек влиза в отношение с външния свят, се явява един вътрешен процес на изхабяване. Старото, което съществуваше като заложба, влиза във взаимоотношение с нещо ново. Резултатът се изразява в това, че през време на индивидуалния живот индивидуалната жизнена ядка се преобразява, но в замяна на това трябва да отдели от себе си нещо така да се каже вдървяващо се, което тя си е образувала от своето раждане насам. Причината за смъртта се крие в определението към един нов живот в душевното същество на човека, както при животинския организъм заложбата за умора може да се крие само в това, че той влиза във взаимоотношение с нещо ново, чуждо нему. Ето защо бихме могли да кажем: процесът на смъртта, на постепенното умиране може да бъде разбран по-добре, когато се вземе под внимание антагонизмът, в който душевното се намира с органическото и който се изразява в умората. Ето защо през целия индивидуален живот ние имаме всъщност във вътрешната ядка на нашето същество зародиша на смъртта. Но ние не бихме могли да се развиваме по-нататък, не бихме могли да развием по-нататък това, което сме при нашето раждане, нито с крачка, ако не бихме присъединили от вътре тази смърт към живота. Както извършването на външна работа е свързано с умората, така и обогатяването и по-висшето развитие на индивидуалната жизнена ядка е свързано с изхвърлянето, с убиването на външната обвивка. Именно при духовно-душевния процес на живота и на смъртта се изразява за нас с голяма яснота това, което можем да наречем: ние изкупуваме нашето по-висше развитие, нашето развитие напред в живота чрез това, че изпитваме благоденствието да изхвърлим от нас това, което вече сме били. Развитието не би било възможно, ако не бихме могли да изхвърлим старото. Обаче с това, което сме създали като нещо органически ново в нашата духовно-душевна ядка, ние минаваме през смъртта. Какви сили се крият тук? Такива сили, които са плодове на изминалия живот. Ние можем наистина да изпитаме семената на тези плодове, можем да изживеем наблюденията на живота,

можем да извършим също много в живота, но не можем да включим всичко това органически в нас, не можем да го пренесем в нашата външна обвивка. Защото ние не си изграждаме нашата обвивка от това, което научаваме в един живот, или поне в една част от този живот, а изграждаме тази обвивка според мярката на това, което сме станали в предишния живот. Следователно ние можем да си изградим нашия живот само благодарение на това, че използваме това, което сме усвоили през предишния живот, че изхвърляме старото - както дървото кората - и преминаваме в смъртта. А с това, което вземаме с нас минавайки през смъртта, ние сме в състояние да изградим нашия бъдещ живот, същото то съдържа в себе си същите сили, които са изградили нашето духовно-душевно израстване, когато се развивахме свежо и радостно в младостта. То е еднородно с тези сили. Ние сме го приели от опитността на живота и си изграждаме едно бъдещо същество, една бъдеща телесна обвивка, която ще носи заложено като цвят това, което сме добили в един живот. По отношение на такива неща винаги се поставя въпросът: Каква полза има въобще за човека, когато се говори за повтарящи се земни съществувания, щом той не е в състояние да си спомни за своите минали съществувания, щом не съществува една памет за миналите съществувания? Присъщо е на днешната духовна култура, хората да не бъдат още в състояние да размишляват върху такива въпроси на духовно-душевния живот, както върху нещата на природния живот, но на нас трябва все пак да ни е ясно, че върху тези въпроси на духовно-душевния живот е възможно да развием понятия, възгледи точно по същия начин, както за природния живот. Ние можем да сторим това само тогава, когато действително точно наблюдаваме този духовно-душевен живот, когато се запитаем: Как стои въобще въпросът с човешката памет, каква е същността на човешката памет?

В личния човешки живот съществува една точка, която много лесно може да ни доведе до там, да добием възгледи върху този въпрос, а тя е следната. Всички вие знаете, че в днешния нормален живот на човека съществува едно време, за което по-късно в своя живот човек не може да си спомня. Това е времето на най-първото детство. В днешния нормален живот човек си спомня за своето детство само до определена точка, след това споменът изчезва. Въпреки да му е ясно, че е съществувал и преди тази точка, все пак не си спомня за това време. Той знае, че същият негов духовно-душевен аз е този, който е изградил живота му, но няма възможност да разпростре своята памет над тази степен. Който наблюдава живота на много деца, ще може да направи от това едно заключение. Естествено това наблюдение ще се осъществи само по същество във външния живот, но въпреки това то е правилно. От наблюдението

на детската душа човек ще може да добие резултата, че споменът се простира в миналото точно до там, където стига до онзи момент, когато в съответното човешко същество се е родило понятие за аза, представата за собствения аз. Това е един извънредно важен факт. В момента, когато детето не казва вече от себе си: Карл иска това или: Марийка иска това, а казва: Аз искам това, - от момента, когато се явява съзнателната представа за Аза, започва и споменът на миналото. На какво се дължи този забележителен факт? Той се дължи на това, че за да има човек спомен, не е достатъчно само той да е дошъл веднъж или въобще в контакт с един предмет, а е необходимо и нещо друго. Ние можем да дойдем в допир с един предмет колкото щете пъти, но все пак да не бъде произведен един спомен. Споменът се основава именно на един твърде определен душевен процес, на един съвсем определен духовно-душевен вътрешен жизнен процес, който можете да си представите, когато помислите върху следното.

Трябва да правим разлика между възприятието на един предмет или между изживяването и това, което е представа за този предмет. В процеса на възприятието ние имаме нещо, което винаги можем да получим отново, когато застанем пред съответния предмет. Но при изживяването имаме и нещо друго. Когато сме дошли в допир с нещо, когато сме приели едно зрително или слухово впечатление, ние имаме освен това и нещо като един вътрешен отпечатък, приели сме и един такъв вътрешен отпечатък и него носим ние със себе си, той остава в представата и може да се възплъти в спомена. Но този отпечатък трябва първо да се роди. Аз знам, че това, което казах сега, ще бъде многократно оспорвано от шопенхауерианци, от тези, които твърдят, че нашият светоглед, нашето виждане на света е само наша представа. Но това твърдение се дължи на едно смесване на възприятието и на представата. Тези две понятия трябва настойчиво да се различават. Представата е нещо възпроизведено. Външното изживяване може да се яви много пъти: ако не изпита вътрешното отпечатване на представата, то не може да бъде възплътено в паметта. Когато напротив се казва, че представата не е нищо друго, освен това, което се предлага във възприятието, достатъчно е само да обърнем вниманието върху факта, че представата за едно колкото и щете нажежено парче желязо със сигурност не ще изгори никого, обаче сетивното изживяване ще причини изгаряне. Тук имате разликата между представа и сетивно възприятие. Ето защо можем да кажем: *представата е едно обрнато изживяване.*

Обаче при това обръщане навътре, при това външно сблъскване на предмета във взаимоотношение с човешката вътрешност, при което е предизвикано вътрешното отпечатване, влиза в действие и нещо друго.

Това, което изживяваме тук към вътрешността в нашия сетивен живот, то бива vyplътено в нашия Аз при всяко външно сетивно впечатление, при всичко, което можем да приемем от външния свят. Едно сетивно възприятие може да е налице, без то да бъде vyplътено в Аза. За външния свят е невъзможно една представа да бъде запазена в паметта, ако тя не е била приета вътре в областта на Аза. Така стои въпросът с всяка представа, която си образуваме от едно сетивно изживяване и която може да бъде запазена в паметта: на нейната изходна точка стои Азът. Една представа, която идва в нашия душевен живот отвън, не може да бъде отделена от нашия Аз. Зная много добре, че говоря образно. Но въпреки това тези неща означават една действителност, както ще видим в течение на следващите сказки.

Можем да си представим, че изживяването на Аза представлява нещо като вътрешна повърхност на сфера, гледана отвън, че след това идват сетивните изживявания и че отразяването на изживяванията във вътрешността дава представата. Но за целта при всяко сетивно възприятие трябва да бъде налице Азът. Така фактически изживяването на Аза при всичко, което може да бъде vyplътено в спомена, е като едно огледало, което отразява за нас изживяванията навътре. Този Аз трябва да бъде налице. Това ни обяснява следния факт: Докато детето не приема възприятията на понятията така, че те да станат представи, а тези възприятия се явяват при детето само външно като сетивни възприятия и биват изживявани само външно между аза и външния свят, но не биват превърнати във вътрешно изживяване на Аза, докато детето няма още представата за Аза, никакво огледало на Аза не му покрива така да се каже това, което е около него. Но докато това е така, ние ще забележим, че детето си измисля в своята фантазия най-различни неща в окръжаващия го свят, които възрастните не разбират. Обаче при спомена за миналото може да изплува в съзнанието само това, което Азът вече е приел, така щото благодарение на това то е преминало в спомена. Там, където се е явило вече възприятието на Аза, този Аз застава пред представата като едно огледало. Тогава това, което е било преди първото явяване на възприятието на Аза, не може да се яви в спомена. Ето защо винаги човек идва в допир с външния свят така, че неговият Аз съизживява всички изживявания, той е винаги налице, винаги присъства там. С това не искам да кажа, че всичко трябва обезателно да бъде осъзнато, а само това, че изживяванията не остават само като сетивни възприятия, а се превръщат в представи.

Така сега ние можем да кажем: Най-вътрешната ядка на човешкото същество, от центъра на която се развива това, което бе описано сега като нещо преминаващо от едно vyplъщение в друго, бива покрита имен-

но от азовата представа, каквато тя съществува обикновено. Човекът сам застава пред своята памет със своето днешно развитие на Аза. Ето защо напълно обяснимо е, че неговата памет може да се разпростре само върху сетивния свят.

Но самият опит може ли да ни достави доказателството, че това може да бъде и по друг начин? Може ли да се говори за разширение на паметта до минали въплъщения на Земята. Това се разбира от само себе си от самото определение, когато човек може да обхване това, което се намира зад собствената точка на Аза, която той сам си закрива. Започне ли да го обхваща, той трябва да познае също и своята най-вътрешна природа и същност. Той трябва да познае тогава и това, което един човек прави в човешкия живот и не само въобще, но в собствения индивидуален живот. Съществува ли някаква възможност да погледнем така да се каже зад този Аз. Без съмнение такава възможност съществува. И тя може да бъде доставена именно от онзи вътрешен душевен живот, за който аз говорих вече във въстпителната сказка. Когато човек действително се залови да развие чрез едно строго методическо обучение своята душа така, че да покълнат дремещите в нея сили и способности, душата да се издигне над себе си, той може да постигне това, като с известно вътрешно самоотричане си усвои представи, които не са като обикновените при които азовото изживяване присъствува непосредствено. При всичко, където азовото изживяване присъствува, това азово изживяване застава пред ядката на човешкото същество. Следователно за психическото обучение човек трябва да си избере такива представи, при които азовото изживяване не присъствува. Ето защо онези вътрешни психически упражнения, които човек предприема, трябва да бъдат устроени по съвсем определен начин. Същественото, което трябва да бъде внедрено в душевния живот, е съдържанието на размишлението. И човек трябва да внедри в своя душевен живот нещо, което наистина се равнява на вътрешния душевен живот, но не се отнася към нещо външно. Кое не се отнася към външното? Само размишлението. Но размишлението се простира обикновено върху външния свят. Ето защо то не е използваемо за този, който иска да се издигне във висшите светове. Ето защо трябва да бъде развит един такъв мислителен живот, който работи с образи, със символи. Тези образи, тези символи трябва постоянно и постоянно да се поставят пред душата, така щото един такъв мислителен живот предизвиква в Аза една особена дейност. Никога Азът не би си съставил една такава представа, когато той би искал да добие истините на обикновения сетивен свят. Следователно душата трябва да внедри в себе си образи и символи, които не се явяват, когато човек придружава всичко външно със своето азово изживяване.

Когато човек съблюдава това, тогава той добива една опитност, за която може да каже нещо само тогава, когато загатва за онова състояние, в което той постоянно изпада в своя живот, а именно състоянието на сън. Със заспиването всички представи, всички страдания и скърби и т.н. които човек изпитва през деня, потъват в една неопределена тъмнина. Целият съзнателен живот на човек потъва в една неопределена тъмнина. Той отново се явява, когато сутрин човек се събужда. Сравнете съзнателния живот при събуждането и при заспиването. Докато човек получава само съзнателни впечатления от външния сетивен живот, той донася отново сутринта със себе си само това, което е имал вечерта в съзнанието. Той се събужда отново със същото съдържание на съзнанието, спомня си за същите неща, може да мисли за същото, и т.н. Но когато започва да се упражнява по посочения начин, така че Азът да не присъства, тогава нещата се представят различно. При такова упражнение човек познава своя напредък по това, че при събуждането той се чувства обогатен чрез съня, че онова, което е приел преди заспиването, се връща обратно в него с едно по-богато съдържание. Сега той може да каже: Аз погледнах зад духовния свят, който Азът не закрива, и плодът на това виждане е, че в живота на моето съзнание се е включило нещо, което не съм добил от сетивния свят, защото съм го донесъл от света на съня. Такива са първите стъпки на онзи, който минава през един душевно-духовен живот.

По-нататък настъпва възможността човек да усвоява едно такова съдържание и през време на деня, съдържание, което не е проникнато от азовото изживяване, въпреки че през деня Азът присъства. Азовото изживяване трябва да застане наред с това съдържание така, както то застава във всяко сетивно съдържание. Когато вземем под внимание това, ние трябва да кажем: В едно душевно-духовно съдържание на човешкото битие може да погледне онзи, който е в състояние да вижда зад Аза. Който минава по един такъв път, той изпитва нужда да развие определени чувства. Според начина, по който се проявяват тези чувства, се вижда да вече, какъв е и пътят. Така човек трябва да се научи да не проявява желания по отношение на идващите изживявания, да наложи мълчание на своите желания и особено да отвикне да се страхува пред идващите събития. Той трябва да се научи да казва хладнокръвно: Каквото и да дойде, нека дойде. И трябва да се казва това не само като една суха, отвлечена представа, а да го превърне в най-вътрешно чувство. За целта не е необходимо човек да стане фаталист, защото той сам трябва да проявява инициатива в живота. Човек е фаталист, когато мисли, че всичко става от само себе си. Но да внедри в своя Аз това абсолютно равновесие като чувство, като усещане, това е нещо, което поражда в духовно-

душевното същество на човека такава сила, която заличава Аза от възприятията, които вече се явяват в неговото съзнание. Така човек остава и по-нататък в света на Аза, но възприема един нов свят, състоящ се от вътрешни душевни опитности. Единствено тези опитности правят възможно човек да вижда в нейната истинска, индивидуална форма най-вътрешната ядка на своето същество, която още от раждането се развива като нещо произхождащо от едно минало земно съществуване, но не може да бъде действително позната. Човек трябва първо да види тази ядка такава, каквата тя е, каквата тя е и работи непосредствено в настоящето. Как може човек да си спомня за нещо, към което още никога не е обърнал своя поглед? Както детето няма още в своето съзнание това, което е станало преди развитието на неговото възприятие на Аза, така също човек не може да приеме в своята памет онези изживявания на предишните раждания, които не са изградени върху едно познание на вътрешната ядка на човешкото същество, върху чувства и усещания на духовната и душевна ядка, която се намира във всеки човек. Който действително минава през едно такова развитие, който преди всичко се научава да изкупи виждането в миналото на своите предишни съществувания с това, че гледа бъдещето с хладнокръвие и спокойствие, без да проявява желания, той ще види, че миналите земни съществувания не са само едно логическо умозаключение, а са една действителност, която той може да си спомня благодарение на една новородена, действително породена памет. Но за целта е необходимо едно нещо. Възможността да вижда човек в миналото може да бъде изкупена само чрез въздържане от желания, чрез хладнокръвие и спокойствие спрямо бъдещето. Доколкото в нашите чувства и в нашите усещания сме готови да изживем бъдещето, доколкото можем да заличим нашия Аз по отношение на изживяването на бъдещето, дотолкова ще бъдем в състояние да гледаме в миналото. И колкото повече развива човек това хладнокръвие, толкова повече се приближава той до момента, когато миналите земни съществувания ще бъдат за него една действителност. Така ние можем да посочим причината, защо за обикновения човешки живот може често пъти да се казва, защо не съществува един спомен. Това възражение прилича също на положението, когато някой би взел едно четиригодишно дете и би казал: Това дете не може да смята, и после от тук да извади заключението: Следователно човекът не може да смята! На това може само да се възрази: Остави детето да стане на десет години и тогава то ще може да смята. Следователно човекът може да смята! Споменът за миналите земни съществувания е един въпрос на развитието! Ето защо е необходимо да се научим да размишляваме върху това чрез принуждаващата сила на логическото заключение, което поставихме на върха на днешната сказ-

ка. Тогава ще открием, че трябва да съществува една духовно-душевна ядка на човешкото същество и че ние пренасяме тази духовно-душевна ядка през смъртта в едно ново земно съществуване, както сме я донесли чрез раждането в живота. Така Духовната наука може да обърне вниманието върху това, което в човека е вечно по отношение на живота и на смъртта, не по един прост начин, но така както обективно е правилно. И можем да кажем: Логическото заключение върху смъртта и живота по отношение на човешкото същество ни казва предварително, че в тази човешка индивидуалност съществува също възможността тя да развие една памет за миналите земни съществувания. Тогава вече не ще бъде нужно да се казва: Щом човек не може да си спомня за своите минали земни съществувания, тогава те не го ползват нищо! Нима само това ползува човека, за което той си спомня? Ние носим в себе си плодовете на миналите съществувания. Ние развиваме в нас - без нашето съзнание - в нашия настоящ живот това, което имаме от миналите съществувания. И когато започваме да виждаме в миналите земни съществувания, тогава споменът на миналото е налице. Тогава ние можем също да си кажем, колко добре е било, че не сме могли да си спомняме за времената на нашите минали съществувания. Например споменът за миналото не може да се постигне само с това, което аз описах относно чувствата и усещанията спрямо бъдещето, но ние бихме могли да го понасяме само благодарение на едно такова душевно състояние. Ако този спомен би се явил по един изкуствен начин и въпреки това човек би запазил един живот на желанието проникнат от егоизъм, неговият духовно-душевен живот би изгубил равновесие, би се разглобил. Защото определени неща са свързани едни с други, а други неща се отблъскват едни други.

Така ние можахме да проследим това, което е вечно в човека, което минава през живота и смъртта, което от живота преминава чрез смъртта в духовните светове и отново се явява в нови въплъщения. И фактът, как ние ще се развием по-нагоре в новите въплъщения, е свързан с това, как ще оползотворим плодовете от миналите съществувания. Днес трябваше да покажем отношенията на ядката на човешкото същество с тези две понятия. Когато имаме пред погледа си това, тогава при въпроса за същността на живота и смъртта не ще отговаряме: Ние познаваме същността на смъртта по това, че след нея остават мъртви трупове, - а ще кажем: Ние потърсихме в най-вътрешната ядка на човешкото същество това, което трябва да произведе нов живот. Но да може да се роди нов живот, старото трябва постепенно да умре и да угасне напълно, както старото растение, когато то е едногодишно, трябва да умре, за да може новото растение да вземе своя живот от него. Който така разглежда света на смъртта, не ще насочи своя поглед към това, което остава като труп,

а във всяко същество ще спре своя поглед на най-характерното на живота, което се пренася в един нов живот. Макар и Шекспир да поставя в устата на мрачния датски принц думите, които мнозина могат да считат за доказани от фактите на днешната наука:

Велики Цезар, мъртъв и превърнал се във пръст
Запушва една дупка пред суровий север.
Да би земята, що света разтърси,
Изпречила стена пред бурята и вятъра,

Все пак на основата на един такъв възглед стои това, което са пътища на умиращото. Но когато на основата на Духовната наука разглеждаме човека, ние се обръщаме към духовно-душевната ядка на неговото същество, която минава през живота и смъртта и през все нови и нови земни съществувания. И когато не проследяваме пътищата, по които вървят кислородът, въглеродът, азотът, а вървим пътищата на живота, когато насочваме нашия поглед върху това, през което минава същинската ядка на човешкото същество, ние добиваме сигурността, благодарение на която на думите на Шекспир можем да противопоставим другите думи:

Нищожният земен човек,
На вечността е син,
Над старата смърт тържествува
Минаващ от живот в живот!

ЧОВЕШКАТА ДУША И ЖИВОТИНСКАТА ДУША

Берлин, 10 ноември 1910 г.

Може би Ви е направило впечатление, че във връзка с днешната сказка след осем дни тук ще бъде изнесена една друга сказка върху "Човешкият дух и животинският дух", докато темата, върху която ще говорим днес се нарича "Човешката душа и животинската душа". Защо ще говорим върху душата и духа в две отделни сказки, това ще стане ясно едва в следващата сказка. Предварително искам да обърна вниманието само на това: когато разглеждаме живота и съществуването в светлината на Духовната наука, това не е така лесно, както при другите научни разглеждания, които днес се практикуват. При тези последните понятия и идеи, които за едно действително разглеждане на нещата трябва да се държат отделно, се размесват едни с други. И ние ще видим, че не бихме могли да се ориентираме в загадките, които се отнасят за душата и духа при животните и човека, ако не направим една ясна и сигурна раз-

лика между душа и дух. Когато говорим за душа от гледището на Духовната наука, както това трябва да стане тук, тогава с понятието за душа е винаги свързано другото понятие за вътрешността, за вътрешното изживяване. И когато говорим за дух по отношение на заобикалящия свят, ние сме на ясно върху въпроса, че във всичко, което може да ни се яви, което можем да срещнем, имаме нещо като едно откровение на Духа. Често пъти сме споменавали и това, че човек би се намерил в едно странно противоречие със себе си, ако той не би предположил съществуването на Духа във всички явления на съществуването, които го заобикалят. Само онзи човек може да пристъпи познавателно към външния свят, без да изпадне в едно убийствено противоречие със себе си, който допуска, че това, което в крайна сметка той намира в своя дух върху външния свят, което добива със своето познание като понятия и идеи, за да обхване външния свят, е свързано със самите неща. Който не иска да допусне, че в тези понятия живее нещо, което се намира в самите неща, той би трябвало, ако иска да бъде в съгласие със себе си и да обхване логически самия свой познавателен живот, никак да не пристъпва към познанието. Само онзи може да разглежда познанието като нещо действително, който си казва: Това, което в крайна сметка мога да намеря при познанието в моя дух, да го запазя и да си го спомня, то трябва да се съдържа първо в самите неща. Доколкото аз мога да приема в моя дух нещо от нещата, независимо на кое царство принадлежат те, аз предполагам съществуването на Духа във всички царства. Без съмнение това признание, което сега бе изказано, не се прави навсякъде. Но то не се прави само тогава, когато човек се е поставил в горепосоченото противоречие със себе си. Ето защо ние говорим за Дух, като сме на ясно, че Духът се изявява във всички светове, и ние се стремим да познаем, как той се влива в световите и се явява в тях. По друг начин говорим ние, когато говорим за душа. Ние говорим за душа, само тогава, когато духовното, за което току-що говорихме, което като човеци си усвояваме чрез нашия интелект, чрез нашия разум и други средства, чрез които проникваме чрез познание в нещата, живее вътрешно в едно същество и бива изживяно. Ние приписваме душа на едно същество, което не само приема духа в себе си, но което изживява духа в себе си и е творещо в себе си от духа. Следователно ние говорим за душа само тогава, когато духът се намира вътрешно в едно същество, което срещаме. А така - вътрешно творещ - ние намираме духа само у човека и животното.

Както е лесно да бъдат опровергани някои неща - които бяха казани и показани в първата сказка от тази серия -, ако човек се придържа само към обикновените понятия, също така ще бъде много лесно да бъде от-речено и това, което съставлява основните резултати на духовното

изследване: че на почвата на Духовната наука в човешкото същество трябва да различаваме не само едно едночленно, а едно многочленно същество. Несъмнено днес съществуват широки и широки кръгове, които започват така да се каже да се подиграват адски язвително, когато от страна на Духовната наука се казва следното: Трябва да си представяме човека съставен не само от едно физическо тяло, което възприемаме във външния свят чрез сетивата, което познаваме и изследваме във външната наука, а на човека трябва да припишем и едно по-висше тяло, така нареченото етерно /или жизнено тяло, при което не трябва да мислим за хипотетичния етер на физиката. Ние можем много добре да разберем едно такова отношение, можем да се пренесем в съзнанието на такива хора, можем да чувстваме и усещаме заедно с тях, какво всъщност те искат. От тяхна гледна точка те имат пълно право. Също така, когато говорим от гледището на Духовната наука, трябва да признаем и един трети член на човешкото същество, *астралното тяло*, и един четвърти член на човека, неговият Аз. Когато признаем тези четири члена като нещо действително, то от гледна точка на съвременното изследване е извънредно лесно да отречем това, което Духовната наука казва. И това е лесно затова, - то може да се види и от тази серия сказки -, защото за да признае човек оправданието на тези неща, той трябва първо да хвърли един поглед в целия метод на духовно-научното изследване. От гледището на духовния изследовател тези четири члена, на човешкото същество - физическо тяло, етерно или жизнено тяло, астрално тяло и Аз, т.е. един видим член и три невидими, свръхсетивни членове на човешкото същество - са действителности. Това е така, защото духовният изследовател е развил своята душа по отношение на дремещите в нея сили и способности по такъв начин, че той може да възприема по-висшите тела на човека също така, както обикновените очи възприемат физическото тяло. Следователно тези по-висши членове са действителности и, доколкото са невидими членове, те стоят на основата на видимия член, на физическото тяло. Но въпреки че са възприемаеми действителности само за духовния изследовател, все пак можем да кажем, че мисленето може да разбере, за какво става дума, когато се говори за тези по-висши членове на човешката природа. В етерното тяло духовният изследовател познава първо една действителност, носителя на жизнените явления на човека. И духовният изследовател показва, че смъртта настъпва тогава, когато физическото тяло е напуснато от неговото етерно или жизнено тяло. Ето защо духовният изследовател вижда в етерното тяло онова, което предпазва физическото тяло да не следва физическите и химическите сили, които действуват във физическото тяло на човека. В момента, когато е настъпила смъртта, физическото тяло не е вече едно въз-

можно съчетание от химически и физически процеси. Че през време на живота физическото тяло е изтръгнато от властта на тези химически и физически процеси, които веднага го завладяват, щом настъпи смъртта, това то дължи на етерното или жизнено тяло. С етерното тяло ние имаме дадено нещо, което изтръгва химическите и физическите вещества и сили от присъщата им дейност и ги предава отново на тази физическа дейност в момента на смъртта. Често пъти сме казвали, че против това може да се възрази, че това може да се направи много лесно. Но тези възражения са от такова естество, че те отпадат при едно по-задълбочено разбиране на въпроса. Съвсем независимо от това, че етерното тяло е един факт за духовния изследовател, и действителната логика показва, че е невъзможно да си представим един жив организъм без едно такова етерно или жизнено тяло. Ето защо в смисъла на Духовната наука ние приписваме едно такова етерно тяло също и на растенията и казваме: Докато човекът има още по-висши членове от свръхсетивно естество - Астралното тяло и Азът -, растението е едно същество, което има само физическо тяло и етерно тяло, докато един минерал се състои само от физическо тяло, доколкото той ни се представя във външния свят. Ако пристъпим към животното, ние говорим за това, че у животното във физическото и в етерното тяло се присъединява Астралното тяло, като при тези думи не си представяме нищо друго, освен това, което казваме сега.

На Астралното тяло ние приписваме способността, че онова, което например при кристала произвежда неговата форма, следователно духовното, се превръща вътре в самото същество в сила образуваща орган. И когато виждаме, че в едно животинско същество от вътрешната организация се изграждат сетивните органи, функциите на животинската душа, ние казваме: Докато у минерала духът се изчерпва с образуването на формата, у животното той е вътрешно жив, живее вътрешно. Този вътрешен живот, това съществуване на духа в самата животинска организация ние наричаме дейност на Астралното тяло. Обаче у човека говорим за това, че това Астрално тяло е проникнато още и от едно тяло на Аза, и след малко ще видим, какво значение има за човешкия живот това тяло на Аза.

Следователно, какво приписваме ние всъщност на духа, когато говорим за дух? Ние му приписваме като действителност, като външна действителност онова, което така да се каже изживяваме в самите нас като интелигентност, като разум. Чрез нашата интелигентност ние извършваме това или онова, чрез нашата интелигентност поставяме в едно съвместно действие силите на съществата. Тази наша творческа интелигентност има една особеност. Когато се явява така да се каже в едно временно

съществуване, когато се явява творчески, ние си съставяме едно понятие за интелигентност, за умствено изживяване, за умственосъобразно творчество, и се оглеждаме наоколо във вселената. Би трябвало да бъдем твърде късогледи, ако бихме искали да припишем интелигентност, всичко, което наричаме дух, само на самите нас. Тази е причината да не може да се проникне, да се вникне в загадките на съществуването, че човекът е лесно склонен да приписва същността не интелигентността, на разума само на себе си и никак не може да си отговори на въпроса: Как съм оправдан аз да прилагам интелигентността към съществуването? Но когато насочваме поглед навън и виждаме, че нещата на пространството и на времето се изразяват така, че нашата интелигентност може да обхване закономерността, тогава ние казваме: Това, което живее в нас като интелигентност, то е разпространено в пространството и във времето и действа там в пространството и във времето. Когато се огледаме в обширното мъртво царство, ние говорим за това, че в това обширно, мъртво природно царство духът е вцепенен, втвърден в материята и че това, което е отпечатано във формите, в закономерното действие на материята, ние можем, да го приемем в нашата интелигентност и чрез това да имаме в нашата интелигентност един вид отражение на Духа, който протъква и прониква със своето действие света.

Когато проследяваме по този начин Духа в цялата вселена и сега го сравним, както той е така да се каже вцепенен, втвърден в мъртвите същества на съществуването, когато сравним този втвърден дух с формата, под която той ни се явява в животинското царство, тогава ние си казваме: Разглеждайки едно отделно животинско същество, в него ни се явява едно затворено в себе си съществуване, което твори по същия начин, както Духът, който е разпространен в пространството и във времето. Ние предварително можем да добием едно чувство за това, защо онези хора, които са познавали причината за това, са наричали този действащ в животното дух "астрално тяло". Те са насочвали своя поглед в големия свят на съществуването, в който звездата се движат по техния път, който човекът разбира чрез своята интелигентност, и са си казвали: В закономерността на целия свят живее Духът и ние виждаме определена част от този Дух изолирана, заключена в един отделен животински организъм, виждаме го затворен в пространството затворено от кожата на животното. Това, което действа по този начин в животното и е еднородно с онова, което иначе е разпространено в пространството и във времето, това нарекоха те астрално тяло в отделния животински организъм.

Дали сега само едно смътно чувство, само едно предчувствие долавя сродството на това, което се изразява в животното, с това, което е разля-

то във времето и пространството, или дали го познава едно строго изследване почиващо на Духовната наука, - между тези двете има едно голямо разстояние. Обаче чувството е един сигурен ръководител и то показва на този, който още не е могъл да проникне в „същността на духовното изследване, че това, което духовният изследовател казва, е истина. Ако сега наблюдаваме този Дух, на който се удивляваме в неговата разлятост в пространството и във времето, как той действа в животното, ние можем да кажем: Ние виждаме у животното, където можем също да го наблюдаваме, как от неговия организъм се разгръща духовната дейност, която иначе можем да извлечем от законите на съществуването в пространството и във времето. За целта не е необходимо да наблюдаваме чудновати явления, а ни са достатъчни най-близко стоящите явления. Разсъдливият човек няма нужда да отива далече, за да види как от дейността на животното се проявява духовната дейност, каквато той иначе може да намери в далечините на съществуването. Когато вижда, как осата изгражда своето гнездо, той може да си каже: Тук аз виждам, как интелигентността се разгръща така да се каже из животинския организъм. Интелигентността, която намирам във Вселената, когато прилагам моята интелигентност към изучаване законите на съществуването, аз я виждам в духа, който действа в животинския организъм. Когато човек наблюдава този дух действащ в организма на животните - безразлично къде го среща -, тогава той наистина може да си каже: Понякога този дух действащ в животинския организъм, това овътрешняване на духа в животното е далече над това, което човекът може да прояви като интелигентност! Ние често сме споменавали един близко стоящ пример. Колко дълго трябваше да чака човекът в течение на своето историческо съществуване, докато неговата собствена интелигентност, неговият собствен ум го направи способен да изготвя хартията! Нека изследваме силите на интелигентността, които човекът трябваше да употреби и да въплъти в своя собствен душевен живот, за да може да изготвя хартията. Във всяка училищна история можете да прочетете, какво голямо събитие е било, че човекът се е издигнал до изработването на хартията. Но - осата може да върши това още от преди хиляди години! Защото това, което човекът изработва като хартия и което намираме в гнездото на осите, е едно и също нещо.

Така ние виждаме действително, как това, което човекът трябва да постигне със своята интелигентност в борбата за съществуване, извира и се разцъфтява живо от организма на животните. Понеже обикновено хората се хващат за нещата на обратната страна, на обратния край, дълго време те говореха, дали животното е интелигентно или не е, - без да обръщат внимание на това, че не познават точката, за която действително

се касае. Защото въпросът не трябва да гласи, дали животното е интелигентно или не, а дали във всичко, което произвежда, животното разгръща това, което човекът може да извърши чрез своята интелигентност. Тогава ще може да се даде отговорът, че в животното има една вътрешно твореща и царуваща интелигентност, която действа непосредствено от животинския живот. Тогава хората ще добият едно чувство за това, което духовният изследовател вижда в астралното тяло, което вижда да действа вътрешно и външно в животното: че интелигентността е твореща в самия организъм и твори из този организъм. Защото духовният изследовател говори за астрално тяло, когато са заложени такива органи, чрез чиято дейност се произвежда това, което човекът може да извърши само чрез своята интелигентност. И ние виждаме това вътрешно духовно действие разпределено така да се каже в различните животни, виждаме как то се проявява в сръчностите на отделните видове. Единият вид животни може това, другият друго, което трябва да считаме като разновидност на астралното тяло при различните видове животни.

И така ние стигнахме до там, да наблюдаваме индивидуалната дейност на духа в животинския организъм. *тази вътрешна дейност на духа в един организъм, това себе - изживяване на духа в неговата дейност, това е, което ние наричаме душевно изживяване.* Когато наблюдаваме без предразсъдъци, ние намираме това душевно изживяване устроено по съвършено различен начин у човека и у животното. Много се е говорило и се говори и днес за това, което у животните са инстинктите, а у човека е съзнателна дейност. Хората биха направили по-добре, ако в това отношение биха се придържали по-малко към думите и биха се вгледали по-добре в нещата, когато става въпрос да бъде разбрана същността на инстинктите. Начинът, по който ние разглеждаме нещата, показва, че инстинктите могат да бъдат нещо, което далече може да изпревари интелигентността на човека, и че не трябва да отнасяме качеството, което се произвежда, към думата инстинкт. Човекът много лесно пита - бихме могли да кажем в своето универсално високомерие: Какво предимство имам аз пред животните? Ако би искал, той би могъл също да запита: В какво съм останал аз назад от животните? Тогава той би открил, че в много работи, които върши, и в много сръчности той е останал назад от животните; ние просто намираме тези дейности и сръчности да се проявяват непосредствено у животните, докато човекът първа трябва да се научи да ги върши, да ги усвои чрез усилия като способности.

Често пъти е казвано, човекът идва безпомощен чрез раждането в съществуването. Животното се ражда така, че природата изобилствува в него отвътре и то донася със себе си като наследен капитал това, което

му дава възможност да живее така, както трябва да живее. Без съмнение, ние не искаме да отречем, че и животното трябва тепърва да научи някои неща, че наистина пиленцето веднага след излюпването кълве, но не може да направи разлика между това, което е за ядене, и което не е, което е смислаемо или не. Но това става за много кратко време. Важното е това, че у животното определени способности се явяват така, щото ние ясно виждаме: тези способности са заложиени в наследствената линия, те са наистина вродени и се проявяват на тяхното време. Че някоя способност се проявява в определено време, това съвсем не е доказателство, че тя е добита чрез възпитание или е трябвало първо да бъде научена. Цялата животинска, а също и растителна организация показва, че нещо, което е заложиено в наследствената линия, може да се яви едва дълго време след като организмът на съответното същество е вече налице. Също както човекът не трябва тепърва да си изработва способността да добива вторите зъби - той притежава предварително тази способност, макар и вторите зъби да се явяват едва по-късно -, така и определени способности и сръчности у животното се явяват по-късно, но те са заложиени като наследство в него. Да разгледаме като пример за това рака пустинник. Той проявява особеността, когато е живял известно време, че изпитва подтик да потърси една охлюва черупка, защото задната част на неговото тяло е много мека и не може да се държи така. Това търсене на една охлюва черупка, за да има една защита за задната част на своето тяло, става в определен момент от инстинкт за самосъхранение, но се явява със сигурност, т.е. то е вродено в неговия организъм. Така ние трябва да кажем, че виждаме периферията на животинския живот очертана до най-широка степен в момента, когато животното се ражда, и че начинът, по който животното се развива по-нататък, е определен още от неговото раждане и след това се развива. В това развитие, в това оформяне ние познаваме действието на духа и в присъствието на животното при това оформяне познаваме душевния живот на животното.

Бихме могли, без думата да се разбира погрешно, да наречем душевния живот на животното *"едно наслаждение от духа вътре в организма"*. Ако се придържаме към това понятие, ние ще можем да се справим до голяма степен, когато искаме да охарактеризираме душевния живот. Но тогава ще видим - и за сега искаме да се спрем при висшите животни -, че това изживяване на духовната дейност, това душевно изживяване на животното се изчерпва до висока степен вътрешно, то се изживява така да се каже вътрешно. Да, душевното изживяване на животните се състои в притежаването на органите, в желанието да има тези органи, а именно в дейността на тези органи, която е насочена към вътрешния живот. Едно предчувствие за това, което се разкрива в пълен размер на

духовното изследване, може да се получи, когато човек насочи своя поглед върху едно животно, което преживя. Едно животно, което преживя, следователно изживява в себе си вътрешната дейност на духа, изпитва в това едно особено чувство на доволство. Това е душевно изживяване на вътрешността на тялото, където духът действа непосредствено. И по този начин душевният живот в животинското царство е свързано по определен начин с тялото. Очарователно е даже да наблюдаваме едно стадо говеда, непосредствено след като са се напасли и е легнало да преживя и когато можем да наблюдаваме тогава душевния живот, който протича във всяко животно. Това състояние е още по-повишено при онези животни, които изпадат в един вид преживен сън. Тогава те изживяват дейността на духа в органите.

Обаче у животното дейността на духа е още тясно свързана с организма. Тъй като духът е изградил определен сбор от органи, животното изпитва импулс да представи, да изобрази този дух, как той е действувал в органите, как той се изявява живеейки в тези органи; то няма никаква възможност да излезе вън от мащабите на този дух, както той се изявява в тези органи. Когато наблюдаваме външните душевни жизнени функции, външните жизнени процеси на животното при един или друг животински вид, ние ще видим, колко тясно са свързани душевните прояви с организма на животното, следователно с това, което духът е направил у животното. Ако наблюдаваме, при какви обстоятелства едно животно проявява страх, ние ще можем да кажем: Там, където животното проявява страх, то има този страх именно поради своя организъм, поради своята организация. Също така когато едно животно проявява крадливост, можем да кажем: то показва тази крадливост поради своята организация.

Това, което изнасяме тук от гледището на Духовната наука, ще го намерите добре описано в книжката на заслужилия писател в областта на изследването на животинската душа *цел*: "Лишено ли е от разум животното?" Въпреки че книжката е написана от една друга гледна точка, тя все пак е добра с цел да дадем пример, как душевното изживяване на животното е свързано с организма и може именно да послужи като доказателство за това, което Духовната наука има да докаже от една друга страна. Ето защо душевният живот на животните при различните животни ни се явява степенуван по най-различен начин, защото духът си е създал своите органи в своите различни видове. Но ние виждаме, че духовното творчество, т.е. това, което намираме закотвено в астралното тяло, се изчерпва в образуването на органите, в това, което животните донасят непосредствено в света. То се е изчерпило във видовата форма. Животното донася със себе си това, което може и което съществуването

му позволява да изживее. То малко може да излезе от тези рамки. С това то показва същевременно, че духът се изчерпва в образуването органите на животното, че той се е излял в това образуване на органите. Но в образуването на органите ние имаме пред себе си вида на животното. Ето защо на въпроса: Какво изживява, какво изпитва душевно животното? можем да отговорим: От раждането до смъртта то изживява своя вид. То изживява душевно на своя собствен организъм това, което духът му е дал в съществуването.

Един човек, който много е мислил върху живота на животните и на човека и който е говорил от едно дълбоко съзнание, а именно ГЬОТЕ, е изказал хубавите думи: "Животните се поучавали от техните органи, казваха древните. Към това аз прибавям: Хората също, но въпреки това те имат предимството обратно да поучават отново своите органи."

С това Гьоте е изказал извънредно дълбоки думи. Какво може в живота едно животно? Това, което неговите органи му позволяват, за което неговите органи му дават възможност, това може животното. И така едно животно се страхува, смело е или страхливо, крадливо или кротко, според както духът се е излял в неговия организъм. *в душевното изживяване на животното се отразява творението на духа в органите.* Но с това също душевното изживяване на животното е затворено в неговия вид, то не може да излезе вън от вида, изпитвайки себе си като вид.

Нека срещу това да поставим душевния живот на човека. Този душевен живот, или по-добре бихме могли да кажем това душевно изживяване на човека, както то се изразява във волята, чувствуването и мисленето на човека, както то се изразява в желанията, интересите на човека, в неговата интелигентност, е нещо, което не е дадено на човека в момента, когато той навлиза в съществуването чрез раждането, не му е дадено чрез наследствеността, то е нещо, което също човек не може да предаде по наследство на своите потомци. Това последно обстоятелство се взема твърде малко под внимание. Но то представлява един извънредно важен факт, който трябва да стои на основата на всяко разглеждане на живота и което можем да изразим по следния начин: В момента, когато едно животинско, едно човешко същество е добило способността да възпроизвежда своите себеподобни, в този момент това, което по-рано нарекохме етерно тяло, е завършено вече до определена точка. *Това етерно тяло носи в себе си способността да предаде в наследство на потомците това, което носи в себе си.* Но щом човекът се развива над този момент по-нататък, той не може да наследи това, което остава още да бъде развито като способности над този момент. Това е нещо разбиращо се от само себе си. В момента, когато е полово узрял, човекът трябва да има в себе си всички онези способности, които обуславят наследяемо-

стта. Следователно онези способности, които може да развие след момента на половата зрялост, той не може да ги има като такива, които се оттеглят в етерното тяло, които са наследяеми. Това е една основна истина, която трябва да се има напълно предвид. Това е именно същественото в разглеждането на човешкия живот, че от раждането до смъртта човекът може да изучава нови езици. Също така нещо твърде важно е и това, което тук често сме споменавали, че ако човекът би отраснал на един далечен, изолиран остров, той въобще не би могъл да се развие. Също така стои въпросът със способността за образуване на понятията и с развитието на представата за аза. Това са неща, които нямат нищо общо с наследствеността, но които човек не може също да предаде по наследство, защото те не принадлежат на вида и на рода. Това, което не е наследяемо, което остава да бъде развито като способности над наследството, с него човекът притежава нещо, което не е обусловено в неговия вид, в рода, а *принадлежи на индивидуалността*. И именно в способността на говора, във възможността да образува понятия и в изживяването на представата за аза се крие нещо, което човекът си донася в света така, че с него той може - обратно - отново да поучава своите органи и да ги подготви, да ги учи на това, което те не са получили още при раждането, но което трябва да имат.

Това е едно изяснение на човека с духа във това, което той може да изживее. Това е едно изяснение по такъв начин, че неговите резултати не са наследяеми, те не принадлежат към свойствата, които са заложили в наследствената линия, не могат да бъдат приети в тази наследствена линия. Човекът развива нещо, което не може да се влее в родовите качества, което е освободено от родовостта. Доколкото човекът е едно родово същество, той има всички качества, всички способности, които получава като родово същество, дадени му по наследство, както ги наследява и животното. Само че той не получава в наследство толкова сръчност, толкова дух, колкото животното получава в наследство. На него му се остава още нещо, което трябва да си усвои като индивидуалност. И животът на духа по отношение на наследяемите качества представлява човешкото душевно изживяване надхвърлящо възможностите на животното. Наслаждавайки се на произведенията на своята работа и на своята дейност, доколкото те могат да се добият в живота чрез ненаследяеми качества, човекът развива един душевен живот, който се издига над животинския живот.

Така човекът навлиза в съществуването по-несръчен отколкото животното. Човекът е по-несръчен, тъй като животното предварително е имало онова обяснение, което човекът трябва да има с духа едва след раждането, животното предварително се е справило с него. Така в неговия

душевен живот животното се наслаждава на това, изпитва това, което може да му бъде предадено по наследство; а това значи, че душевният живот на животното сочи в миналото. И в момента, когато виждаме как душевното изживяване на животното потъва в смъртта, изчезва в смъртта, ние виждаме това, което животното може да изживее за себе си като вид, как то изчезва заедно с него в смъртта. Всичко, което у животното е индивидуално, когато то изживява нещо душевно, то го изживява като нещо, което му е било предадено от миналото. Душевният живот се изчерпва в живота. И тук няма никаква опорна точка за едно безсмъртие. Напротив ние виждаме, че това, което животното изживява душевно, отново и отново живее по-нататък в живота на вида. Ето защо, когато говорим от гледището на Духовната наука, ние говорим за една *видова душа* у животното, която постоянно възкръсва отново във вида, постоянно живее по-нататък във вида. И никой, който иска да живее с ясни понятия, не може да не признае, колко е право това изречение. Това, което духът твори в животинския вид и род, това виждаме ние да се изживява в отделната животинска индивидуалност. Но ние виждаме също, че това изживяване сочи към миналото и че в момента, когато миналото е изчерпено, когато душевното изживяване клони към смъртта, то трябва да свърши, че с това започва неговият залез. Различно е положението, когато безпристрастно разглеждаме човешкия душевен живот. Тук ние виждаме, в смисъла, в който охарактеризирахме това по-горе, че при навлизането в съществуването чрез своето раждане човекът донася със себе си нещо, което не се е изчерпило още в неговите органи. Ние виждаме как той работи по-нататък върху своите органи, как той действително поучава своите органи. Но от това ние виждаме, че в своя индивидуален живот човекът се намира по един непосредствен начин във взаимодействие с духа. Човекът изживява душевно не само това, което му е предадено така да се каже от миналото, но също и това, което го среща в живота, което идва към него отвън, което му се представя непосредствено като дух.

Така душевният живот на човека се разпада на два члена, които трябва точно да различаваме един от друг; веднъж в това, което той изживява като нещо душевно както едно животно. Това, което е получил от вида, от човешкия вид, него изживява той като една същност на миналото, която отива към смъртта, когато духът се оттегля от органите, когато органите се вдървяват, започват да изсъхват. Но това, което е собствено обяснение с духа, то не принадлежи на органите, то е нещо, което човекът е приел в своето етерно тяло независимо от органите. Ето защо това е нещо, което не отправя човека в миналото, което е наследено, а което е непосредствено семе за по-нататъшен живот. Колкото повече вижда-

ме, че вътрешността на човека се освобождава от органите, т.е. става индивидуална, толкова повече можем логически да говорим за това, че виждаме, как безсмъртната част на човека изкрystalизира душевно от телесния живот. Така ние се научаваме да чувстваме, че тази безсмъртна част расте в човека, докато по отношение на наследеното той изживява миналото. Така в човека израства нещо срещу бъдещето, за което трябва да кажем, че то не може да бъде прието в наследствената линия. Но това проличава също, когато наблюдаваме безпристрастно душевния живот у човека и животното.

Нека погледнем, как душевното изживяване при животното е тясно свързан с неговия организъм, колко тясно е свързана сръчността на едно животно, цялото изживяване на животното с неговите органи и с наследените признаци. Ние можем да наблюдаваме добре душевния живот на животното само тогава, когато го подслушаме в самонаслаждението на неговата телесност. Това е същественото. Ние твърде малко забелязваме същественото при едно животно, когато насочваме нашия поглед към това, как животното се радва на външния свят; напротив ние забелязваме същественото у него, когато наблюдаваме, как то изживява своето храносмилане. Ние трябва да се задържим вътре в границите на неговите органи, ако искаме да доловим най-висшата форма на душевното изживяване при животното. В своето душевно изживяване животното се изчерпва именно вътре в своята организация, а това, което остава още навън, то има значение за животното само дотолкова, доколкото може да се изживее във вътрешно душевното на животното. Без съмнение, трябва да предположим и да кажем, а и чрез Духовната наука да се документира, че орелът изпитва душевно изживяване при височината, в която той води своето съществуване. Но той има това изживяване като развива дейност, в това, което живее в неговите органи, което се изразява в неговите органи.

При човека душевното изживяване се освобождава от вътрешната наслада /на организма/, от вътрешното себеизживяване. Човекът трябва, ако можем да кажем така, също да изкупи това. При животното съществува известна сигурност на инстинкта, животното знае, кои хранителни средства са вредни за него, кои са полезни. Животното покварява себе си много по-малко, отколкото е покварено от самия човек. То е най-много покварено, увредено, когато човекът отглежда животните в кафези. Обаче в свободната природа, когато животното следва това, което е вродено в неговата организация, то развива една голяма сигурност на инстинкта, защото остава свързано със своите органи. Напротив човекът се освобождава от своите органи. Последствието от това е, че сега той не може да следва непосредствено това, което е добро или лошо за него.

И докато животните показват страсти, които съвпадат с техните органи, човекът проявява страсти, които са може би много по-опустошителни и никак не съвпадат с неговите органи. Докато паякът изгражда със сигурност своята мрежа и би било безсмислено да му говорим за логика, човекът трябва да мисли много, когато иска да си построи сгради. Тук той може много да сгрещи. Душевният живот на човека се е освободил, еманципирал се е от тялото. Но човекът трябва да изкупи това.

В замяна на това човекът може отново да се свърже с духа от другата страна и да приеме в своята душа това, което духът му доставя. Той е способен да приеме дух, без този дух да трябва първо да се излее чрез органите, чрез тялото, докато животното е принудено да се ограничи в това, как духът се влива в органите. Напротив човекът откъсва своите органи от душевното *и изживява непосредствено вливането на духа в неговата душа.*

Когато човек е стигнал до там, да разбере значението на духа и начина, по който духът се изживява в душата, тези неща добиват извънредно голямо значение. Ние ще добием пълна светлина върху този въпрос след осем дни от днес нататък, когато ще разгледаме "Човешкият дух и духа на животното" в една специална сказка. Но когато разглеждаме душевното естество, вътрешността, ние добиваме едно чувство за разликата между човека и животното, когато срещупоставим телесната вътрешност на животинската душа с телесната външност на човешката душа. Ето защо човешката душа може да стане духовно по-вътрешна. Че може да се радва на нещата на външния свят, че може да проникне до това, което се явява външно, което като дух говори на душата, това човекът дължи на обстоятелството, че неговата душа се е еманципирала от тялото, отделила се е от вътрешното изживяване на духа - и е изкупила сигурността да изживява самия дух, с една несигурност и несръчност, даже с незавършеност в инстинктите. Обикновено лесно е да се каже: Как може въобще да се говори за животинска душа, тъй като думата "душа" включва в себе си понятието за вътрешност и тъй като общо взето човекът не може да погледне във вътрешността на едно друго същество? На това лекомислено възражение се основават именно онези, които въобще искат да забранят да се говори върху душевното изживяване, защото душевното изживяване може да бъде изпитано само вътре в нас и поради това общо взето можем да извадим заключение за другите същества само чрез аналогия. Но когато някой не изказва тези неща по съвършено абстрактен начин, а взема нещата такива, каквито те са, тогава трябва да кажем: Как едно животно се проявява, в това то показва, какво изживява непосредствено вътрешно. И който не иска да вярва, че едно същество се проявява непосредствено според това, което изжи-

вява вътрешно, той ще бъде въобще глух за разглеждане на света. Без съмнение ние нямаме никаква гаранция в непосредственото наблюдение, ако не докажем - а това ще стане, за да покажем, как трябва да документираме нещата от гледището на Духовната наука -, че животното действително изживява нещо вътрешно душевно, когато проявява задоволство при храносмилането. Обаче който сравнява нещата в света и не наблюдава само ЕДНО нещо, той ще види, че съществуват наистина много основания да говорим по този начин върху вътрешността. И тогава, след като човек си е създал едно чувство за разликата между душевното изживяване в животното и в човека, той ще може да разпростре по един правилен начин своето чувствуване и усещане върху душевното естество на животното. Тогава преди всичко той все повече и повече ще добие едно чувство за това, как при човека душевното се еманципира от това, което е вътрешно-телесно изживян дух. Духът е този, който създава органите, който действа в организма и го изгражда такъв, какъвто е. *И ние говорим за дух, който действа в етерното тяло, когато говорим за изграждане на органите.* Този дух, който е изживян тук вътрешно, може да бъде изживян при определени предпоставки по един твърде особен начин, когато астралното тяло се вмества в организма. Когато можем да вземем сериозно това, което бе казано по-горе върху физическото тяло, етерното тяло и астралното тяло, ние можем да кажем: Физическото тяло е отначало най-нисшия член при човешкото и животинското същество. Етерното тяло е това, което така съчетава химическите и физически вещества, че те се превръщат в жизнени процеси. Чрез това етерното тяло живее вътре във физическото тяло, обгръща, обхваща в себе си химическите и физически процеси. Във всичко това живее отново астралното тяло и изпитва като душевно изживяване всичко, което става в етерното тяло. Така етерното тяло е действащото, творещото над физическото тяло, а астралното тяло е онази част на едно животинско или човешко същество която изживява душевно делата на етерното тяло. Така физическото тяло е свързано с етерното тяло в изграждането на органите - а етерното тяло е свързано с астралното тяло във вътрешното изживяване на това изграждане и на тази дейност на органите. Така ние имаме всичко, което се извява във физическото тяло, етерното тяло и астралното тяло, което трябва да поставим във взаимно отношение едно към друго.

Кое предизвиква сега едно съвсем особено душевно изживяване? Онова, което при човека и животното се разлива върху целия вътрешен организъм. Ние можем да обхванем това особено душевно изживяване най-добре, когато го обгърнем в определено състояние. Кой не познава онзи особен начин на душевно изживяване, което съществува само докато

животното расте, увеличава своите органи, и престава, когато растежът е приключен. Това, което се изживява тук в изобилствуващата сила, то е свързано с определена работа на етерното тяло над физическото тяло и е израз на това, че тази работа протича по подходящия начин. Но това, което можем да изтъкнем в това състояние, съществува постоянно като определено самочувствие на приятност в душата, като едно жизнено чувство, като разположение или неразположение и то иде от там, как етерното тяло овладява или не може да овладее, оказва се силно или безсилно по отношение на физическия организъм. Ако то не е в състояние действително да овладее физическите органи, това се изразява като неприятност в астралния организъм. Но когато етерното тяло може да се справи навсякъде в своята дейност с физическите органи, когато всичко, което трябва да стане дейност, действително може да бъде изпълнено с помощта на физическите органи, това предизвиква в човека най-широко чувство на приятност, на доволство. Това може да се долови в неговите по-тънки и по-груби страни. Когато стомахът е повреден, какво друго значи това освен, че етерното тяло не може да извърши една дейност, която иначе трябва да извърши? Това се проявява тогава в свързаната с този процес състояние, чувството на неприятност. Или да предположим, че някой така много се е изморил със своето мислене, че органът на мозъка не иска вече да се подчинява. Тогава етерното тяло може още да мисли, но мозъкът не може да върви в крак с него. Тогава мисленето започва да предизвиква главоболие. От тук неприятното чувство преминава в общото жизнено чувство. Това състояние се повишава особено много, когато частта, която е изградена от етерното тяло, изпитва едно пълно смущение. Тогава ние казваме: Струва ни се, че кожата, която е изградена от етерното тяло, не може да се разпуска, когато иска да се разпусне чрез външната горещина, или: Струва ми се, като че там има забит един горящ кол. Тогава именно етерното тяло се натъква на една съпротива. Етерното тяло, което не е разядено, не е обхванато от едно външно впечатление, е срещнало тогава едно физическо тяло, което не му приляга, не му подхожда. Това се изразява в астралното тяло като чувство на болка. Така болката се изразява в астралното тяло, чувствава се в астралното тяло, когато разбираме да я схващаме като един израз за едно безсилие на етерното тяло по отношение на физическото тяло. Едно етерно тяло, което се справя със своето физическо тяло, действа обратно върху своето астрално тяло така, че в това последното се явява чувството на приятност, на здраво вътрешно изживяване. Напротив, едно етерно тяло, което не се справя със своето физическо тяло, действа обратно върху астралното тяло така, че в него трябва да се яви чувството на болка, на неприятност. Сега ще можем да разберем, как именно

при висшите животни това душевно изживяване ще проникне много по-дълбоко и в разстроено тяло, отколкото то може да проникне в разстроено тяло на човека. /За по-нисшите животни ще говорим по-добре следващия път, защото при тях душевното изживяване е твърде тясно свързано с тялото./. Понеже душевният живот на човека се освобождава по гореописания начин от вътрешното телесно изживяване, болката, която се предизвиква от чисто телесните условия, съвсем не е така мъчителна и разяждаща както в душата на животното. Ние можем да наблюдаваме това и у децата, че телесната болка е още много по-голяма душевна болка отколкото през по-късна възраст, защото постепенно с освобождаването от телесната организация човекът намира в качествата на своята душа, които му идват непосредствено от душата, и средствата против телесната болка. Докато при висшето животно, което е така тясно свързано с тялото, следователно и с това, което означава болка, изживяването на болката става до много по-силна степен. Това, което се говори, че при човека болката е много по-висока отколкото при животното, не се основава на нищо. При животното болката се чувства в душата много по-дълбоко и повече, отколкото това става при телесната болка на човека. Така ние виждаме, че в своето издигане над телесното човекът взема от самата своя вътрешност нещо по отношение на най-дълбокото естество на своето същество. Това, което човекът добива тук, ние го наричаме същинският Аз. Това, което той не наследява, това, което може да се запази над протичането на видовосъобразното, което той трябва да развие все повече чрез своята индивидуалност, ние го наричаме свързано с неговия Аз. То не може да бъде дадено чрез наследството, а трябва да дойде в човешкото съществуване идвайки от самата човешка индивидуалност; то влиза в съществуването идвайки от духовния свят и отново се връща в духовния свят при смъртта. Ето защо ние говорим за една ядка на човешкото същество, която постоянно минава през редуващи се съществувания, постоянно се връща в едно ново съществуване; защото можем да я обхванем в непосредственото съществуване, когато наблюдаваме безпристрастно живота.

Днес аз се опитам, изхождайки от непосредствената опитност, да дам едно малко указание, кое ни дава основание да говорим за съществуването в човека на една същност, която не се наследява, но която влиза в човешкия живот от една съвсем друга страна и която, щом човек отдаде на смъртта това, което е наследено в него, след смъртта може да се върне отново в едно друго, духовно съществуване. Днес аз се опитам да покажа това по начин, който не бих употребил, след като с помощта на Духовната наука бъдат положени необходимите основи, защото Духовната наука се основава на непосредственото виждане и може да донесе

от съвършено друга страна доказателства и доводи за това, което днес трябваше да бъде онагледено от непосредственото изживяване на катадневието. Но в Духовната наука се намират също възможностите, изживяванията на катадневието да бъдат групирани така, да бъдат поставени в такова отношение, че да ни покажат, кое може да обоснове в човека една опираща се на наблюдението на фактите надежда в един вечен, надхвърлящ телесното съществуване живот на душата.

Така ние виждаме, как едно наблюдение на живота навсякъде ни доказва истинността на гореспоменатите думи на Гьоте. Животинският душевен живот е такъв, който ние виждаме затворен в един кръг на животинските органи. Ние виждаме навсякъде органите като майстори, които духът е изградил, за да може животното да живее себе си душевно според мярката на органите и да си служи с тях според тази мярка. И ние виждаме, как човекът влиза в съществуването безпомощен по отношение на това, за което неговите органи не му дават никакво направление, което той трябва да отпечати в своето душевно изживяване от самия живот. Но именно в това последното ние намираме това, което съставлява кандидатурата на човека за безсмъртието, което е вечно, защото то не може да бъде приписано на наследствеността. Това именно е разбрал Гьоте в изречението: Животното е поучавано от неговите органи: но човекът има предимството, че може отново да поучава своите органи. И който разбира по един правилен начин това последно изречение, че в течение на своето съществуване човекът е способен отново да поучава своите органи, той ще каже: В окръжността на душевния живот, където се представя, как човекът поучава своите органи, се показва връзката, която човекът сключва с духа и която трябва да бъде неразрушима, защото тя не се изчерпва и не идва от миналото, а сочи към бъдещето и е семе на това бъдеще. Чрез тази връзка човекът може действително да постигне това, което ще образува вътрешно в неговото душевно изживяване силата, чрез която той може да побеждава старата смърт в постоянно нови съществувания.

Ч О В Е Ш К И Я Т Д У Х И Д У Х Ъ Т Н А Ж И В О Т Н О Т О

Берлин, 17 ноември 1910 г.

Позволете ми да припомня днес с няколко думи някои неща, които бяха казани в последната сказка тук. За нас бяха особено важни възгледите, които можем да си съставим върху разликата между човешкия и животинския душевен живот от непосредственото наблюдение. Ние видяхме тази разлика, като ни стана ясно, че животинският душевен живот не може да се различи от човешкия, като кажем: Човек е толкова и толкова далече пред животното по отношение на това или онова духовно качес-

во. Защото за да опровергаем такъв един възглед, достатъчно е да покажем, как за извършването на някои неща човекът трябва без съмнение да е развил определена степен на интелигентност, докато в животинския свят извършването на подобни неща, като изграждането на животинското жилище, както и много други действия, стават обективно по един спонтанен начин. Така щото в това, което животното извършва, е вложена същата интелигентна дейност както в това, което човекът върши с помощта на своя развит ум. Бихме могли действително да кажем: В това, което животното извършва, се влива, кристализира същата интелигентност, която после намираме и у човека. Ето защо не трябва да говорим за душата на човека и за душата на животното така, че да казваме: Животното е толкова и толкова назад от човека - човекът е толкова и толкова изпреварил животното. Доколкото говорихме за ДУША - противоположно на духовния живот, който ние виждаме във формирането, в изграждането на формите, ние наричаме душевен живот живота на вътрешността -, ние се позовахме на това, че в животинския душевен живот виждаме една тясна свързаност с организма на животното и че това, което животното може да изживее в своята душа, ни се явява като предварително определено чрез цялото устройство и цялото съчетание на неговите органи. Ето защо трябваше да кажем: Този животински душевен живот е определен от начина, по който животното е организирано и в своя душевен живот животното живее така да се каже в самото себе си. А същественото в човешкия душевен живот е това, че душата се еманципира до висока степен от непосредствения организъм и някак си изживява духа като такъв независимо от телесния организъм, т.е. тя е в състояние да се отдаде непосредствено на духа /аз моля това да не бъде криво разбрано, то се счита само относително./

Ако се издигнем сега до разглеждането на човешкия и на животинския ДУХ, ние трябва да изходим преди всичко от тези понятия и идеи, които развихме при разглеждането на човешката и животинската душа и да се занимаем малко по-интимно с едно явление, което произтича от всичко казано миналия път. Всичко, което животното върши и което е непосредствено свързано с неговите органи, което то изживява в своята душа, е заложено, свързано е това, което се наследява в животното според неговия вид. Следователно можем да кажем: В животинския душевен живот живее видовособразното /качествата на неговия вид/ и понеже това е наследяемо, животното се явява при раждането така, че всички обусловени от духа действия, които могат да бъдат изживени чрез душевното, са заложени в него. Благодарение на това животното влиза в съществуването така да се каже завършено и наследява признаците, които можем да назовем като едно излияние на животинския дух също така ви-

довосъобразно върху потомците. Не така стоят нещата при човека, който се еманципира по отношение на душевния живот от телесния организъм. Но понеже този телесен организъм се предава в наследствената линия, той се явява в известно отношение безпомощен в съществуването спрямо онези действия, които трябва да му служат в живота. От друга страна обаче само тази безпомощност прави възможно това, което можем да наречем душевно-духовно развитие. Така, като най-важно за човека, когато той влиза чрез раждането в съществуването, ние намираме, че това, което е определено отвън, остава отворено. С това ние обрънахме вниманието на факта, как трябва да си представим отношението на духа към тялото при животното и човека - като знаем, че между духа и тялото стои душата. В това, как животното застава пред нашия поглед съобразно своя вид и постепенно проявява в живота своите инстинкти, ние имаме една непосредствена дейност на духа в органическото тяло. Така да се каже органическото тяло е това, в което животното изживява себе си душевно, това органическо тяло е преминалият в действителността дух. При животното съществува едно непосредствено отношение между духа и тялото. Когато насочим поглед върху животното, изучаваме го, независимо дали това става повърхностно с наблюдението на непосветения или по-точно с това, което могат да ни предложат сравнителната анатомия и физиология или други науки: навсякъде ние виждаме така да се каже съсирения в животинските форми, в животинските жизнени отношения дух, който се проявява по този начин в отделния животински вид. Външната форма и външният живот са също така за нас непосредствено един израз на това, което ние наричаме стоящия на основата на животното дух. Така щото трябва да търсим при животното най-тясното отношение между духа и тялото.

Съвсем различно е при човека. Извънредно важно е, когато трябва да обърнем внимание върху най-важното в различието между човека и животното, да не вземаме нещата много от далече. Най-важното стои много близко, когато се касае да гледаме нещата по един правилен начин, и не е нужно да прибягваме до всички възможни интимни подробности на изследването. Когато наблюдаваме човека, откриваме, че между духа и тялото застава нещо, което не трябва да си представяме, че застава у животното. А това е същественото. При животното духът се проявява така да се каже непосредствено в животинската форма и организация. При човека духът не се изразява непосредствено в неговата телесна форма, а помежду се вмъква един междинен член, който можем да наблюдаваме много точно в непосредствения живот. Така както човекът ни се явява чисто в наблюдението, този междинен член, който един вид опосредствува по-слабата връзка между духа и тялото, се изразява в

това, което при човека наричаме себесъзнателен Аз. Сега аз не искам да държа сметка за това, как този себесъзнателен аз се оформява в тялото, а искам само да кажа: Така както човекът ни се явява в наблюдението, както ни се явяват неговите душевни прояви, *между духа и тялото стои този себесъзнателен Аз*. Без съмнение, извънредно лесно е да се възрази нещо против израза "себесъзнателен аз" от гледището на една наука, която вярва, че стои твърдо на здравата почва на естествената наука. Но сега ние искаме да проследим, как този себесъзнателен аз застава между духа и тялото.

Тук преди всичко ние намираме - ние вече обърнахме последния път вниманието върху това -, че човекът е зависим от живота в неговата околност, от външния свят по отношение усвояването на езика, на говора, по отношение усвояването начина на мислене, а също и по отношение усвояването на определено себесъзнание. Всеизвестен факт е, че ако човекът би трябвало да се развива сам, изолиран от всяко човешко общество, той не би стигнал нито до усвояване на говора, нито до определен начин на мислене, нито пък до определено себесъзнание и би трябвало да остане в онази безпомощност, в която се е родил. Виждаме следователно, че при животното всички дейности, които са необходими за животинския живот, за животинското съществуване, са предварително вродени в него по наследствената линия. Ние виждаме при човека дейностите да се явяват така, че те не трябва да се търсят никак в наследствената линия, както топлината, която е необходима за излюпването на кокошето яйце, не трябва да се търси в самото яйце, защото то трябва да я получи отвън. Тук ние вече виждаме, че човекът има нужда да си усвои неща, които принадлежат към неговото развитие, чрез нещо, което се намира в НЕГО, докато при животното те са му направо духовно отпечатани. Следователно, при човека определени възможности на развитието остават отворени, възможности в които той приема определени организиращи сили чрез своя себесъзнателен Аз. Защото естествено никой не ще се съмнява в това, че с вращаването на човека в говора, в начина на мислене, в себесъзнанието и със свързаните с това дейности са свързани изменения в организма: така щото същото нещо, което у животното се намира предварително заложено чрез дейности, които са наследяеми, у човека то се взема от околната среда, както топлината се приема от люпещото се яйце, т.е. бива организирано вътре отвън. Така при човека остават отворени възможности за развитие спрямо въздействията на околната среда, защото естествено Духовната наука не стои на становището, че човекът би могъл да извърши нещо без органи. Така ние трябва да бъдем наясно, че всичко, което действа върху човека, го преорганизира. Такъв е също случаят, когато разгледаме много

точно човешкия организъм: човекът фактически е преорганизиран от силите, с които идва в допир, които трябва да му въздействуват по околния път чрез неговия аз. При това ние виждаме още нещо: Когато разглеждаме човека, как той застава в света, за да стане това, което може да стане чрез говора, начина на мислене и себесъзнанието, ние го обхващаме така да се каже за единия полюс, за единия край. Но ние трябва да го обхванем и на другия край. Това съвсем не е лесно, когато искаме да го проникнем с мисълта. Но фактически необходимо е да обхванем човека и на другия край.

Човекът идва фактически безпомощен на света. Извънредно лесно е да се намери, за какво става дума, но не така лесно е да бъде подложено на разглеждане. Човекът трябва да изработи в течение на своя живот нещо, което на животното е спестено. Това човек изработва, когато се научава да върви, или, още по-добре казано, когато се научава да стои изправен. Зад научаването да стои изправен се крие твърде много в човешкия живот: а именно овладяването на това, което се нарича равновесие на тялото. Когато разгледаме организационния план, организацията на строежа на животното, ние намираме, че фактически животното е така организирано, щото в него предварително е внедрено определено равновесие. Благодарение на това то може да застане в положение, в което ще прекара своя живот. То е устроено така, че още от раждането му е дадено едно здраво равновесие на неговото тяло. От една страна безпомощността, а от друга страна предимството на човека спрямо животното се състои в това, че той е заставен да постигне това равновесие с помощта на своя аз. Тук вече не върви да сравняваме човека с близкостоящите до него животни. Когато разгледаме подробно сравнителната анатомия, всички отделни органи, от страна на Духовната наука би било нещо детинско да приеме, че между човека и близкостоящите до него животни съществува някаква цепнатина. Обаче в организационния план на животното съществува едно предварително определено равновесие. При човека остава отворена възможността да си изработи това равновесие след раждането. Но остават отворени още повече възможности. Чрез внедрената предварително определена организация - ако можем да употребим тази дума - е дадена посоката на собственото движение. При човека отново остава отворена възможността той да развие своето сетиво на собственото движение в рамките на определено свободно движение. Но при човека остава отворено нещо повече - ние ще се върнем пак върху този въпрос -: определена възможност да отпечати живота в самия организъм.

Без съмнение може да се говори за едно отпечатване на живота в едно същество. Кой не би забелязал, ако е надарен с известно пластично чув-

ство, че организацията на една патица се изразява в пластичните форми? Или че организацията на един слон се изразява в пластичните форми? И че предимно скелетът, когато го гледаме, за разлика от отделните видове животни ни разкрива загадка след загадка, как така да се каже животът се втурва във формата, оплита се във формата и ни се явява като замразен? И тук на човека остава свобода на действие, да влее по съвсем определен начин живота във формата. Поради това, когато изучаваме една животинска форма с нашето пластично чувство, ние се интересуваме много повече за общото, за видовосъобразното и пренебрегваме твърде много индивидуалните форми. При човека нас ни интересува твърде особено най-благородният орган - като орган на скелета - устройството на черепа в неговата пластика. А при всеки човек това устройство е различно, защото то остава отворено за това, което стои в основата на човешкия аз, за индивидуалното, докато при животното то изразява видовосъобразното. Следователно, когато обхванем човека на другия край, тогава намираме, че през определено време на живота той има свобода на действие в отпечатването на сетивото на равновесие, на сетивото за собствено движение и на цялото сетиво на живота. Интересно е, че ние можем да видим така да се каже тази работа на духа над човека, това отпечатване на духа във форма и движение в началото на човешкия живот: как в усвояването на изправеното ходене, в усвояване на сетивото на собственото движение и в отпечатването на телесните форми тези сили действително действуват и се изразяват. След това обаче при определена възраст престава възможността да действуват по-нататък тези сили, които имаха свобода на действие през детството. По отношение на действието, което описахме, тези сили приключват своето действие. Но щом се намират действително в човека като индивидуалностите не могат да изчезнат изведнъж, щом са извършили своята работа в определена област, а отново се явяват в една по-късна възраст. Трябва да докажем за по-късния живот, че тези сили са налице, че те са действителности в човешкия живот.

Действително ние намираме отново тези сили по един твърде характерен начин: те се проявяват по един твърде характерен начин ясно в човека за напредъка на духа. Това, което човек върши за развитието на сетивото /чувството/ на равновесие, ние го намираме отново по-късно в живота, когато той употребява същата сила за развитието на своите жестове. Жестът е нещо, което фактически ни въвежда в по-дълбокия строеж на човешкия организъм, доколкото духът живее в човека. И когато човек изразява своята вътрешност в жеста, той употребява същата сила, която употребява, за да си изработи сетивото на равновесие за създаване на определено положение на равновесие. Това, което човек раз-

вива осезателно при научаване на ходенето, на стоенето изправен, то ни се явява като изтънчено, задълбочено, овътрешнено в по-късния живот, когато, вместо да се прояви телесно, то се проявява повече душевно в жеста. Ето защо ние се чувстваме така интимно във вътрешността на човека, когато стоим пред този човек и можем да оставим да ни действуват неговите жестове, целият начин, по който неговата вътрешност се изразява в неговите външни движения. В това отношение всеки човек е всъщност повече или по-малко един тънък художник пред своите себеподобни. Ако бихме разгледали по-подробно тънките психологически въздействия, които се упражняват от един човек върху друг ние бихме видели, че безкрайно много неща зависят от това, как жестът взет като цяло действува върху един човек -, без хората да съзнават това. Не е нужно това да се покаже във външното грубо съзнание, но въпреки това то прониква в душата и след това се изявява в действия, при които външното съзнание резюмира просто и грубо в думи безброй интимности, които се разиграват под прага на съмнението, като например: той ми харесва, той не ми харесва или тя ми харесва, тя не ми харесва. Но ние можем също така да видим, как силите, които действуват организиращо в собственото движение, действуват и по-нататък в по-късния живот, когато от жеста, който се изразява в движението, преминем повече към това, при което вътрешността на човека се влива така да се каже във външната форма, - но в движение -, влива се в мимиката и физиономията. Тук фактически действува по-нататък това, което първо действува като сетиво на собственото движение и оставя така да се каже на безпомощността на човека свободна арена на действие да се развива по-нататък, а след това поема възпитанието на тази безпомощност. Когато виждаме, как човекът постоянно поддържа своята външност в постоянен ход с изражението, на своето лице чрез своята вътрешност, поддържа я и с играта на своята физиономия, ние откриваме, как фактически това, което първо се явява в организма повече като един прост израз на действието в тялото, се излива повече в душевното и чрез това се явява овътрешнено. Това, което през първото време на живота на човека действува повече направо, е уловено така да се каже във вътрешността, в себесъзнателния аз, за да се излее след това отвътре навън в телесната сфера, докато отначало то беше едно обяснение на себесъзнателния аз с Духа.

Когато виждаме сега при човека, как с право у него ни интересува особената форма на черепа, ние трябва да си кажем: С особената форма на черепа се изразява фактически нещо от вътрешната същност на човека. Всеки човек знае, че това е така и грубо взето и че винаги можем да съ

дим за човешката вътрешност при този или онзи човек според формата на неговото чело, според формата на неговия череп. Самопонятно е, че при това не трябва да гледаме на определени области на духовния живот, които отново се еманципират от свързаната с тялото душа. Но все пак съществува като една сигурна основа това, което можем да наречем израз на духа станал душа и което така неправилно е довело до възникването на френологията, до наблюдението на черепа и тем подобни. Защото същественото е именно това, да си изясним, че онези форми, които намират израз в човешкия череп, за човека като такъв, какъвто той стои пред нас като морално, интелектуално същество, са индивидуални, а не общи. Но там където пристъпваме към обобщаване, там ние въобще не познаваме цялата връзка на нещата. По този начин цялата френология, когато тя се практикува така, е едно материалистично безчинство. В истинския смисъл на думата хората не трябва въобще да правят от нея една наука, защото тя не може да бъде такава. Това, което ни се явява в образуването на човешкия череп, е нещо индивидуално, което е различно от човек на човек. Тогава начинът, по който искаме да съдим за човека според тези признаци, трябва също да бъде индивидуален, каквото е отношението на човека към едно произведение на изкуството. Както там не съществуват никакви общи, установени правила, а човек трябва да добие отношение към всяко произведение на изкуството, ако то е истински такова, така когато пристъпваме с общи правила към това, което се крие в човека като художествено чувство, ние можем вече да стигнем до някои съждения. Но тези съждения ще се получат като резултат съвършено различно от това, както те обикновено се изказват. А като резултат ще получим именно това: Когато разглеждаме един човешки череп, ние ще видим, как духът работи в непосредствено отношение във формата, как силите на духовното - на аза - формено изтикват отвътре навън черепната кутия срещу това, което работи отвън навътре. Само когато човек има едно чувство за тази работа отвън навътре и отвътре навън, той може да се залови с това, което ни се явява във формата на човешкия череп, който обвива мозъка.

Така наблюдението ни показва, как фактическа в животното духът се проявява непосредствено във формите. Понеже душевният живот на животното е също непосредствено свързан с организма и инстинктивният живот е *един израз на организма*, ние винаги ще открием, защо при животното се явяват чувствено тези или онези инстинкти или подтици. Напротив, за човека можем да кажем: При него също така ние виждаме, как духът работи отвътре върху неговия организъм. Но ние виждаме също, как това, което стои на основата на себесъзнателния аз, се срещу-поставя и се вмъква в организма - а с това в работата на духа.

А сега нека разгледаме човека малко по друг начин. Тук ние имаме способността на говора - нещо което е явно -, определен начин на мислене и определено себесъзнание добити при него чрез възпитанието. Тези способности се раждат чрез допира на човека с външния свят. Но ние не правим достатъчно, когато взимаме тези неща просто. Защото трябва да ни бъде ясно, че на основата на говора, на начина на мислене както и на себесъзнанието стои нещо много по-дълбоко, много по-интимно, което околната среда пробужда и развързва. На основата на тези способности стои това, че фактически човекът има така да се каже три сетива, които не намираме у животното. При това не трябва да взимаме думата сетиво само сравнителното нека се придържаме към фактите, а не към думите. Животното се показва до висока степен неспособно да прояви възприемчивост в областта на звука, на понятието и на това, което наричаме същност на аза, както човекът. Когато прекараме пред нашия поглед сетивата, животното отива нагоре до сетивото на звука. По отношение на външното възприятие това е един вид най-висшето, до което може да стигне животното. То стига със своята сетивна способност до звука, но след това от неговия общ организъм не се развързват възможностите то да има едно разбиране за звука, за понятието и за същността на аза, която се намира в едно същество. Животното вижда вида, рода: кучето вижда кучето, слонът слона и т.н. Но никой духовен изследовател не би приписал на кучето възприятие за една азова същност. Материалистичното изследване не ще успее да докаже нещо за възприятието на една азова същност в животинския организъм. Следователно природоизследването не трябва да се съмнява в това и духовното изследване също не ще съмнява. Така при човека ние имаме възможности на развитието отворени за възприятието на вътрешността на звука, за вътрешността на понятието и представата и за вътрешността на азовата същност. Ако човекът не би имал отворени възможности за развитие за тези три дейности, тогава другите сили, които посочих, не биха имали никаква храна разливаща се отвътре и не биха могли също да се изразят. Животното няма органите за тези три възможности на развитието. Защото във всичко, което човекът представя в своето издигане над животното, се показва отпечатъка на това, което е в неговата вътрешност, като възможност за изразяване на схващането на звука, на схващането на понятието и на схващането на аза, на азовото съзнание, докато у животното ние имаме изразено това, как духът е излят във формата и затова то ни показва жестове обусловени от вида и една обусловена от вида физиономия. Всичко това изразява, как духът може да действа изливайки се непосредствено във формата. При човека ние виждаме, как всеки индивид има свой специален жест, своя специална физиономия и ми

мика и как именно в това се изразява по съвсем особен начин това, което той има от другата страна като възможности на развитието за звука, за понятието или представата и за себесъзнанието. Фактически в жеста, във физиономията и мимиката и в цялата проява на себесъзнанието се излива онова, което човекът притежава като възможности на развитието за звука, понятието и азовата същност. Тук ние виждаме, как отвътре си пробива път нещо, а именно това, което се изживява едва чрез непосредственото общение на аза с духа, ние виждаме както се изразява у човека. Когато чувствуваме това така, ние можем да кажем: Следователно, когато пристъпим към човека не с отвлечени, сухи, голи понятия, а го разглеждаме живо, ние виждаме как същността на аза, същността на представата и същността на звука работят непосредствено в изграждането на неговата външна форма. Работата стои буквално така, както като кристалограф ние бихме изследвали формиращите сили на един кристал и след това бихме си съставили една представа, как в камъка сол имаме един куб, в сярата един октаедър, в граната един ромбододекаедър и т.н. Както тук виждаме вътрешните сили да действуват и се изливат във формата, така при човека ние виждаме как пред живото наблюдение действува непосредствено навън всичко, което човекът е всъщност за нас, което именно ни прави едно силно впечатление по отношение не неговото същество и което ни се явява като съсирена представа на аза, като съсирени понятия и представи и като съсирено чувство на звука. Да, последното, което ни се явява в тона, в звука, ние можем да си го представим съвсем нагледно. Защото онова общуване с духа, което може би човекът поддържа най-интимно с духа, което всеки човек, независимо дали е художник или не, може да поддържа с духа, което въздействува така да се каже напълно в най-тънките душевни тъкани на неговото същество, човекът го изживява в онази особеност, чието значение не бива да се пропуска за човешкия живот, не бива да се пропуска в съдържанието, във вътрешността - казвам сега не вътрешността на съдържанието на словото, а как тази вътрешност се изразява в съдържанието на словото, вътрешността на характера на звука, на душата на говора. В говора няма само дух, който се изразява в съдържанието на думата, в говора има също душа. И чрез характера на звука един език ни действува много повече отколкото ние си представяме. Съвършено различно действува в нашата душа един език, който съдържа много гласни "а", съвършено различно един друг език, който в своите думи съдържа повече "и" или "у". Защото в това, което се крие в тембъра на звука, се излива като че несъзнателно в душите, която е разлята над цялото човечество, излива се върху нас. Това гради и действува в нас и отново се изразява в живота като един особен вид жест. Защото и говорът на

човека е един особен вид жест, но не доколкото той е израз на думите, доколкото има душа, показвайки как човекът живее със своята душа в говора и се изразява. В това отношение можем да изтъкнем много важни различия.

Всеки знае, че към онези особени неуловимости, които действуват от човек на човек, принадлежи задушевността, *как* един човек говори, съвсем независимо от това, което той казва. Ако вземем под внимание това, ние можем да си кажем: Ние научаваме много, много от най-интимната същност на един човек именно когато наблюдаваме, как един човек говори. В живота ние често не забелязваме това, защото по-висши гледници могат да го изтикат на заден план. Въпреки това обаче, в нас има нещо, което много държи сметка за сипкавостта или ясения звук на един глас. Който е един действителен наблюдател на душата, знае, че един сипкав глас при един мъж е много по-неприятен отколкото при една жена. Това поради простата причина, че тези области са свързани много интимно с нашия организъм, а при мъжа съществува едно много по-интимно отношение една много по-вътрешна връзка на душевния живот е цялото боравене с гласа, с тембъра и т.н., отколкото при жената. Това е вярно, но не може да се докаже. Може само да се обърне внимание върху него. Ако обърнете внимание, вие вече ще го забележите. Който може да се задълбочи в подобни неща, той ще почувствува поради това нуждата, когато иска да изкаже особено важни неща, да вложи в говора не само съдържание, но и онова, за което сега загатнахме. И не от нескромност, а само за да дам един пример за това, което трябва да се разбере под гореказаното, искам да обърна вниманието върху съчинената от мене розенкройцерска мистерия "Вратата на посвещението". Там на най-важните места може да се види, че това, което не може да бъде казано в съдържанието, е предадено в обработката на езика, стигайки чак до подбирането на гласните; на тези места, там където звучи едно "а" не можете да направите да следва едно "у" или едно "и".

Извънредно важно е да схващаме тази област като "жест на езика" и да видим, как в своята сила духът действувa върху организма и да обърнем внимание на непосредственото действие на духа върху душата, която съдържа в себе си себесъзнателния аз. Тогава ние отново ще видим, как обратно човешката душа се влива в тялото. Сега аз стигам до нещо, което самопонятно за мнозина от вас трябва да бъде една хипотеза. Да се изкаже подобно нещо, на едни ще се стори като дързост, а за други ще бъде неприятно. Но не това е важното.

У човека ние виждаме как същността на аза, която доставя смисъла на представата и може да я изживее и която може да изживее чувството на звука, се влива в жеста, във физиономията и в мимиката, а също и във

формата в онези граници, които посочих. Така щото ние виждаме в човека едно непосредствено действие на духа в онази възраст между раждането и смъртта, когато азът застава между духа и тялото. А сега нека си представим следното: понеже нещата са повече или по-малко тънки, аз ще говоря в подобия. Да си представим това, което човекът върши със съществото на аза, със способността за схващане и с чувството на звука, така както то действително се излива първо повече или по-малко в равновесието, в собственото движение и в себесъзнанието, а по-късно в свободния жест, в свободната мимика и във физиономията издаваща вътрешността, да си представим всичко това действащо предварително с една необходимост, така че между тези две съответно три страни не застава никакъв аз. Следователно нека си представим аза заличен и двете страни на човешката природа да действуват така, щото предварително в неговите изживявания да се роди едно създаване на равновесието, което не е произведено от заставащия помежду аз. Така ние имаме у човека нещо, което остава отворено, създадено без азът да застане помежду: именно това е, което предварително определя равновесието у животното. И представете си сега представата, чрез която човекът схваща своите закони и животинския вид, т.е. целия организъм доколкото той е собствено движение и където той е физиономия и мимика, представете си това изразено в цялото движение на животното - което е изразено в животинските инстинкти, страсти и т.н. -, тогава вие отново ще имате, свързано в животното чрез една природозакономерна необходимост, това, което човекът има в своя живот така, че неговият аз се вмъква помежду като свързващо звено. Ние отново имаме при животното, свързано чрез една природозакономерна необходимост, това, което при човека е непосредствено израз на живота. При човека устройството на живота още работи във формата. Но представете си това не вече спестено за живота, а устроено непосредствено чрез законите на природата, така както го виждаме в пластиката на различните животински видове, тогава ние го имаме съобразно вида на съответното животно.

Така ние виждаме в човека едно същество, което има своя сетивен свят в средата между два полюса. Той има своя сетивен свят: света на възприятията, света на звука, на вкуса, на обонянieto и т.н. Всички тези светове стоят между това, как той възприема самия себе си, как си дава отношения в различните посоки на пространството в сетивото на равновесието, как се чувства намиращ се в своето тяло, и между сетивото на звука, разбирането на понятието и представата за аза от друга страна. Както сега вътрешният живот се отнася с вътрешна необходимост за намиращите се помежду сетива, така за животното вътрешният живот се отнася за целия организъм на тялото изграждащо го с необхо-

димост. Ако при човека си представите двете страни принадлежащи една на друга, без между тях да се намира един Аз, вие ще имате съществуващото действие на духовността върху тялото, без между им да застане неговата душа. При човека ние имаме това, което можем да наречем: От страната на физическото и духовното той е една изява в пространство в жест и т.н., която остава отворено за действието към едната и към другата страна. Ние трябва да се съгласим, че чрез това се създава така да се каже основата за цялото разбиране на човека и на човешкия духовен живот въобще, доколкото той се проявява в духовната история. Виждаме следователно, че не трябва да смесваме това, което човекът изживява в понятието, с това, което той изживява, когато осъществява и сам оформява понятието. В известно отношение по отношение на оформяването на понятието човекът се намира в положение различно от това по отношение на разбирането на понятието. Оформяването на понятието стои на съвършено друг лист в сравнение със средствата за разбиране на понятието. Във връзка с това бих искал да обърна вниманието върху един факт.

В 1894 година, при поемането ректората на Виенския университет, един голям почитател на Галилей, *Лауренц Мюлнер*, държа своята ректорска реч и обърна вниманието на един особен факт, който е много интересен. Той обърна вниманието на това, че в лицето на Галилей на човечеството е бил даден онзи дух, който можа да обхване в понятия законите на физиката и механиката - законите на движението на махалото, на движението на хвърлен предмет, на скоростта на падането, на равновесието - , които са изразени може би по един величествен начин - така каза професор Мюлнер - в издигания се към небето купол на църквата Св.Петър в Рим, в чудесното творение на Микеланджело. И това е истина, това трябва да каже всеки, на когото съответното творение на изкуството направи впечатление. И Лауренц Мюлнер счита, че можем да кажем: В разбирането на Галилей се явяват първо схванати под формата на понятия онези закони, които виждаме да се издигат към небето в равномерността и в отношенията на равновесие на купола на църквата Св.Петър в Рим. В лицето на Галилей човекът е могъл така да се каже да схване в понятия това, което се представя като творение на изкуството на Микеланджело в църквата Св.Петър. Но към всичко това се прибавя още и фактът: че денят на раждането на Галилей и денят на смъртта на Микеланджело се падат в същата година: на 18 февруари 1564 година почива Микеланджело и в същата година, близо на същия ден, 15 февруари, се ражда Галилей, който откри за човечеството законите на механиката и физиката. Това е наистина един извънредно интересен факт, защото той ни показва, че човекът осъществява онова общение с духа,

благодарение на което е в състояние да отпечати в нещата законите, които след това биват открити, да стори това по един непосредствен начин, без да прибегне към помощта на ума, на понятието, въобще на интелигентността. Но това ни показва и нещо друго, а именно, че в своята организация човекът се намира в едно общение с духа, преди да го е обработил вътрешно, душевно със своята интелигентност. Ето защо ние можем някакси да кажем: Човекът е създаден така, че той самият може да въплъти в материята това, което живее в него като излияние на духа, преди още да може да го схване със своята интелигентност. И това е така при всяко художествено творчество. Този факт ни интересува затова, защото от него ние виждаме, че по отношение на всичко, което човекът живее във физическия живот и което се изразява в един орган, още преди да разбере законите на тези органи той има в себе си нещо, което изпълнява пластично законите, оформява ги пластично. Така щото, когато премислим тази мисъл, на нас ни става ясно, че *чувството, усетът* за онези закони на духа, които се изразяват например в едно произведение на изкуството, съществува и трябва да съществува преди въплътяването на законите в душата /тяхното познаване чрез ума, бележка на превод./. Ето защо на духовния край на човека ние имаме така да се каже и обратното, ако не употребяваме тази дума в неблагоприятен смисъл, а съответно извисена в духовното. Тогава действително ни се показва: Чрез един възвисен в духовното и пречистен инстинкт човекът твори онова, което едва по-късно открива. Както животното твори инстинктивно, както например обществото на пчелите създава своята чудесно устроена пчелна държава, така и човекът твори непосредствено от духовния свят, преди духовният свят да се отрази в неговата интелигентност. Така ние виждаме, че и в това направление всичко ни сочи, как себесъзнателният аз застава срещу действието на духа, става негов посредник. Благодарение на своя инстинкт животното успява да отрази в своята интелигентност това, което то вгражда в своето жилище и др. подобни. Да вземем като пример бобъра и неговото жилище: Между бобрите винаги ще има някой "Микеланджело", обаче никога един "Галилей", който да разбере по същия начин законите, които "бобърът-Микеланджело" е вградил в своето жилище. У човека съществува това, което застава пред себесъзнателния аз, което духът твори, когато той влиза в организма. Така ние ясно видяхме при разглеждането на човешкото развитие, че между духа и телесната организация застава онова, което у човека е израз на себесъзнателния аз, че при човека облагороденият организъм изживява непосредствено духа, както виждаме това в художествената творческа фантазия; но в него живее и себесъзнателната същност, която може да застане срещу включването на духа в тялото. Следователно

важното не е, дали даваме някакво предимство на човека пред животното или не, това би било неправилен път; а трябва да насочим нашето внимание на това, че при животното духът действа непосредствено чрез телесния организъм и душата води своя живот съобразно този телесен организъм, докато при човека между духа и телесния организъм застава живият Аз намиращ се в душата, служи като посредник и работи между духа и телесния организъм. Но с това азът на човека има непосредствено общение с това, което живее в духовния свят. Той изживява първо това непосредствено общение чрез това, че се пропива със способността да основава духовни отношения в заобикалящия го свят, които животното може да основе само от своите инстинкти. Ние виждаме, как у животното има предварително отпечатан един правов живот, един морален живот. Обаче ние разбираме правовия живот, моралния живот, държаният живот, целия ход на мировата история само тогава, когато виждаме при човека еманципацията на духа от тялото, като Азът застава между духа и тялото и с това влиза в непосредствено общение с духовния свят.

Как този Аз влиза в непосредствено общение с духовния свят, това е нормалното състояние на човечеството. Но тъй като заставането на един себесъзнателен Аз между духа и тялото означава един напредък по отношение на животинското развитие, възможно е също така човекът да напредне по-нататък в този път, като развие в самия себе си духа, който той е еманципирал от тялото, да го развие по-нататък така, както изживява себе си в свободното общение с него. Ние ще видим тези възможности в сказката "Същност на съня", а пълното значение на това развитие ще бъде показано в сказката "Как се добиват познания за духовния свят?" Там ние ще видим, как еманципацията на духа от тялото за нормалния човек е осъществена до определена степен, но трябва да бъде доведена по-нататък благодарение на това, че в човека има заложени спящи, зародишни сили и способности, чрез развитието на които той може да стигне до едно непосредствено виждане в духовния свят.

Ние трябваше първо да създадем една основа за това, което ще можем да развием като истинско разглеждане на духовния свят. Това, което придобихме до сега, ни показва, че трябва да търсим същинското значение на човешкото същество във факта, че вътре в това човешко същество Азът застава между духа и тялото. Но при човека това ни се показва и външно телесно, като себесъзнателният Аз, какъвто го срещаме в живота, се проявява така да се каже в човешката вътрешност и ни се показва, бихме могли да кажем, във физиономията и в жестовите на човека. Някои от вас ще си спомнят, че аз не само изказах, но и доказах, че на основата на старото изречение "Кръвта е една твърде особена

течност" стои една дълбока истина. Това е действително така. А в това, което се изразява просто като едно непосредствено въздействие на душата върху кръвообращението, можем вече да отгатнем нещо от онова въздействие на себесъзнателния Аз в тялото, в организма. Това е така да се каже най-близката врата, през която оплоденият от духа Аз действа в тялото. Ние виждаме това, когато наблюдаваме как душата действа върху кръвообращението. Аз често пъти обръщам вниманието върху това, че в съвсем грубите явления на изчервяването от срам и в побледняването от страх виждаме едно непосредствено действие на нещо, което става в душата и се изразява в тялото, защото фактически страхът и чувството на срам са душевни процеси. Би трябвало някой да бъде един несъзнателен материалист, какъвто е фактически например Уйлям Джеймс, за да отрече това, въпреки че този Уйлям Джеймс иска да бъде спиритуалист, когато иска да защити изречението: "Човек не плаче, защото е тъжен, а той е тъжен, защото плаче." Според това изречение би трябвало да си представим, че човек изживява в своята душа тъга благодарение на това, че върху организма се упражняват някакви макар и много тънки, материални влияния, които правят да бликнат сълзите, и когато човек вижда това - така мисли Уйлям Джеймс - той се натъжава. Ако не прозрем цялата неудържимост на това заключение, ние не ще можем да разберем, че в неща като смеха и плача, но също и в изчервяването от срама, при което имаме едно прехвърляне на кръвта от центъра към периферията, имаме работа с материални процеси, които се намират непосредствено под душевно-духовни влияния. Когато размислим върху това, ние ще можем да кажем: Фактически при човека душевното се изразява в кръвообращението. Но това, което казваме така за човека, че себесъзнателният Аз се изявява в кръвта и в кръвообращението, ние не можем да го приложим направо към животното, защото при животното не може да действа един себесъзнателен Аз върху кръвообращението. А това е именно същественото, *защото животното не може да се отвори непосредствено за влиянието на духовния свят*. Докато в животинското кръвообращение ние имаме пред себе си нещо, в което непосредствено се вижда, как се изразява душевният живот на животното, в човешкото кръвообращение трябва да виждаме нещо от начина, по който духът действа върху Аза. Когато някога хората ще се заловят да проучат малко нещата, за които става дума, а именно, че това, което днес казах в началото на сказката, е съществено за човешкия живот, че човекът не е предварително организиран да прояви определено чувство за равновесие, за собствено движение и за живота, а трябва първо да развие, да добие тези чувства, тези сетива, - когато хората ще разберат, че с посоките в пространството са дадени действителности, че

не е безразлично, дали един гръбначен стълб стои вертикално или хоризонтално към пространствените отношения или дали едно кръвообращение протича в тази или онази посока, тогава в начина, по който такива организми застават в цялата мирова връзка, те ще видят същественото. Например те ще трябва да видят действително в посоките по определена линия в пространството нещо съществено. Когато разберат това, хората ще могат да съдят за голямото значение на положението и на всичките кръвни процеси в човешката кръвоносна система. Днес те вярват, че учението за кръвообращението е нещо завършено. Но това съвсем не е така. Ние сме едва в началото да се запознаем с тайните на кръвообращението. За да не се получи така, че аз само твърдя тези неща, искам да обърна вниманието върху следното.

Не повече от преди двадесет и пет години един знаменит естествоизпитател в тази област, понеже имаше необходимото математическо възпитание, обърна вниманието на твърде забележителния факт, че еднородните удари в пулсовата артерия от лявата и дясната страна са различни. Това е извънредно важно за познаване връзките в човешкото същество. И особено важно е това, което откри не един бележит човек в тези области, а един много прост човек, д-р *Карл Шмидт*, и което той публикува в 1892 година в списанието "Виенски медицински седмичник" в своята статия "Удари на сърцето и движения на пулса". Там се посочват особено важни наблюдения. Само когато тези неща, които са едва в своето начало, бъдат изследвани, ще бъде сложено едно начало в познанието на връзката между себесъзнателния Аз и кръвообращението от една страна и от друга страна между действащия в животното и животински дух и животинското кръвообращение. Последният път аз обърнах вниманието върху това, че фактически ние можем да отидем до подробностите на органологията и на отделните функции и да посочим разликата, как духът се проявява в човека и в животното. По отношение на това съвсем понятно е, че по-новите изследвания върху сродството между човешката и маймунската кръв ни казват много по-малко нещо, защото те са насочени върху външното, чисто материалното, върху химическата реакция и т.н., а не засягат същественото.

Ако въпросът би се касаел само за материалното, тогава би трябвало да бъде съвършено безразлично, дали едно колело се използва като играчка за деца или се използва за устройството на един часовник. Но същественото зависи винаги от това, как един член или орган се използва в целостта на едно същество или на един предмет. Същественото не е в това, как се отнася човешката кръв към кръвта на маймуната и тем подобни, а как съответните органи са поставени в служба на цялостния организъм. Как тук това, което е истина, се докосва с изследването на

официалната наука, ни показва най-добре отношението на Гьоте към естествената наука. В епохата на Гьоте по отношение на природните неща беше вече във възход един корав материализъм и точно най-изпъкналите естествоизпитатели, които искаха, да установят разликата между човека и животното, се позоваваха при това на нещо чисто материално. Те мислеха, че разликата се показва в това: в своята горна челюст животните още имат една междинна кост, а при човека тази кост липсва. Те казваха един вид: Тази е пропастта между човека и животното, че животното още притежава една междинна кост за приемането на горните резци, а човекът няма тази кост. За Гьоте това беше нещо непоносимо. За него важното беше, да се намери разликата между човека и животното не в отделните строителни части на организма, а в начина, по който духът си служи с органите в човека и в животното. Между другото искам да обърна вниманието ви на това, че Гьотевото учение за метаморфозите може да се приложи върху всички отделни човешки органи. Така от самото начало и никога Гьоте не можеше да приеме мисълта, че превъзходството на човека над животното трябва да се търси в една материална подробност. Ето защо той искаше първо да докаже, че такова твърдение на учените от неговото време не е отговарящо на истината и че тази пропаст не е там, като се залови да докаже, че междинната горночелюстна кост се намира и у човека. Ако Гьоте не би извършил по-нататък нищо друго освен това единствено дело, ако не би открил нищо друго, освен че действително и човекът има междинната горночелюстна кост, само че тя е срасната и не може да се различи, и само с това той би бил един мощен гений в човешкото развитие. Гьоте си казваше - аз го разказвам, не защото Гьоте си го е казал, а защото то проличава в неговото чувство - : Заедно с Хердер и с други, които се стараят да разберат човека от духа, аз насочих моето внимание върху това, че човекът стои над животните именно затова, защото животните са свързани със своя организъм. Обаче човекът се еманципира от своя организъм и влиза в непосредствено общение с духа. Чрез това той отново може да въздействува върху своите органи, което, както вече посочих, Гьоте изразява с думите: "Животните са поучавани от техните органи, казваха древните. Аз прибавям: човеците също; обаче те имат предимството, че могат отново да поучават своите органи." Гьоте не можеше другояче, освен да допусне: органите са същите; само че те са изградени от една друга страна. От тук и голямата радост на Гьоте, когато най-после успя да открие съществуването на междинната кост у човека. Тогава той писа на Хердер:

" . . . Аз намерих, - не злато, нито сребро, а нещо, което ми доставя безкрайна радост - междучелюстната кост у човека! Заедно с Лодерн аз

сравних човешки и животински черепи, хванах следата и ето, костта е налице. Сега моля те, не издавай това, защото то трябва да се държи в тайна. Това трябва да радва твърде много и тебе, защото то е като ключов камък на човека, не липсва, а е налице! Но как! Аз си го представих и във връзка с твоето тяло, колко красиво ще бъде то там . . ."

Разликата между човека и животното не може да се открие в никакви подробности; тя трябва да се намери в това, как духът си служи с нещата. Защото чрез това ние можем да видим, що е човекът спрямо духа, как той се е еманципирал от тялото и може да влезе в непосредствено общение с духа. От тук и разликата в чувството, което ни завладява, когато погледнем върху нещо духовно и когато погледнем върху нещо телесно-материално. Ние ще се стремим да употребим думите в свършено друг смисъл, според това, дали поглеждаме към духовното или към телесното.

В съчиненията на Гьоте има две стихотворения, които стоят едно до друго. Те съдържат три стиха забележителни:

Вечното навред се движи непрестанно:
Защото всичко би се разпаднало в нищо,
Ако би упорствувало в битието.

Така завършва едното стихотворение. А другото започва:

Никое същество не може да се разпадне в нищо!
Вечното се движи непрестанно във всички,
Честит задържай се във битието!

Ето едно пълно противоречие! Как можем да го обясним? Гьоте го е поставил така грубо в две стихотворения, които непосредствено следват едно след друго. В действителност ние можем да събудим чувството в нашето сърце, когато насочим поглед към духа в материалното битие. Ако духът би искал да се задържи постоянно в материалното битие, ако не би искал да строши всяка форма, той би трябвало да се разпадне. В момента, когато съзираме духа в тялото, ние трябва да кажем: Той трябва да се разпадне в нищо! Обаче там, където гледаме духа, който се явява нов във всяка форма в духа в него, там ние трябва да кажем: Ние имаме работа с вечното, безсмъртното битие, с духа, с който можем да се свържем в еманципираната човешка душа. Тук ние трябва именно да кажем:

Никое същество не може да се разпадне в нищо!
Вечното се движи непрестанно във всички,
Честит задържай се във битието!

когато обхванем с поглед безсмъртното вечно в едно същество. Когато гледаме душата, когато гледаме духа в тялото, ние трябва да кажем: Ако той би изживял себе си напълно в тялото, ако би искал да запази тялото: той би трябвало да се разпадне в нищо. Така разглеждането на човешкия дух и на животинския дух ни води до там, да добием постепенно едно предчувствие за това, кое всъщност може да бъде наречено ДУХ. И преди да стигнем до там, как могат да се добият познания върху духа, трябва преди всичко да знаем, как духът свети в човешката душа, която той еманципира от тялото, за да има в нея един живот независим от организма, един живот, който води в неговите собствени области.

СЪЩНОСТ НА СЪНЯ

Берлин, 24 ноември 1910 г.

Естеството на съвременните научни изследвания е такова, че в обикновената наука много малко се говори за такива явления, каквото е това, на което ще посветим днес този час.

И въпреки това всеки човек би трябвало да почувствува, че сънят е нещо, което се поставя в нашите жизнени явления така, като че чрез него ни са поставени най-големите загадки на живота. Хората винаги са чувствували тази тайнственост и голямото значение на съня, когато за съня са казвали, че той е "Братът на смъртта". Днес ние ще се ограничим в разглеждането на съня като такъв, защото в следващите сказки ще се върнем в известно отношение към разглеждането на смъртта. Всичко, което човекът трябва да причислява към своето душевно изживяване в непосредствен смисъл, всички вълнуващи се и утихващи от сутрин до вечер представи, усещания и чувства, които съставляват душевната драма на човека, всички болки и страдания, също и волевите импулси, потъват някакси в неопределена тъмнина, когато човекът се потопява в съня. И някои философи биха могли така да се каже да сбъркат в себе си, когато говорят за същността на душевното, за същността на духовното, която се изявява в човешката природа и за който трябва все пак да приемат, че макар и тази душевна и духовна природа да може добре да се обхваща с понятия и идеи и да се показва добре изследвана, тя общо взето изглежда да се изгубва в нищо. Когато разглеждаме явленията на душевния живот така, както всъщност те обикновено се разглеждат от научните и ненаучни среди, ние трябва общо взето да кажем, че през време на състоянието на сън те се заличават, изчезват.

За този, който иска да разглежда от душевното естество само това, което се проявява в тялото, човекът се превръща някакси в загадка, ако размисли по-дълбоко. Защото същинските телесни функции, телесни

действия продължават да съществуват и през време на съня. Само това, което обикновено наричаме душевно естество, то изчезва, престава да съществува. Пита се сега само, дали говорим напълно в правилния смисъл върху душевното и телесното, когато считаме, че това, което се заличава при засипването, действително съставлява пълния размер на душевното. Като се абстрахираме от наблюденията на Духовната наука или на Антропософията, възниква въпросът, дали и обикновеното наблюдение на живота може да ни покаже, че това душевно естество е дейно, че то показва своята действеност и тогава, когато е обхванато от съня. Ако искаме да добием известна яснота върху тези понятия, ние бихме могли също да кажем: Ако искаме да наблюдаваме явленията на живота в истинския смисъл в тази област, ние трябва да си съставим правилни понятия.

Като увод бих искал предварително да спомена, че и върху тази тема Духовната наука или Антропософията не е в състояние да говори така изобщо, както днес хората предпочитат да правят това. Когато днес говорим за същността на съня, ние ще говорим само за съня на човека. Защото Духовната наука знае много добре - в последната сказка ние заsegнахме това многостранно в други области -, че това, което за едно или друго явление се изразява привидно еднакво при различните същества, може да почива на съвършено различни причини при съответното същество. Това ние посочихме по отношение на смъртта, на целия духовен живот и на развитието на духовния живот при животното и човека. Днес ние бихме стигнали твърде далече, ако бихме говорили и за съня на животните. Ето защо предварително искаме да подчертаем, че всичко, което се казва днес, трябва да бъде казано само за съня на човека.

Ние хората сме в състояние да говорим за душевни явления в самите нас - това чувствава всеки - благодарение на нашето съзнание, благодарение на това, че имаме съзнание за това, което мислим, което искаме, което чувствуваме. Сега трябва да възникне въпросът - а той е извънредно важен в нашите днешни съзерцания -: Трябва ли да смесваме понятието за съзнание, каквото го познаваме днес за обикновеното съзнание на човека, трябва ли да смесваме това понятие направо с понятието за душевното или за духовното естество в човека? За да се изразя по-ясно върху тези понятия, бих искал да прибегна до едно сравнение. Един човек може да се движи в една стая и да не види никъде на различните места, където се намира в стаята, нещо от своето собствено лице. Само на едно единствено място, където може да погледне в огледалото, той може да види нещо от собственото си лице. Там срещу него застава формата на неговото лице в образ. Не съставлява ли сега за човека една огромна разлика, дали той се движи из стаята и живее само в себе си,

или дали той вижда и в огледалото това, което изживява в себе си? Така би могло да бъде може би в малко разширен вид с човешкото съзнание. Човекът би могъл да живее своя душевен живот, и би трябвало да познае, да осъзнае самия този свой душевен живот само благодарение на това, че той застава срещу него в един вид огледало. Това би могло много добре да бъде така. Следователно бихме могли например да кажем: Напълно допустимо е човешкият душевен живот да продължава, независимо от това дали човекът е буден или спи, но будното състояние се състои в това, че чрез един вид отражение - да речем първо чрез едно отражение вътре в неговото тяло - човекът възприема своя душевен живот, а през време на съня не може да го възприема, защото той не се отразява в неговото тяло.

Наистина с това ние не бихме доказали още нищо, но най-малко бихме добили две понятия. По този начин бихме могли да правим разлика между душевния живот като такъв и осъзнаването на душевния живот. И бихме могли да си представим, че за нашето съзнание, за нашето знание за душевния живот, така както днес стоим в нормалния човешки живот, всичко зависи от това, че ние получаваме нашия душевен живот отразен чрез тялото, защото ако не бихме го получили отразен, не бихме могли да знаем нищо за него. Тогава бихме се намирали напълно в едно състояние като в сън. Сега, след като добихме тези две понятия, нека се опитаме да си представим явлението на будния и спящия живот.

Който действително може да наблюдава живота, може да почувствува много ясно, бихме могли да кажем да види, как действително протича моментът на заспиването. Той може да констатира, как представите, чувствата все повече отслабват, тяхната яснота, тяхната сила намалява. Но това не е всичко съществено. Докато човек е буден, той живее така, че създава ред в целия свой живот на представите чрез своя себесъзнателен Аз, обгръща някакси своите представи със своя Аз. Защото в момента, когато в будния живот не бихме обгърнали нашите представи с нашия Аз, ние не бихме могли да водим никакъв нормален душевен живот. Ние бихме имали група от представи, които бихме отнесли към себе си, които бихме нарекли наши представи, и една друга група, която бихме считали като нещо чуждо, като един външен свят. Само хора, които изпитват едно разцепление на своя Аз, нещо което за съвременния човек би било едно болестно състояние, биха могли да имат едно такова разделяне на своя представен живот в различни области. При нормалния човек същественото е, че всички представи са като перспективно отнесени към една точка: към себесъзнателния Аз. В момента на заспиването ние ясно чувствуваме, как така да се каже първо Азът бива надделян от представите, въпреки че те стават по-неясни. Представите проявяват

своята самостоятелност, живеят един собствен живот, някакси в хоризонта на съзнание се образуват отделни облаци представи и Азът изгубва себе си в представите. Тогава човек чувства, как сетивните възприятия, виждане, чуване и т.н. се затъпяват все повече и повече и той чувства най-после, как волевите импулси са парализирани. Сега трябва да обърнем внимание на нещо, което всъщност малко хора наблюдават ясно. По-нататък човек чувства, че докато в дневния живот вижда нещата с определени очертания, в момента на заспиването настъпва един вид затвореност в една неопределена мъгла, която понякога предизвиква студенина, понякога други чувства на определени места на тялото: на ръцете, на ставите, на слепоочията, на гръбнака и т.н. Това са чувства, които заспиващият може добре да наблюдава. Това са - бихме могли да кажем - такива тривиални опитности, които човек може да има всяка вечер при заспиване, стига да иска това.

По-добри опитности имат вече хората, които наблюдават по-точно момента на заспиването с едно по-тънко развитие на своя душевен живот. Тогава въпреки заспиването те могат да чувствуват един вид събуждане. Това, което ви разказвам сега, може да каже всеки един, който е усвоил някои методи за действително наблюдение на тези неща, защото това е едно всеобщо човешко явление. В момента, когато при задремването хората чувствуват нещо като събуждане, състоянието е такова, че може действително да се каже: Събужда се нещо като една разширяваща се съвест, събужда се нещо като морал на душата. Този е действително случаят. Той се проявява особено чрез това, че такива хора наблюдават това, което са изживели в своята душа пред предния ден, и са останали доволни в своята съвест от него. Те чувствуват твърде особено това в този момент на моралното събуждане. Същевременно това чувствуване е изцяло противоположно на чувствуването през деня. Докато чувствуването на деня се показва по такъв начин, че нещата идват към нас, заспиващият чувства, като че душата се разлива над един свят, който сега се пробужда и който включва главно едно простиране, едно разливане на чувството над това, което душата може да изживее по отношение на своята морална вътрешност като чрез едно разширение на съвестта. Това е тогава един момент, който обаче за заспиващия изглежда много по-дълъг, един момент на вътрешно блаженство, когато се касае за едно разширение над нещата, с което душата може да бъде съгласна, но често пъти тя изпитва едно чувство на дълбоко разкъсване, когато има да си прави упреци. Накратко казано, моралният човек, който през време на деня е силно подтиснат от сетивните впечатления, се разпростира и се чувства особено в момента на заспиването. И всеки, който е усвоил определен метод или само едно усещане по отношение на подобни на-

блюдения, знае, че в този момент се събужда определен копнеж, който бихме могли да опишем приблизително така: Човек иска, щото всъщност този момент да се разшири в неопределеното и да няма край. Но тогава идва нещо като един тласък, като един вид вътрешно движение. За по-голяма част от хората това е извънредно трудно да се опише. Естествено Духовната наука може да опише съвсем точно това вътрешно движение. Самата душа поставя пред себе си един вид изискване: Сега ти трябва да се разпростреш по-нататък, да се разлееш по-нататък! Но поставяйки си това изискване, душата изгубва себе си за моралния живот от околната среда. Това е като че капвате една капка боя във вода и я разтваряте: отначало боята още се вижда, но когато капката се разлее в цялата вода, тя избледнява все повече и повече и накрая престава да съществува като явление на боя. Това е така, като че душата започва да набъбва, да живее в своето морално отражение, тя още чувства себе си, обаче чувствуването престава тогава, когато настъпва тласъкът, вътрешното движение, както капката боя се изгубва като боя във водата. Това не е никаква теория, то може да се наблюдава и е достъпно за всеки един, както е точно достъпно за всеки едно природонаучно наблюдение. Когато наблюдаваме така заспивалото, ние без съмнение можем да кажем: Със засипването човек улавя така да се каже нещо, което вече след това не може да бъде в неговото съзнание. Ако използвам сега построените по-горе две идеи, бих могъл да кажа: Човек изпитва сега един момент на сбогуване с огледалото на своето тяло, което му се явяват отразени явленията на живота. И понеже няма още никаква възможност да направи да се отрази в нещо друго това, което иначе се отразява в тялото, за него престава и възможността той да възприема това, което е самият той. Но ако човек не иска да бъде съвсем твърдоглав и своенравен по отношение на това, което е свързано с душата и с въздействието на това, което потъва в една неопределена тъмнина, той отново може да възприема в определен смисъл явленията на деня. По друг случай аз вече обърнах вниманието върху това, как човек, който е принуден да запамети това или онова, следователно да научи наизуст неща, той може да извърши това много по-лесно, когато често пъти го проспива, и как най-големият враг на ученето наизуст е лишаването от сън. Ние добиваме възможност и способност да запаметяваме по-лесно, когато сме проспали нещата, като че искаме да научим нещо наизуст на един дъх. Но така е и при други дейности на душата. Обаче ние бихме могли много лесно да се убедим, че би било невъзможно въобще да научим нещо, да усвоим нещо, в което душата трябва да вземе дейно участие, ако не бихме могли постоянно да включваме състоянията на сън в състоянията на нашия живот. Естественият извод, който трябва да направил от такива

явления, е този, че от време на време нашата душа има нужда да се оттегли от тялото, за да почерпи сила от една област, която не се намира в тялото, защото вътре в тялото са: били вече изразходвани съответните сили. Трябва да си представим: Когато сутрин се събуждаме от сън, ние донасяме със себе си от състоянието, в което сме били, укрепване, за да развием онези способности, които не бихме могли да развием, ако бихме останали постоянно свързани с нашето тяло. Така въздействието на съня се показва в нашето обикновено съществуване, когато искаме да мислим праволинейно и не искаме да бъдем твърдоглави.

Това, което може изобщо да се констатира и за което, ако останем в обикновения живот, се изисква вече малко добра воля, за да сравним отделните явления, то се явява съвсем ясно, когато човек мине през определено развитие, което може да го доведе до действителното виждане в духовния живот. Бих искал тук да изнеса нещо върху това, което настъпва, когато човек е развил в душата си способностите за постигане на онова състояние, при което не възприема чрез сетивата и не разбира чрез ума. Това ще бъде по-точно описано в сказката: "Как се добива познание на духовния свят?", където методите ще бъдат разгледани по-широко. А сега трябва да бъдат изтъкнати някои опитности, които човек може да има, когато действително прави такива упражнения, които надаряват така да се каже душата му с духовни очи, с духовни уши, благодарение на които той може да вижда в духовния свят. Тогава той се убеждава, че този духовен свят не е обект на спекулация, а е също така обект, каквито цветовете и формите, топлината, студът и звуците са за човека, който възприема сетивно. Още в предишните сказки бе показано, как човек може да стигне до истинско ясновиждане. Това духовно развитие, тези упражнения се състоят именно в това, че човек изкарва наяве нещо, което има вътре в себе си, добива други познавателни органи, издига се над своята душа, каквато тя е при нормалното състояние и благодарение на това възприема един свят, който се намира постоянно около него, но който не може да бъде възприеман при нормално състояние. Когато човек прави такива упражнения, първо се изменя животът на неговия сън. Това знае всеки, който се е домогнал до действителни собствени духовни изследвания. Сега аз искам да говоря за най-първото състояние на промяна на сънния живот при действително ясновиждащия, правещ духовни изследвания човек. Първите намерения на тази възможност на духовното изследване не правят въщност човека да изглежда много различен от това, което той е в обикновеното, нормално състояние на съзнанието. Защото когато човек предприема такива упражнения, каквито ще опишем по-късно, отначало той спи така както всеки друг човек и през време на съня остава също така в пълно безсъзна-

ние. Обаче на този, който е правил духовно-душевно упражнения, моментът на събуждането показва нещо твърде особено. И аз искам да обрисувам пред вас някои съвсем конкретни явления, които представляват факти.

Представете си, че един човек, който прави такива упражнения, размишлява много остро върху нещо, върху което би могъл да размишлява и друг човек, че понеже може би има пред себе си една тежка задача, той се стреми да напегне всичките си духовни сили, за да проникне в нещата. Тогава може да му се случи така, както се случва на един ученик: не му достигат силите, за да реши задачата. Това може много добре да се случи. Но когато благодарение на своите упражнения има вече повече опитни възможности върху своите вътрешни душевни състояния във връзка с телесни състояния, тогава той без съмнение чувства нещо твърде особено, когато не може да направи нещо. Тогава той чувства по начин различен от други път, как среща съпротива от страна на своите физически органи, например от страна на мозъка. Той добре чувства, като че мозъкът му противопоставя съпротива, както например чувстваме съпротивата, когато удряме някой гвоздей с чук. Тогава мозъкът започва да добива една действителност. Така както човек обикновено употребява своя мозък, той не чувства като че употребява един инструмент, както например употребяваме един чук. Духовният изследовател чувства своя мозък, той се чувства самостоятелен по отношение на своето мислене. Това е една опитност. Обаче там, където не може да реши една задача, той чувства, че няма вече възможността да извърши някои дейности, които трябва да извърши чрез мисленето. Той изгубва властта над инструмента и чувства това много ясно. Това е един факт, който човек може да изживее много точно.

Но когато духовният изследовател просперира задачата и след това се събужда, тогава много често може да се случи, че той се чувства в състояние да реши задачата. Но същевременно той чувства много точно, че преди събуждането е извършил нещо, че е работил нещо. Той чувства, че е бил в състояние да постави през време на съня нещо в себе си в действие, в движение. За будното състояние той беше принуден да употреби мозъка. И той не може да постъпи по друг начин, освен да употреби мозъка. Но той не можеше вече да го употреби добре, понеже - както описах - мозъкът му противопоставяше съпротива. А сега той чувства, че през време на съня, в състоянието на сън не е бил заставен да употреби мозъка. Той може да създаде определена раздвиженост, без да прибегне към мозъка, който иначе е твърде силно уморен или претоварен. Сега той чувства нещо твърде особено: Той възприема своята дейност, която е упражнил през време на съня, но не направо. Господ не

дава на своите в сън. Той трябва да реши сега задачата в будно състояние. Това може да му се удаде; но обикновено не е така, а именно не е така при неща, които сега вече трябва да бъдат решени чрез мозъка.

Следователно тогава човек чувства нещо, което по-рано не е могъл в сетивния свят, той чувства своята собствена дейност представяща му се в образи, в чудни образи, които са в движение - един вид както когато мислите, от които би се нуждаел, биха били живи същества, които влизат в най-различни отношения помежду си. Той чувства следователно своята собствена - наречете я мислителна дейност, която е упражнил през време на съня, като редица от образи. Трудно е да се опише това чувство, защото човек се намира вътре в него по един твърде особен начин и трябва да си каже: Това си ти самият! Но от друг страна човек може да различи много точно това чувство от себе си, както може да различи от себе си едно външно движение, което прави. Следователно човек има образи, имажинации от една дейност, която е била навършена преди събуждането. И сега той може да забележи, когато се е научил да наблюдава себе си, че тези образи на една дейност, която е била преди събуждането, се свързват с нашия мозък и правят от него един неподвижен, по-използваем инструмент, така щото човек е в състояние да доведе нещо до край, което по-рано не е можел, защото е срещал съпротива, например да мисли определени мисли. Това са тънки неща, но без тях ние не можем да проникнем зад тайните на съня. Човек чувства следователно, че не е упражнил една дейност както при будността, а една дейност, която е служила за възстановяване на определени неща в мозъка, които са били изхабени; той чувства, че отново е съградил инструмента, както не е могъл по-рано да го съгради. Човек се чувства като един строител на своите собствени инструменти. Има една огромна разлика между това, което човек чувства при една такава дейност, и това, което той чувства при една дейност извършена през деня. За дейността през деня той има чувството, което можем да сравним с положението, когато рисуваме по модел или копираме. Тогава сме принудени при всяка теглена черта или при всяко петно боя да се ръководим по образа, който стои пред нас. При онези неща, които се явяват като образи в момента на събуждането и които изобразяват така да се каже една дейност през време на съня, ние имаме чувството, като не сами изнамираме чертите и създаваме фигурите от самите нас, без да бъдем свързани с някакъв модел. С едно такова явление ние един вид улавяме това, което душата е извършила, преди да се е събудила; ние сме уловили дейността за възобновяване на мозъка. Защото ние постепенно действително разбираме, че това, което чувстваме като един вид покриване на органите на мозъка с това, което напомня на фигури, не е нищо друго

освен едно ново съграждане на това, което е било разрушено през деня. Човек се явява действително като един строител на себе си.

Сега всъщност разликата между един духовен изследовател, който възприема подобни неща, и един обикновен човек се състои само в това, че духовният изследовател именно възприема това, докато обикновеният човек не може да обърне внимание на него и не го възприема. Защото същата дейност, която извършва духовният изследовател, се извършва от всеки човек, само че обикновеният човек не улавя момента, в който от дейността през време на съня органите биват отново съградени. Нека вземем сега една такава опитност и я сравним сега с това, което казахме по-рано, със затъпяването, с намаляването яснотата на дневния живот на представите /мисленето/ при заспиването. Това последно явление може да се наблюдава в неговата истинска светлина, когато човек или се освобождава от много внушително действащите днес представи на онзи светоглед, които считат, че стоят на здравата почва на естествената наука, или пък се вгълби в предстоящите резултати на съвременното природоизследване. Тук - например при изучаването на мозъка - точно мислещите хора не ще могат да сторят друго нещо, освен да се съгласят според резултатите на природоизследването, че душевното е независимо от телесното. И много интересно е, че неотдавна излезе от печат една популярна книга, в която всъщност всичко онова, което се отнася за духовния живот и за източниците на духовния живот, е изложено изопачено, с пълно неразбиране. Обаче в тази книга "Мозъкът и човекът", чийто автор е Уилям Ханна Томсон, някои неща са казани твърде остроумни. Преди всичко разглежда се съвременното изследване на мозъка и някои други неща, които се предлагат в друга връзка, например явленията на умората - върху които аз често пъти обръщах вниманието -, които са твърде поучителни. Обаче аз вече обясних, че *мускулите или нервите не се уморяват по друг начин, освен чрез съзнателна дейност*. Докато нашите мускули служат само на органическата дейност, те не могат да се уморят, защото лошо би било, ако сърдечният мускул или други органически мускули би трябвало да си отпочиват. Ние се уморяваме само тогава, когато извършваме една дейност, която не е вродена за организма, следователно когато извършваме една дейност, която принадлежи към съзнателния душевен живот. Ето защо трябва да кажем: Ако душевният живот би се родил от човека така, както дейността на сърцето, тогава тази голяма разлика между уморяването и неуморяването би била съвсем необяснима. Ето защо авторът на споменатата книга се чувства принуден да признае, че душевното се отнася към телесното също както ездачът се отнася към коня, т.е. то е свършено независимо от телесното. От страна на един човек, който мисли в духа на естествената

наука, това е едно извънредно силно признание. И човек може да изпита твърде особени чувства, когато констатира, че някой учен, принуден от съвременното природоизследване, стига до там да признае, че трябва да си представим отношението на душевния живот към телесния приблизително така, както отношението на ездача към коня, т.е. според образа, който по-рано, когато хората още са виждали в духовния свят, са си представяли *кентавра*. От нищо не проличава, че авторът на тази книга е мислил това, обаче мисълта бликва през природонаучната представа и тук ние добиваме чувства за такива представи, които произхождат от времена, когато за много хора още е съществувала способността на ясновиждането. Във всеки случай някои днешни представи за кентавра изглежда да отговарят по-добре на това, което веднъж един господин ми каза. Съответният беше на мнение: Гърците са виждали идващите от север Скити или други яздещи народи, но те са ги виждали може би как излизат от мъглата и поради това не са могли да различават точно показващите се фигури и са помислили, че те са израснали от коня. Може би материалистът ще се задоволи с едно такова обяснение. Обаче именно природонаучните изследвания на съвремението са на път да установят, че душевното е независимо от телесното.

При това на нас без съмнение ще може да ни направи впечатление едно нещо и ние можем да проследим такива неща по-добре, когато си представим определени явления, които не са ежедневни, но все пак такива явления съществуват и те не могат да бъдат отречени. Духовният изследовател познава случаят, при който един прост селски човек започва в своя смъртен час да говори на латински език, който всъщност никога не е ползвал и за който можа да се докаже, че го е слушал само като малко дете в църквата. Това не е никаква измислица, а една действителност. Естествено когато го е слушал като дете той не е разбирал нищо от този език, или може би е повтарял след свещеника латинските думи. Все пак случаят е действителен. От това всеки човек би трябвало да си образува представата, че това, което действа върху нас от околната среда, съдържа в себе си още нещо съвършено различно от това, което ние приемаме в нашето обикновено съзнание. Защото това, което приемаме в нашето обикновено съзнание, зависи до голяма степен от това, какво образование имаме, за което имаме разбиране и тем подобни. Но с нас се съединява не само това, за което имаме разбиране, а ние имаме в нас възможността да възприемаме безкрайно повече от това, което възприемаме съзнателно. Можем даже да наблюдаваме при всеки човек, как през определени времена в него се явяват представи, на които той не е обръщал особено силно внимание в момента, когато ги е изпитвал в миналото, така щото може би съвсем не може да си спомни за тях. Обаче

чрез определени неща те отново се явяват и застават може би в центъра на душевния живот. Трябва напълно да допуснем, че това, което съставлява обхвата на нашия душевен живот, е безкрайно по-много от това, което ние можем да приемем в нашето дневно съзнание и да го обхванем с него. Това е извънредно важно. Защото благодарение на това нашият поглед е насочен към нещо вътрешно в нас, което наистина може да направи само слабо впечатление върху нашето тяло поради причината, защото едва ли сме му обърнали внимание, но въпреки това то продължава да живее в нас. Това насочва нашето внимание към дълбочини на нашия душевен живот, които за всеки разумен човек трябва да съществуват. Защото всеки разумен човек би трябвало да си каже: Това, което съществува за неговото съзнание в света около него, когато той гледа съзнателно света, то зависи всъщност от устройството на неговите сетивни органи и от това, което той може да разбере. И никой не е оправдан да ограничава действителното с рамките на това, което той може да възприема. Би било съвършено нелогично да се оспорва на духовния изследовател, че зад физическия свят съществува един духовен свят поради приетата причина, защото човек има право да говори само за това, което вижда и чува и върху което може да мисли, но никога не може да съди за това, което не може да възприема. Защото светът на действителното не е светът на възприемаемото. Светът на възприемаемото е ограничен чрез сетивните органи. Ето защото никога не трябва да се говори за граници на познанието - както се говори в смисъла на КАНТ - , или за това, което човек би могъл да знае или да не знае, а само за това, което той има пред себе си съобразно своите възприемателни органи.

Когато размислим върху това, ние трябва да си кажем: Тогава зад килима от багри на сетивния свят, зад това, което сетивното на топлината възприема като топлина или като студенина и т.н., се крие една неограничена, една безгранична действителност. Нима върху нас би трябвало да влияе само това, което възприемаме, или само онази действителност, която възприемаме? Логически удържимо е само, когато си представяме, че чрез нашето възприятие на нас ни е дадена само една част, един откъс от цялата действителност, че зад това, което може да ни бъде дадено чрез нашето възприятие, се крие една безгранична действителност, но която също е действителна за нас, защото сме поставени в нея, така щото за нас продължава да живее това, което се вълнува и живее навън и влияе върху нас. Но как се представя тогава всъщност нашият буден живот? Тогава би трябвало да си представим нашия буден дневен живот така - а няма никаква друга възможност -, че да кажем: Ние отваряме нашите сетива, нашата способност да познаваме към една необятност и заставаме срещу тази необятност. Поради това, че имаме така устроени

очи, така устроени уши, едно такова сетиво на топлината и т.н., ние поставяме пред себе си само един определен откъс от действителността; другото отхвърляме, браним се така да се каже срещу него, изключваме го от нас. Тогава в какво се състои нашата съзнателна дейност? Тя се състои в едно отбраняване, в едно изключване от нещо друго. И когато напъваме нашите сетивни органи, това е едно задържане на нещо невъзприето. Това, което възприемаме, е остатъкът, който остава от това, което се простира около нас и което ние отхвърляме в по-голяма част. Така ние се чувстваме активно поставени в света, чувстваме се свързани с него. Чрез дейността на нашите сетива ние един вид се браним срещу множеството впечатления, като - образно казано - не можем да понесаме неизмеримата безкрайност и приемаме само един откъс от нея. Когато мислим така, ние трябва да си представим между целия наш организъм, между цялото наше тяло и външния свят още свършено други отношения, а не само тези, които възприемаме или можем да разберем с ума. Тогава не ще бъдем далече от това да помислим, че тези отношения, които имаме към външния свят, живеят в нас, че в нас действуват също и невидимото, свръхсетивното или извънсетивното, че когато извънсетивното действуват в нас, то си служи със сетивата, за да създаде от общата неизмеримост на действителността един откъс. Но тогава нашето отношение към действителността е свършено различно от това, което можем да възприемаме чрез нашите сетива. Тогава в нашата душа съществуват отношения към външния свят, които съвсем не се изчерпват в сетивното възприемане, които не са достъпни за будното дневно съзнание, - тогава с нас е така, като че с нашето същество заставаме пред едно огледало и трябва да си кажем: Всъщност ти си нещо съвсем различно; огледалото ти показва само формата, може би и цветовете, но вътре в тази форма ти мислиш, чувствуваш, всичко това огледалото не може да ти покаже, то ти показва само това, което е зависимо от неговите закони. Но какъв си ти като душа по отношение на твоя организъм, ти си нещо свършено различно от това, което твоите сетива ти показват; те ограничават в това, което отговаря на ТЕХНИТЕ закони. Следователно, когато заставащ срещу света, ти стоиш по един подобен начин, както е случаят при огледалото -, ти стоиш срещу един свят, който става възможен само чрез устройството на твоите сетива.

Когато мислите до край тази представа, тогава не ще ви бъде чудно, че всъщност целият живот на нашето будно дневно съзнание зависи много от устройството на нашите сетивни органи и на нашия мозък, също както това, което имаме от себе си в огледалото, което виждаме от себе си в огледалото, зависи от устройството на огледалото. Който поглежда в едно градинско огледало и вижда карикатурата на своя образ, който се по-

казва в него, ще се съгласи на драго сърце, че образът в огледалото не зависи от него, а от самото огледало. Така това, което възприемаме, зависи от устройството на нашия огледален апарат, и нашата душевна дейност е ограничена, един вид отразена в самата нея, като се отразява в живота на тялото. Тогава по-нататък не е чудно, че откъсът - нещо, което може да се докаже и физиологически зависи от тялото, когато това или онова става в съзнанието по един или по друг начин, защото всичко, което душата прави, зависи от устройството на тялото ни, щом то трябва да стигне до нашето съзнание, до нашето знание. Наблюдението ни показва, че понятията, които отначало само построихме, отговарят напълно на фактите. Разликата е само тази, че нашето тяло е едно живо огледало. Огледалото, в което се оглеждаме, ние го оставяме такова, каквото то е. Все пак можем да възпрепятствуваме отразяването /оглеждането/ по следния начин: когато надъхаме огледалото, тогава то не оглежда правилно. Обаче оглеждането /отражението/ в нашето тяло, което дейността на нашата душа изпитва, е свързано с това, че когато се оглеждаме в нашето тяло, самото отражение /оглеждане/ е една дейност, един процес в нашето тяло и че това, което се явява като отражение, ние го поставяме пред самите нас като една дейност.

По този начин животът на тялото се представя фактически така, като че в известно отношение ние записваме това, което мислим, и след това имаме буквите пред себе си. Така ние записваме дейността на душата в нашия телесен живот. Това, което анатомът доказва, са само буквите, външният апарат, защото ние наблюдаваме напълно нашия душевен живот, когато го наблюдаваме само в телесния живот, ние го наблюдаваме напълно само тогава, когато го наблюдаваме независимо от телесния живот. Но това може да направи само духовният изследовател, когато наблюдава душевния живот, как при събуждането този живот се показва оглеждащ се в будния дневен живот. Тогава той констатира, че душевният живот е като един архитект, който съгражда нещо през нощта, а през време на дневния живот се оказва един разрушител.

Сега ние имаме пред себе си душевния живот в будното и спящото състояние и през време на съня трябва да си го представим независим от телесния живот, както конникът е независим от коня. Но както конникът използва коня и изхабява неговите сили, така душата изхабява дейността на тялото, така щото стават химически процеси като букви на душевния живот. С това ние стигаме до една точка, където така сме изхабили /изразходвали/ живота на тялото, както той е ограничен в сетивата, в мозъка, че сме го изчерпили. Тогава трябва да започнем другата дейност, да преминем към обратния процес и да съградим отново това, което сме разградили. Това е сънният живот, така щото от нашата душа

ние извършваме в нашето тяло две противоположни дейности. През време когато сме будни ние наистина имаме пред нас заобикалящия ни свят в преливащи и отливащи вълни от представи, радости и страдания, чувства и т.н. Но през време когато ги имаме пред себе си, ние изхабяваме нашия телесен живот, разрушаваме го всъщност постоянно. През време, когато спим, ние сме архитектите, които отново съграждат това, което сме разрушили през време на будния живот.

Какво възприема, какво вижда сега духовният изследовател? Той възприема архитектурната дейност в особени образи като преплитачи се в себе си движения, той вижда това новосъграждане: един действителен процес, който е противоположен на обикновения буден дневен живот. Действително това не е никаква фантазия, когато се говори, че в тези преплитачи се движения ние познаваме отново онази тайнствена дейност, която душата извършва през време на съня и която се състои в това, че ние отново възстановяваме това, което сме разрушили през време на дневния живот. От тук иде оздравяващото действие на съня и неговата необходимост.

Но защо сънният живот е такъв, че той не стига до нашето съзнание? На какво се дължи, че будният живот стига до нашето съзнание, че ние имаме съзнание за него? То се дължи на това, че при процесите, които извършваме през време на дневния живот, ние имаме нещо като огледални образи, обаче когато упражняваме другата дейност, новосъграждането на изхабеното, ние нямаме нищо, в което те да се огледат. Липсва ни огледалото за това. Какво стои на основата на това, може да ни покаже само духовният изследовател. От определена точка нататък духовният изследовател изживява не само душевната дейност, както аз я описах, като един съновиден спомен от съня, а така, като че съвсем няма нужда от инструмента на тялото. Тогава той може да възприема една дейност, която става само в духовното. Тогава той може да се каже: Сега ти мислиш не с твоя мозък, а сега ти мислиш в свършено други форми, сега ти мислиш в образи, независимо от твоя мозък. Обаче духовният изследовател може да стигне до там, да изживее нещо подобно, както аз го описах, когато изживява, че цялото, което при засипването се наслаждава около него като нещо мъгливо, не изчезва, но когато мъглата, която се долавя при слепоочията, при ставите, при гръбначния стълб, се превръща в нещо, от което се отразява това, което той върши - също както се отразява това, което изживяваме в грубия телесен живот -, когато той може да ограничи и да приеме обратно в себе си своята дейност. Цялата разлика на действителното ясновиждане от обикновения буден дневен живот се състои в това, че будният дневен живот, за да стигне до съзнание на душевната дейност, се нуждае от едно друго огледа-

ло, като за целта си служи с тялото, докато дейността на ясновидеца, когато тя се излъчва като душевна дейност, е така силна, че падащият лъч се оттегля обратно в самия себе си. По този начин става един вид отразяване при собственото вътрешно изживяване, при един духовен организъм. Всъщност нашата душа се намира в този духовен организъм и тогава, когато не сме никакъв духовен изследовател. Това става през нощта. В този духовен организъм се излива тя. И ние не ще разберем целия сънен живот, ако не си изясним, че фактически нашите телесни процеси - всичко онова, което анатомията, физиологията могат да изследват - не произвеждат нищо друго освен отразяването на душевните процеси, и че тези душевни процеси живеят в едно духовно съществуване от заспиването до събуждането. Ако мислим по друг начин, ние никак не ще можем да разберем този процес. Следователно трябва да говорим един вид за един тайнствен душевен живот, който никак не може да проникне в съзнанието, което е опосредствувано чрез тялото. Следователно, когато при един човек виждаме, че в неговото съзнание се явяват представи, на които той дълго време не е обръщал внимание, ние трябва да кажем: Освен представите на съзнателния душевен живот, на които човек обръща своето внимание, в него съществува още и нещо друго. Аз вече обърнах веднъж вниманието върху това, че е извънредно лесно да бъдат опровергнати нещата, които за духовния изследовател са една действителност. Но въпреки това, те отговарят на истината. Духовното изследване трябва да говори за това, че при човека имаме работа с неговото физическо тяло, което можем да виждаме с очите, да напипваме с ръцете и което и анатомията и физиологията познават. По-нататък като един вътрешен член на човешкото същество имаме Астралното тяло, носителят на всичко онова, което човек приема със съзнание, което през време на дневния живот действително изживява така, че го получава отразено от тялото. Между Астралното тяло и физическото тяло се намира носителят на това, което са представите, които остават незабелязани, остават незабелязани години: наред, които после пренасяме нагоре в Астралното тяло и ги изживяваме. Накратко, ние говорим за това, че между Астралното тяло, носителят на съзнанието, и физическото тяло действа Етерното тяло на човека. Това Етерно тяло е не само носител на такива останали незабелязани представи, а въобще то е строителят на цялото физическо тяло.

Какво настъпва сега при съня? Настъпва това, че Астралното тяло, носителят на съзнанието, се излъчва заедно с Аза от физическото и етерното тяло, така щото става едно разцепление на човешката природа. Когато човекът се намира в чудния дневен живот. Астралното тяло и Азът се намират вътре във физическото и етерното тяло и процесите на физи-

ческото тяло произвеждат отразяват душевния живот, действуват като отразяващи процеси, чрез които всичко онова, което става в Астралното тяло, стига до съзнанието. Съзнание е отразяването на изживяванията чрез физическото тяло и поради това ние не трябва да смесваме съзнанието със самите изживявания.

Когато при заспиването Астралното тяло се излъчва, при обикновения човек то още не е в състояние да възприема нещо в астралния свят. Човекът живее безсъзнателно в този свят. Каква способност добива духовният изследовател, благодарение на който той и през време на сън има съзнание за неща, въпреки че не си служи със своя мозък? Той добива способността да възприема в нещо и да може да отразява своята дейност, което за него тече и живее между нещата така, че то може да бъде възприемано в будното дневно съзнание също така както собственото Етерно тяло. Етерното тяло на човека е изтъкано от това, чрез което ясновиждащият човек възприема; така щото за ясновиждащия човек външният свят става нещо отразяващо, както за душевния живот на обикновения човек физическото тяло става отразяващо.

Но има междинни състояния между будността и съня. Такова едно междинно състояние е съновидението, сънуването. По отношение на неговото възникване духовното изследване ни показва, че всъщност сънуването почива на нещо подобно както ясновиждането, само че последното е нещо школувано, докато сънуването е винаги нещо фантастично. Когато се излъчва с Астралното тяло, човек изгубва възможността да отразява своя душевен живот чрез физическото тяло. Обаче при определени ненормални условия, които настъпват за всеки човек, той може да добие способността да отразява душевния изживявания чрез Етерното тяло. Защото в действителност ние не трябва да считаме само физическото тяло като един огледален апарат, но и етерното тяло, защото докато външният свят прави впечатление върху нас, фактически физическото тяло е това, което действува като един отразяващ апарат. Но когато се успокоим в себе си и преработим това, което външният свят е направил като впечатления върху нас, тогава ние работим в самите нас, въпреки това нашите мисли са действителни. Ние живеем в нашите мисли и чувстваме също, че сме зависими от нещо по-тънко в сравнение с нашето Физическо тяло, а именно от Етерното тяло. Тогава Етерното тяло е това, което в уединеното размишление, на основата на което отначало не стоят никакви външни впечатления, отразява в нас. Но в будното дневно съзнание ние се намираме в нашето Етерно тяло: ние възприемаме това, което се отразява, но не възприемаме направо дейността на Астралното тяло. Когато се намираме в едно междинно състояние между будността и съня ние нямаме способността да получаваме външни сетивни

впечатления, но все пак имаме нещо, което е свързано с нашето Етерно тяло: нашето Етерно тяло може да ни отразява това, което изживяваме душевно в нашето Астрално тяло. Това са тогава сънищата, които тогава показват онази безпорядъчност, понеже тогава човек се намира в едно непривично положение. Когато размислим върху това, ще ни станат ясни някои неща от света на сънищата, които иначе са твърде загадъчни. Ето защо трябва да си представяме основите на душевния живот тясно свързани с живота на сънищата. Докато физическото тяло е отразяващото огледало на душевния живот и нашите дневни интереси въздействуват върху него, чрез нашето Етерно тяло ние често пъти сме свързани по най-отдалечен начин с изживявания, които отдавна са минали и които слабо стигат до нашето съзнание, понеже дневният живот действа силно върху нас. Ето защо те остават за нас нещо до висока степен непознато. Но когато разглеждаме сънища, които почиват действително на добро наблюдение, могат да ни се покажат някои твърде забележителни неща. Например един добър компонист сънува образа, че една дяволска фигура изпълнява пред него една соната. Той се събужда - и може да запише сонатата. Тук в него нещо е проявило дейност нещо, което е действувало като нещо чуждо. И това е било възможно, защото в него е имало нещо, за което душата на компониста е била узряла, но което не можеше да се прояви в будния дневен живот, защото физическото тяло беше пречка за това и не беше способно да го отрази.

Тук ние виждаме, че телесният живот е една пречка и в това той има своето значение. В дневния живот ние можем да изживеем само това, за което - говорейки образно - телесният живот е намазано /смазване/ като машина. За нас телесният живот е винаги една пречка. Но все пак успяваме до определена степен да използваме този телесен живот. Навсякъде ние се нуждаем от "пречки"? Когато един локомотив върви по релсите, той може да върви благодарение на препятствията, на триенията, защото без триене колелетата не биха могли да се въртят. Процесите на нашето тяло са в действителност това, което застава като препятствия пред нашия душевен живот и тези процеси на спъване са същевременно процесите на отразяване. Когато в нашата душа сме узрели за нещо и не сме стигнали още до там, да смажем добре нашата машина, тогава нашият дневен живот е една добра спирачка. Но когато се излъчваме от нашето физическо тяло, тогава нашето Етерно тяло може да изрази това, което живее в душевния живот - нещо, което трябва да ни изглежда напълно чуждо, защото природата на Етерното тяло е по-тънка. И когато то е достатъчно силно, то прониква в живота на сънищата, както в случая с компониста. Това е свързано по-малко с дневните интереси отколкото със скрити интереси, които стоят по-далече в тънките основи на

нашето същество. Ето един пример. Подчертавам, че аз разказвам само действително наблюдавани неща. Една жена сънува, - въпреки че има деца, които много обича, и мъж, когото извънредно много обича -, че се сгодява за втори път и изживява с голяма радост всички събития, които са свързани с това. Какво сънува тя? Тя сънува преживявания, които са твърде отдалечени от нейния сегашен живот, които някога е изпитала, но не ги разпознава, защото обикновеният дневен интерес е свързан само с Физическото тяло. И това, което още живее в нея в нейното етерно тяло, е отразено сега от Етерното тяло, защото може би някое радостно чувство е дало повод да се яви съновидението. Един мъж сънува, че изпитва преживявания от своето детство. И тези преживявания от детството се отразяват чудесно. Едно особено важно събитие, което му е много при сърце, предизвиква неговото събуждане. Първо съновидението му е нещо много скъпо, той заспива отново и продължава да сънува. Сега през неговата душа преминават цяло поредица от неприятни преживявания и го събужда едно особено болезнено събитие. Всичко това е твърде далече от неговите настоящи преживявания. Той става, понеже е много развълнуван от съня, движи се, известно време из стаята, но след това отново ляга и сега преживява в сън събития, които не е преживявал. Всички събития, които е изпитал, се разбъркват и сега той преживява нещо свършено ново. Цялото се превръща в едно стихотворение, което той след това може даже да запише и да композира музика за него. Това е един съвсем действителен факт. Сега с понятията, които добихме, не ще ни бъде никак трудно да си представим, какво е станало тук. За духовния изследовател то се представя така: В един напълно определен момент на своя живот този човек е претърпял в своето развитие един разрыв. Той е трябвало да се откаже от нещо, което е живеело в неговата душа. Но въпреки че е трябвало да се откаже от него, то не се е заличило от неговото Етерно тяло. Само че обикновените интереси са били толкова силни, че то е било подтиснато. И когато благодарение на една вътрешна еластичност то е било достатъчно силно, проявило се е в съновидението, защото тогава човекът е освободен от пречките на будния дневен живот. Това значи, съответният човек е бил фактически много близо да се домогне до това, което се е изразило в стихотворението; обаче след това то е било заглушено.

Така в съновидението ние нагледно виждаме независимостта на душевния живот от външния телесен живот. И това трябва да ни покаже много ясно, че мисълта за отразяването на душевния живот от телесния живот е много вярна. Именно обстоятелството, че интересите, в които сме заплетени, не се отпечатват праволинейно в нашето непосредствено изживяване, ни показва, че наред с живота, който се проявява във всеки-

дневието, протича и един друг живот, който за едно съзнателно тънко наблюдение аз нарекох един вид пробуждане. В него живее всичко, което за нашия духовен живот е независимо от телесния живот - даже и понятно, идейно - какъвто е примерът със съвестта. Обаче в дневния живот този друг живот се оказва като нещо, което е твърде много ограничено чрез нашите дневни интереси. През време на съня нашата душа се показва цялостно изпълнена и от това нейно морално качество. Това е действително едно вживяване в духовното, което можем да наречем един тласък, едно движение вътре в душата. Това, което наричаме изследване на Духовната наука, ще ни послужи да можем СЪЗНАТЕЛНО да живеем в света, в който обикновеният човек живее несъзнателно при всяко заспиване.

Хората ще трябва постепенно да се запознаят с това, че светът е много по-обширен от това, което ние можем да обхванем със сетивата и да проследим с ума, и че сънният живот е една област, от която се нуждаем, защото в дневния живот имаме изхабяване именно на най-благородните органи, които служат за живота на мисленето. През време на съня ние отново възстановяваме тези органи, така щото те отново могат да застанат укрепени срещу света и могат, да отразяват нашия душевен живот в будния дневен живот. Благодарение на това всичко, което е характерно за душевния живот, би могло да ни стане ясно. Кой не знае, че понякога след един добър, дълбок сън човек може да се чувства изнурен, уморен? Често хората се оплакват от това; но това не е никакво болестно явление, а е напълно понятно. Защото всъщност пълното възстановяване чрез съня настъпва едва след един или един и половина часа от събуждането. Защо? Защото сме работили добре над нашите органи, така че те могат да издържат не само за няколко часа, а за целия ден. А непосредствено след събуждането ние не сме още школувани да използваме тези органи, трябва първо да ги шлифоваме и едва след известно време можем да ги използваме добре. При определен вид изнуреност би трябвало да говорим за това, че след няколко часа ще можем да се радваме, тъй като ще можем да се чувствуваме добре в добре възстановените органи. Защото от съня ни идва това, от което се нуждаем: гравитационните сили за органите, които биват изхабени през време на деня. И така сега ние можем да кажем: Нашият душевен живот е един живот в независимост, един живот, от който през будния дневен живот имаме чрез нашето съзнание нещо, което е едно огледално отражение. *съзнанието е огледалното отражение на общението на нашата душа с околния свят*. Тук в будния дневен живот ние се изгубваме в околния свят, в нещо чуждо, отдадени сме на нещо, което не сме ние самите. През време на съня обаче - а това е същността на съня - ние се оттегляме от

всяка външна дейност, за да работим над самите нас. Сравнението за това е сполучливо: Когато един кораб, който е пътувал, се завърне в пристанището, той бива подложен на поправка. Който мисли, че през време на съня с нас не става нищо, той би могъл също така да мисли, че и с кораба не е нужно да стане нищо, когато от пътуване в морето той се завърне в пристанището. Но той отново ще трябва да пътува и тогава ще се види, какво става, ако не е бил подложен на поправка. Така би било и с нас, ако през време на съня самата душа не би работила над самите нас. През време на съня ние сме възвърнати на самите нас, докато през време на дневния буден живот се изгубваме във външния свят. Само че обикновеният човек не е способен да възприема това, което душата върши през време на съня, така както възприема външния свят през деня. В сказката "Как се добива познание на духовния свят?" ние ще видим, че и в духовната област може да бъде постигнато едно отразяване като познание, благодарение на което човек може, да стигне тогава до едно възприемане във висшите светове. Всичко това ни показва, че душата, когато няма съзнание за себе си, не знае нищо за своята собствена дейност, но че тя е заета със самата себе си, работи в себе си и независимо от тялото черпи силите, които именно трябва да служат за съграждането на телесните органи.

Така ние можем да резюмираме това, което изказахме, и да назовем душата с думите, които чрез познаване същността на съня съставляват един вид основа за някои неща в Духовната наука:

Възвръща се във себе си душата,
Кога обгърната от сън прибягва
В духовните простори,
След тясното подтискане на сетивата.

КРАЙ НА ПЪРВА ЧАСТ